

Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945) 1

Tomáš Staněk - Adrian von Arburg

Předpoklady a vývoj do konce května 1945

Úvodem

Na konci roku 1946, kdy byla v zásadě ukončena hlavní etapa hromadného transferu, činil v českých zemích počet osob, jež úřady nadále považovaly za Němce, méně než deset procent předválečného stavu. V důsledku dalších vysídlovacích akcí, které měly nyní už převážně dobrovolný charakter, avšak uskutečňovaly se pod silným tlakem tehdejší situace, jakož i v důsledku četných ilegálních útěků za hranice, poklesl jejich počet okolo roku 1950 na přibližně pět procent původního stavu, aby již nikdy později této hranice nedosáhl. Rozsáhlá početní redukce nejvýznamnějšího jinonárodního společenství v českých zemích započala poměrně vysokými válečnými ztrátami mužské složky německé populace. Jelikož se západní část československého území stala dějištěm válečných operací poměrně pozdě (až v polovině dubna 1945) a zůstala jím jen po několik týdnů, došlo k dílčím evakuacím německého obyvatelstva před frontou, jež nařídily okupační orgány, nejdříve pouze ve Slezsku a na severní Moravě. Určitou úlohu v úbytku počtu Němců sehrály na sklonku války i útky, jež však nedosáhly té míry jako ve východněji ležících oblastech dosavadního německého osídlení střední a východní Evropy. Přesto se takto podařilo určité části starousedlého obyvatelstva (sudetských Němců, včetně osob více či méně exponovaných pro nacistický režim) i většímu počtu říšskoněmeckých příslušníka a německých uprchlíků z Východu, kteří se tehdy v protektorátu a v pohraničních oblastech zdržovali, opustit teritorium republiky (v jejích předmnichovských hranicích). Téměř tři miliony dřívějších československých občanů německé národnosti a s nimi také skupiny říšských Němců a německých běženců však odešly ze svých původních bydlišť nebo míst pobytu až po znovuoobnovení Československa, a to v naprosté většině v rámci nucených migrací, jež iniciovaly, organizovaly, nebo přinejmenším trpěly československé státní orgány.

Z hlediska podmínek, způsobu provedení i vývoje postojů Spojenců lze masový odliv Němců z českých zemí v poválečném období rozdělit do dvou hlavních fází. První začala v druhé polovině května 1945 a trvala do září téhož roku. O této etapě se v německém dějepisectví a ve vzpomínkách německých pamětníků nejčastěji hovoří jako o „divokém“, respektive „živelném vyhnání“ (wilde Vertreibung/Austreibung), v českých pracích obvykle jako o „divokém“, „živelném“ nebo „neorganizovaném odsunu“; někdy též — s přihlédnutím k vlastnímu významu tohoto pojmu — jako o „vyhnání“, případně „vyhánění“. Události spojené s nucenými migracemi znamenaly pro ty, kteří jimi byli postiženi, mnohdy dlouhodobě působící traumatické zážitky, jež dodnes výrazně ovlivňují jejich reflexi tehdejšího dění. Přes značný časový odstup je stále dosti obtížné nalézt taková pojmenování, jež by jak adekvátně vyjádřila vlastní podstatu tehdejších skutečností, tak umožnila jejich vyvážené hodnotové zařazení ve vztahu k minulosti a k současnému historickému povědomí na německé i české straně. Pro účely tohoto příspěvku budeme používat (rovněž v uvozovkách) zejména ty pojmy, jež se objevují v dobových pramenech. Ne zvolili jsme takový přístup proto, že bychom tento slovník považovali za zcela přiměřený. V úředním jazyce se totiž vyskytovala i eufemistická označení, jejichž obsah a vyznění byly evidentně v rozporu s tvrdou realitou jara a léta 1945. Podle našeho soudu to platí zejména o pojmu „evakuace“, který se užíval v dokumentech. Frekventované byly rovněž termíny „vyhošťování“, „stěhování“, „vystěhování“, „vypovězení“ nebo „odsun“, občas se hovořilo i přímo o „vyhnání“. Vzhledem k tomu, že se v naší studii zabýváme především postoji charakteristickými pro státní exekutivu, dáváme v textu přednost používání takových pojmů, jež umožňují lépe pochopit způsob vnímání a hodnocení dané problematiky v tomto prostředí.

Druhá fáze exodu německého obyvatelstva z Československa, v historiografii nejčastěji označovaná — rovněž nikoli zcela bezproblémovými výrazy — jako „organizované“, respektive „soustavné“ či „systematické vysídlení (transfer, odsun)“, byla zahájena koncem ledna 1946, když transporty s vysídleníci zamířily nejdříve do americké okupační zóny a poté do sovětského okupačního pásma v Německu, a ukončena v listopadu téhož roku, kdy byly tyto migrace v jejich dosavadní podobě nejprve oficiálně „prozatímně“ přerušeny a posléze fakticky definitivně zastaveny. S ohledem na skutečnost, že se tato etapa nuceného odchodu Němců z československého území odvíjela od rozhodnutí představitelů „velké trojky“ z přelomu července a srpna 1945 v Postupimi (formulovaného ve dvanácté kapitole „Protokolu“ a třináctém článku „Závěrečné zprávy“ z jednání konference, s datem 2. srpna 1945) o „spořádaném a humánním“ transferu, uznali jsme za vhodné označit pracovníě tuto vysídlovací vinu (v případě ČSR se týkala zhruba dvou milionů lidí) jako „postupimské vysídlení“, případně „postupimský transfer“ či „odsun“.

Pokud jde o terminologické otázky, jsme toho názoru, že pro přesnější analýzu bude plodnější i praktičtější (zvláště s ohledem na pětáctý rok) používat spíše dobové termíny než obecnější pojmy, s jejichž formulací a interpretací jsou z různých příčin (lingvistických, ale též právních, politických, emocionálně psychologických a jiných) spojeny nikoli zanedbatelné potíže. Kritickému čtenáři se tím může i po této stránce otevřít větší prostor k vytvoření vlastního obrazu popisovaných událostí. O jejich pravdivé zachycení jde v první řadě. Pojmosloví, jež v kontextu dané látky vždy bylo a leckdy stále je — nezřídka na úkor systematického rozboru faktů — předmětem rozmanitých sporů, se nám v tomto směru nejeví jako prvořadé. Ponecháváme tedy na vůli čtenáře, jaké termíny (a pro skutečnosti jakého druhu) bude po obeznámení s problematikou sám považovat za nejvhodnější.

Předložená studie se opírá o studium značného množství pramenů, z velké části dosud badatelsky dostatečně nevyužitých anebo odborné veřejnosti dokonce neznámých, a jejím cílem je pokusit se zodpovědět otázku, jakou úlohu ve výše zmíněné první fázi nuceného vysídlení Němců z českých zemí sehrávaly nejvyšší ústavní orgány a další významné státní instituce. Jádrem problému se z našeho pohledu jevila zjištění, do jaké míry a v jakých proporcích se na iniciování a provádění vysídlovacích operací v roce 1945 podílely lokálně vymezené, „spontánní“, z centra přímo neřízené a nekoordinované aktivity (respektive mimo centrum působící faktory) na jedné straně — a pokyny či nařízení ústředních orgánů státní moci na straně druhé. Které vlivy byly v konkrétních případech i v celkové bilanci sledovaných procesů v konečném důsledku rozhodující? U aktérů na vlivných místech přitom v souvislosti s jejich pravomocemi lze rozlišit rozdílné stupně a formy odpovědnosti, jež se mimo jiné projevovaly v závazných směrnících, slovních podnětech, ve více či méně (cíle)vědomém, celou škálou tehdy předkládaných argumentů zdůvodňovaném jednání, ve formulování, prosazování, či alespoň akceptování nebo tolerování různých stanovisek a praktických opatření. V naší práci jsme se pokusili podat v chronologickém sledu a v obsahově sevřené podobě základní přehled důležitých výsledků diskusí na centrální úrovni a z nich vyplývajících rozhodnutí, které se pak i v normativně fixované podobě dotýkaly rozmanitých stránek přípravy a uskutečnění „evakuace“ německého obyvatelstva z republiky do podzimu 1945. Současně jsme si kladli otázky, jež mají z hlediska zevrubnějšího a hlubšího objasnění dané problematiky nepochybně závažný dosah. Lze u jednotlivých, tak či onak ve věci angažovaných subjektů a grémií vysledovat určitý názorový vývoj? K jakým interakcím docházelo mezi zúčastněnými aktéry a jaký byl jejich význam v rámci přijatého způsobu řešení „německé otázky“?

Ústředními rozhodovacími orgány rozumíme v naší analýze především československou vládu, respektive jednotlivá ministerstva s jejich aparáty, dále prezidenta republiky a jeho kancelář, ale též Zemské národní výbory (ZNV) v Praze a Brně, ve druhém případě včetně expozitury se sídlem v Moravské Ostravě. Činnost ministerstva národní obrany (MNO) je hodnocena v těsném propojení s aktivitami jednotlivých organizačních součástí československé armády. Jak se ukazuje, sehrávala právě armáda při vysídlování Němců v roce 1945 klíčovou roli. Vzhledem k tomu, že velitelské stupně v armádě jsou vybudovány hierarchicky a přímo provázány, začleňujeme také počínání podřízených vojenských formací do sféry vlivu „centrálních faktorů“. Vyplývá to přirozeně z charakteru odvozování dílčích rozkazů na nižších úrovních od rozkazů

ústředních článků velení v této struktuře. V případě jednostranných, leckdy k pokynům nadřazených míst nepřihlízejících opatření místních velitelů regulární armády jde ovšem z našeho pohledu spíše o „decentralizované“ fenomény. Každé konkrétní jednání nebo událost, jak je zachycují prameny, však pochopitelně nelze takto jednoznačně (podle kritéria „centrální“—„decentralizované“, respektive „lokální“) klasifikovat, neboť mohou být výsledkem souhry různých faktorů. Řada důležitých fondů Vojenského ústředního archivu v Praze byla sice v roce 2002 zasažena povodní, což komplikuje přístup k relevantní dokumentaci, ale i tak je vcelku možné úlohu armády ve fázi takzvaných živelných odsunů v roce 1945 na základě dostupných materiálů alespoň v základních rysech, případně i závažnějších detailech, rekonstruovat. Přesto není tato tematika v našem příspěvku zdaleka vyčerpána a zaslouží si v budoucnu speciální výzkum. V dalším výkladu se zmíníme alespoň o stěžejních opatřeních a krocích armádního velení. (1) Zvláštní pozornost v našem textu věnujeme především rozhodování v centrech politické moci, a to v celostátním i zemském měřítku. Zde se odehrávalo plánování, řízení a monitorování vysídlovacích

1 Viz 2. část studie. Většina námi použitých pramenů z Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu (VÚA-VHA) byla již ve druhé polovině 80. let zpřístupněna Stanislavu Bimanovi a Romanu Cílkovi, kteří je také poprvé zevrubněji zhodnotili. Interpretace získaných poznatků v jejich průkopnické práci *Poslední mrtví, první živí* (Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1989), která vyšla krátce před zhroucením komunistického režimu, byla ovšem ještě poněkud sevřena tehdejšími ideologickým korzetem. Některé dokumenty proto autoři v této publikaci, jež postrádala poznámkový aparát, vůbec nevyužili, z jiných čerpali „výběrově“. Určitou část této dokumentace citoval poprvé Zdeněk Radvanovský v regionálně zaměřené studii „Konec česko-německého soužití v Ústecké oblasti 1945-4948“. In: *Acta Universitatis Purkynianae*, sv. 25. (Studia historica, sv. 3.) Ústí n/L., Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 1997. Práce Bimana a Cílka se zabývala především událostmi v pohraničních oblastech spadajících do obvodu tehdejší 1. vojenské oblasti (VO 1), tedy na území nynějšího Ústeckého a Libereckého kraje. Výklad se však dotkl také některých dalších regionů a míst. Autoři vycházeli především ze studia archivního materiálu armádní provenience, zatímco působení centrálních politických orgánů se věnovali (resp. mohli věnovat) spíše jen okrajově. Na tomto místě bychom rádi poděkovali panu Stanislavu Bimanovi za laskavé svolení nahlédnout do jeho – na důležité informace bohatých – poznámek pořízených při rešerších ve VÚA-VHA. Zejména v případě těch fondů, jež byly zasaženy při povodni v roce 2002, nám byla jeho excerpta důležitým vodítkem. Materiály, s nimiž jsme sami nemohli pracovat, budou v následujícím textu citovány podle Bimanem uváděných signatur, s doplňkem (B) na konci.

akcí v rozsahu kompetencí, jež příslušely té které úrovni. Náš příspěvek si ovšem nekladl za úkol předestřít plastický obraz celého komplexu jevů souvisejících s „divokým odsunem“ včetně jeho organizačně-technického zvládnutí, místních podmínek a specifik. Různé diskriminační a restriktivní zásahy do životních podmínek takzvaného státně nespolehlivého obyvatelstva, akty odplaty a poválečné „excesy“, poměry panující v té době v táborových zařízeních a vězeňských objektech nestojí v předložené studii bezprostředně v popředí zájmu. Zpracování této problematiky z různých hledisek obsahuje již poměrně bohatá odborná i popularizační literatura. (2)

Obecně řečeno, nelze v žádném případě ani dnes, a to i s přihlédnutím k úctyhodným výkonům zejména z posledních let, považovat historické bádání o poválečném řešení „německé otázky“ v Československu za uzavřené, což se týká i osvětlení některých docela zásadních věcí. Pokud jde o vzpomínky německých pamětníků zasažených tehdejšími událostmi, jež jsou k dispozici v poměrně hojném počtu (vědecký výzkum je občas neprávem poněkud opomíjí), mohou k důkladnějšímu poznání dění v mocenských centrech státu přispět pochopitelně jen velmi málo. Jinak je tomu u memoárů z pera československých politiků, kteří ve své době zastávali důležité funkce, v tomto případě je však nutno také zohlednit specifika daného žánru, zejména roli

subjektivního činitele při výkladu historických skutečností. Německojazyčná a vůbec mimo kontext českého (a slovenského) prostředí vzniklá produkce k tématu po věcné i faktografické stránce příliš nepokročila za limity, jež byly již v roce 1957 načrtnuty v úvodu k edici Dokumentace vyhnání. (3)

V české (československé) historiografii panoval — s výjimkou druhé poloviny šedesátých let — na tomto výzkumném poli dlouhodobý „útlum“. Zatímco ještě ke konci osmdesátých let blokovaly možnosti objektivního zpracování tak citlivé problematiky ideologické bariéry a omezení přístupu k významné části archivních materiálů, nastal po roce 1989 v bádání o ní doslova boom. Z odborného historického hlediska je podstatné, že kromě početných publicistických příspěvků vznikly a byly vydány rovněž první přehledné, faktograficky solidně podložené studie sledující poválečné řešení „německé otázky“ v celostátním měřítku, respektive v širším středoevropském kontextu. Za velmi přínosné lze považovat také výsledky kvalitních regionálních výzkumů. (4) Díky tomu víme o charakteru první fáze nuceného vysídlování Němců v roce 1945 v různých částech českých zemí mnohem více než dříve. Týká se to například jihlavského „jazykového ostrůvku“, Svitavska (Schönhengstgau), Brna a Brněnska, pohraničních území jižních Čech a jižní Moravy, lokalit dnešního Ústeckého kraje, Liberecka, jednotlivých správních obvodů československé části Slezska atd. Předkládané poznatky rozšiřují a obohacují znalosti dobových reálií, hlavně pokud jde o působení „decentralizovaných faktorů“. Nepochybně významné (a z valné části také zdařilé) analýzy událostí „na místě“ však dosud nebyly v žádoucí míře propojeny s popisem dění na centrální úrovni státní moci a správy, což je mimo jiné dáno stále ještě nikoli dostatečně využitými možnostmi studia řady důležitých archivních fondů. Jejich náležitě vytěžení může bezesporu v leccčem upřesnit nebo korigovat názory, s nimiž se opakovaně setkáváme ve veřejném diskurzu. Během přípravných prací autorů tohoto textu, od roku 2004 též v souvislosti s širší zaměřenými rešeršemi v rámci zpracování obsáhlé edice dokumentů, (5) mohly být sice některé zřetelnější mezery v dosavadních znalostech tematiky zaplněny, nicméně poměry v archivech neumožňovaly vždy v žádoucí míře objasnit nebo dále sledovat předpokládané logické souvislosti a vazby jednotlivých součástí historické látky. (6)

Konečně je třeba zmínit ještě jeden nikoli nepodstatný aspekt výzkumu dané materie, jenž po odchodu generace pamětníků poválečných událostí výrazněji ovlivní jeho možnosti. Jde totiž o to, že zejména v prvních poválečných týdnech a měsících byly četné pokyny a direktivy vydané ústředními státními orgány, ale také vedením politických stran a dalších organizací a institucí s celostátní působností, zprostředkovávány směrem „dolů“ (a vice versa) nikoli v písemné formě, ale pouze ústně, a to v přímém osobním styku nebo přenosem příslušných informací přes více lidí. Přitom šlo nejednou o dosti důležitá sdělení, jež se mimo jiné týkala situace v pohraničních oblastech. V době, kdy ještě zcela nefungovalo technické zajištění spojovací sítě, nešlo o nijak výjimečné případy, což přirozeně ovlivňovalo míru spolehlivosti tlumočení zpráv předávaných „od úst k uchu“. Vyskytovaly se ovšem rovněž situace, kdy byl tento druh komunikace — též vzhledem k charakteru (a často i brizanci) obsahu předávaných zpráv - použit zcela vědomě a záměrně. Jako jeden příklad za všechny můžeme uvést usnesení předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Československa ze 4. června 1945, v němž mimo jiné stálo: „Ústředí nebude vydávati žádné písemné pokyny o otázce sudetských Němců. Pokyny budou dávány jen ústně.“ (7) Je proto docela možné, že autorům unikly v důsledku této skutečnosti informace o některých, snad i dosti důležitých rozhodnutích, jež v souvislosti se způsobem řešení „německé otázky“ padla v etapě bezprostředně po osvobození země.

2 Srv. k tomu v poslední době monografii Tomáše Staňka *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. (Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 41.) Praha, ÚSD AV ČR 2005 (bibliografie na s. 334-343).

3 SCHIEDER, Theodor (ed.): *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, díl 14: *Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei*, sv. 1. Bonn, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte 1957.

4 Srv. STANEK, T.: Poválečné „excesy“..., úvodní část (s. 5-12), a novější bibliografické soupisy: ROHLÍKOVÁ, Slavěna (ed.): Vysídlení Němců z Československa: Výběrová bibliografie literatury z let 1945-2001. In: Soudobé dějiny, roč. 9, č. 1 (2002), s. 168-193; BŘEŇOVÁ, Věra (ed.): Vysídlení Němců a jeho reflexe v současných česko-německých vztazích: Výběrová bibliografie článků z časopisů a sborníků vydaných v letech 1990-2001. In: Tamtéž, roč. 9, č. 2 (2002), s. 348-376. Na německé straně vede permanentně doplňovanou speciální Arbeitsbibliographie zur Geschichte von Vertreibung und Aussiedlung der Deutschen aus den böhmischen Ländern, bzw. der Tschechoslowakei (in Auswahl) Robert Luft z mnichovského Collegia Carolina (<http://www.collegium-carolinum.de/doku/lit/bibl-vertreibung.htm>)

5 Jde o projekt s pracovním názvem „Migrace a transformace: Dokumenty k realizaci dopadu státní sídelní politiky v českých zemích, 1945-1950“, který bude do roku 2007 řešen s podporou Volkswagen Stiftung a Česko-německého fondu budoucnosti. Počítá se s vydáním originální české verze edice ve čtyřech svazcích, s určitým časovým odstupem by mělo následovat vydání v německém překladu. Bližší informace srv. <http://www.phil.muni.cz/hist/migrace/>. Značná část pro účely této studie použitých a v ní citovaných pramenů bude otištěna v 1. svazku chystané edice.

6 Tak například Národní archiv v Praze nedisponuje kompletním přehledem všech tajných zasedání československé vlády a jejího předsednictva. Přílohy (mnohdy velmi důležité) k protokolům ze schůzí představují jen určité torzo. Zřejmě za ztracenou lze považovat značnou část dokumentace vzešlé z působnosti bezpečnostního referátu pražského ZNV z roku 1945 (včetně zápisů z pravidelných schůzí a materiálů Komise pro vnitřní národní bezpečnost – KVNB; po těchto materiálech bylo pátráno též v Národním archivu, v Archivu Ministerstva vnitra ČR v Praze (AMV-P) a v Archivu hlavního města Prahy). Na komplikace technického a jiného charakteru v přístupu k archivním pramenům, jež jsou z hlediska námi sledované látky významné, lze narazit častěji. V pražském Archivu ministerstva vnitra je badatelům umožněno samostatné vyhledávání v inventárních pomůckách až od jara 2005, což pochopitelně ovlivnilo záběr heuristiky. Nyní mj. probíhá nová inventarizace materiálů odboru pro politické zpravodajství poválečného ministerstva vnitra. O škodách způsobených povodní ve VÚA-VHA jsme se již zmínili. Nepřístupný zůstává hlavní fond ministerstva národní obrany (MNO) pro rok 1945 a následující, totéž platí o části subfondu „Skupina pro odsun Němců“ (SPON) a celém fondu „Styční důstojníci“. Díky vstřícnosti zdejších archivářů jsme však získali řadu zajímavých poznatků z dosud oficiálně nezpřístupněných fondů tří vojenských oblastí, jež vznikly v českých zemích po skončení války (VO 1, VO 2, VO 3), a mohli jsme čerpat také z dalších relevantních pramenů. Pravděpodobně závažná ztráta z hlediska detailnějšího objasnění role nejvyššího armádního velení v kontextu předmětné problematiky byla způsobena tím, že spisový materiál kabinetu ministra národní obrany z let 1945-1949 byl spolu s protokoly MNO v roce 1954 bez odborného archivního posouzení skartován.

7 Národní archiv (NA), fond (f.) 02/1 (Předsednictvo (IV KSC 1945-1954), archivní jednotka (arch. j.) 4, svazek (sv.) 4, folio 2 n. Srv. též HRABOVEC, Emilia: Vertreibung und Abschub: Deutsche in Mähren 1945-1947. (Wiener Osteuropa-Studien, sv. 2.) Frankfurt/M., Peter Lang 1995, s. 83 n. Dokladem svědčícím o tom, že komunistické vedení vydalo posléze odpovídající směrnice (v tomto případě spíše o přístupu k německým antifašistům než o vlastním provádění vysídlovacích akcí), může být zpráva tzv. pohraničního referenta (TV KSC Bedřicha Steinera o průběhu pracovní cesty do Děčína, Ústí nad Labem, Mostu a Karlových Varů ve dnech 19.-22.6.1945. Steiner si v ní mj. postěžoval, že „soudruzi“ v místech nemají v této otázce příliš jasno a že byl proto nucen zakročit: „Zvláštního zřetele zaslouží si otázka něm[eckých] soudruhů antifašistů, kde linie strany v této věci jest ještě dnes špatně chápána. Ve všech krajích (Děčín, Ústí, Most, Karlovy Vary) jsem v této věci autoritativně podle směrnic soudruha] Slánského zasáhl...“ (NA, f. 100/1 (Generální sekretariát ÚV KSC), sv. 49, arch. j. 373.) O tom, že ústní tlumočení pokynů různým delegacím z míst, jež přijížděly do Prahy, Brna nebo Moravské Ostravy, resp. vysílání zástupců ústředních státních orgánů (ministrů, vysoce postavených úředníků, členů řídicích grémií ZNV) i stranických funkcionářů k podřízeným instancím, kde pak byly příslušné informace předávány stejnou cestou, patřilo k běžné praxi, svědčí prameny, na něž upozorňujeme v poznámkách v dalších částech textu.

Při koncipování předložené studie nám nešlo o formulaci a vynášení nějakých obecných, hodnotově podbarvených soudů o jednání těch či oněch aktérů dobových událostí, a již vůbec ne o nějakou zpětnou „politizaci“ historických skutečností. Stěžejním cílem bylo přispět k hlubšímu a všestrannějšímu objasnění i z dnešního pohledu nikoli druhořadých otázek, k nimž se leckdy autoři historických pojednání, ale také další mluvčí, kteří si z různých důvodů berou v debatách na dané téma slovo, vyjadřují i z krajně vyhraněných pozic. Úporná obrana stanovisek je pak mnohdy leitmotivem „dialogu“. Pokud jde o určení povahy odpovědnosti oficiálních československých orgánů za takzvaný divoký (živelný) odsun v roce 1945 jako takový, respektive za události, jež jej provázely, existuje mezi německou a českou stranou, ale někdy také uvnitř obou národních prostředí, dlouhodobý zásadní spor. Mnozí Němci (především sudetoněmci), ale i někteří Češi, autoři různých publikací o tomto tématu se domnívají — podle našeho názoru zjednodušeně a nikoli nestranně — že všechno to, co na německé obyvatelstvo českých zemí po válce dopadlo, bylo jaksi kontinuálně (případně „potajmu“) plánováno a připravováno. V extrémech jde v tomto smyslu o hledání kořenů až do 19. století, v lepších případech do éry první republiky. Co se týká variací takového konceptu ve vztahu k ozřejmění příčin dramatického vyústění česko-německých vztahů v časově méně vzdálené perspektivě, připomíná a zdůrazňuje se obvykle značný podíl osobní odpovědnosti Edvarda Beneše, případně též (převážně paralelně) špiček KSČ. Polemiky o leckdy zaujatě z dobového kontextu abstrahovaných personálních aspektech a argumentech ve prospěch, či naopak k újmě, toho či onoho činitele angažovaného v řešení poválečné situace Němců nehodláme na tomto místě stopovat. Nicméně je třeba alespoň na okraj takových střetů či způsobu konstruování a prezentace různých obžalob poznamenat, že — alespoň pokud jde o historické práce a část publicistiky — jsou v nich konkrétní, hodnověrné doklady (pokud v této souvislosti odhlédneme od vzpomínek pamětníků), zejména událostí z roku 1945, zastoupeny mnohdy jen sporadicky. (8)

V české historiografii, a to i v některých titulech exilových autorů, se přinejmenším až do začátku devadesátých let otázka míry odpovědnosti toho či onoho subjektu za rozhodnutí, jež měla v rozbořeném poválečném čase pro početné skupiny lidí považovaných za „státně nespolehlivé“ velmi závažné následky, často ani explicitně nepokládala a zevrubněji nerozebírala. Ve většině tehdejších publikací byly okolnosti a průběh nucených migrací ve fázi před konferencí v Postupimi zmiňovány spíše jen povšechně (více prostoru bylo zpravidla věnováno „organizovanému vysídlování“ v roce 1946). Důraz se pochopitelně kladl na negativní zkušenosti z minulosti (role henleinovců ve třicátých letech, nacistický útlak a teror během okupace, ohrožení národní existence jako takové, rozsah a brutalita válečných zločinů, utrpení obětí pronásledování a podobně, nejčastěji s poukazem na angažmá sudetských Němců) nebo projevy nepřátelského chování německého obyvatelstva (činnost werwolfů a jiných záškodníků) bezprostředně po osvobození, jež měly zdůvodnit radikální postupy včetně „očistných opatření“. Jejich razance byla obvykle spojována s hektickou atmosférou přiměřenou době, s prudkým vzplanutím „lidového hněvu“, jenž měl, jak se občas připomínalo, také určité politováníhodné důsledky, s neuspořádanou situací v oblastech osídlených Němci, z níž také rezultovaly obtíže v jejím zvládnutí lokálními autoritami. To se tykalo rovněž výskytu „přehmatů“, jež byly zpravidla připisovány na konto počínání neregulérních ozbrojených formací (jejich úlohu, především na základě relací pamětníků, také vždy patřičně exponovala německá literatura). V řadě starších českých prací byly mnohé (i značně zarážející) skutečnosti, jež provázely postup vůči „státně nespolehlivým“ osobám v první poválečné etapě, zamlčovány, a pokud o nich přece jen padla zmínka, šlo převážně právě jen o obecná konstatování poukazující na nevyhnutelné „objektivní“ tendence či na aktivity anonymních sil a činitelů vyvíjejících v tomto směru iniciativu a tlak „zdola“. (9)

Dlouhou tradici jak na německé (sudetoněmecké), tak na české straně mají právně-historické rozборы vývoje vedoucího až k poválečným masovým nuceným migracím. V těchto více či méně fundovaných pojednáních, jež se dotýkají rovněž povahy právních norem a předpisů regulujících různé stránky tehdejších životních podmínek takzvaně státně nespolehlivého obyvatelstva (především Němců) v Československu, byla a nadále je evidentní zásadní protikladnost stanovisek, která v konečném dů-

8 Srv. mj. úvod k publikaci: TURNWALD, Wilhelm (ed.): Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen. München, Arbeitsgemeinschaft zur Wahrung sudetendeutscher Interessen 1951; HABEL, Fritz Peter (ed.): Die Sudetendeutschen. (Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, sv. 1.) München, Langen Müller 1998 (2. vydání); THEISINGER, Hugo: Die Sudetendeutschen: Herkunft – Die Zeit unter Konrad Henlein und Adolf Hitler – Vertreibung. Buchloe, Obermayer 1987; NAWRATIL, Heinz: Schwarzbuch der Vertreibung 1945 bis 1948: Das letzte Kapitel unbewältigter Vergangenheit. München, Universitas-Verlag 1999 (4., přepracované vydání); FRANZEL, Emil: Sudetendeutsche Geschichte. Augsburg, Kraft 1958; NN [pseudonym]: Pozadí odsunu. In: Střední Evropa: Revue pro středoevropskou kulturu a politiku, roč. 6, č. 17 (1990), s. 56-81. V literární formě: DĚDINOVÁ, Sidonia: Edvard Beneš – likvidátor: Dokumentární román. Praha, Annonce 2003. Alespoň zčásti diferencovaněji k jednotlivým faktorům ovlivňujícím poválečnou situaci německého obyvatelstva v českých zemích přistupují např. Peter Glotz (Die Vertreibung: Böhmen als Lehrstück. Berlin, Ullstein 2003) nebo Norman M. Naimark (Plameny nenávisti: Etnické čistky v Evropě 20. století. Knižnice Dějin a současnosti. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2006; originální vydání: Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe. Cambridge, Harvard University Press 2001).

9 Viz např. LUŽA, Radomír: The Transfer of the Sudeten Germans: A Study of Czech-German Relations, 1933-1962. New York, New York University Press 1964; SMUTNÝ, Jaromír: Němci v Československu a jejich odsun z republiky. (Doklady a rozpravy Ústavu dr. E. Beneše, č. 26.) Londýn, Ústav E. Beneše 1956; TÝŽ: Svědectví prezidentova kancléře. Praha, Mladá fronta 1996, s. 251-334; Německá otázka a Československo (1938-1961): Sborník statí. Bratislava, Slovenská akadémia ved 1962. Příznačně zjednodušující a ideologicky zabarvený (se zřetelnou tendencí k „alibizaci“) byl interpretační rámec edice Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933-1947: Dokumentensammlung. Acta occupationis Bohemiae et Moraviae. (Praha, Československá akademie věd 1964), kterou sestavil dvorní historik komunistického režimu Václav Král.

sledku oscilují — zjednodušeně řečeno — kolem antinomie tezí o „neoprávněnosti“, či naopak „oprávněnosti“, poválečných nucených migrací (ve veřejném diskurzu je opět frekventován zejména celý komplex otázek spojených s hodnocením dekretů prezidenta republiky). Takto vyznačenou stopou se pak mnohdy vydávají autoři různých příležitostných, popularizačních a propagačních textů, v důsledku čehož se celá problematika výrazně politizuje. Především na sudetoněmecké straně je přitom leckdy očividně patrné manko, jak pokud jde o stupeň objektivity prezentovaných přístupů, tak o důkladnou obeznámenost s konkrétními fakty. Argumentační pozice zastávaná ve většině publikací tohoto typu z pera českých autorů je z logiky věci profilována spíše „obránnými“ postoji, v současnosti již alespoň v nezbytné míře zohledňujícími také výsledky novějších historických analýz, v nichž se „černobílá“ optika uplatňuje opravdu jen ojediněle. (10) Přesto se ovšem ještě tu a tam, mimo jiné i v textech určených širšímu publiku, objevují rezidua poněkud zjednodušeného hodnocení jednotlivých součástí látky, což se týká právě okolností a průběhu takzvaného živelného vysídlování Němců v roce 1945. Občas je možno v některých pojednáních zaznamenat setrvávající vliv přímočarých soudu nebo interpretačních a formulačních schémat nepřihlížejících v dostatečné míře ke konkrétní tvářnosti dobové reality výjimkou nejsou ani různé faktografické nepřesnosti. Určité disproporce v prostoru věnovaném jednotlivým historickým etapám a silný důraz kladený na právní aspekty tématu mohou přitom vyvolávat dojem, jako by události, k nimž došlo po květnu 1945, nebyly prostě ničím jiným než jedině možným vyústěním jednoduchého kauzálního řetězce předchozího vývoje."

10 Na německé (a rakouské) straně srv. např. KIMMINICH, Otto: Völkerrechtliche Überlegungen zu Kriegsende, Potsdam, Vertreibung: Ausgewählte Beiträge. Bonn, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen 1996; ERMACORA, Felix: Die sudetendeutschen Fragen: Rechtsgutachten. München, Langen Müller 1992; ALLSTADT, Markus: Die offene Völkerrechtslage im deutsch-tschechischen Verhältnis und ihre Bedeutung für die Osterweiterung der Europäischen Union: Zugleich Überlegungen zu den Auswirkungen zwingenden Völkerrechts in der Vertriebenenfrage. (Schriften zum Staats- und Völkerrecht, sv. 86.) Frankfurt/M., Lang 2000; BLUMENWITZ, Dieter: Benešovy dekrety z roku 1945 z hlediska mezinárodního práva. In: Střední Evropa, roč. 8, č. 26 (1992), s. 22-30; TÝŽ: Interessenausgleich zwischen Deutschland und den östlichen Nachbarstaaten. Köln/R., Verlag Wissenschaft und Politik 1998 (a další příspěvky tohoto autora). Vcelku seriózní charakter mají rozборы Helmuta Slapnický: Dokumente zur Diskussion über die Beneš-Dekrete. In: Osteuropa-Recht, roč. 45. Berlin, Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde 1999, s. 511-520; Die rechtlichen Grundlagen für die Behandlung der Deutschen und der Magyaren in der Tschechoslowakei 1945-1948. München 1999; Die Vertreibung der Deutschen aus der Sicht der innerstaatlichen Rechtsordnung. In: Bohemia, roč. 42, č. 1 (2001), s. 13-26. Z českých prací k tématu viz např. MATĚJKA, Dobroslav (ed.): Právní aspekty odsunu sudetských Němců: Sborník. Praha, Ústav mezinárodních vztahu 1996 (2. vydání); PAVLÍČEK, Václav: O české státnosti: Úvahy a polemiky, sv. 1: Český stát a Němci. Praha, Karolinum 2002; TÝŽ: O legalitě a legitimitě transferu německého obyvatelstva z Československa. In: ŠESTÁK, Miroslav – VORÁČEK, Emil (ed.): Evropa mezi Německem a Ruskem: Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. Praha, Historický ústav AV ČR 2000, s. 535-543; PAVLÍČEK, Václav – DEJMEK, Jindřich – WEIGL, Jiří ad.: Benešovy dekrety: Sborník textů. (S předmluvou Václava Klause.) Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2001; DEJMEK, Jindřich – KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: Kauza tzv. Benešovy dekrety: Historické kořeny a souvislosti. Praha, Historický ústav AV ČR 1999 (zejména 4. kapitola od J. Kuklíka); KUKLÍK, Jan: Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“: Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Praha, Linde 2002. Srv. též statě Jana Kuklíka a Vladimíra Mikuleho v publikaci: JECH, Karel (ed.): Němci a Maďari v dekretch prezidenta republiky: Studie a dokumenty 1940-1945. / Die Deutschen und Magyaren in den Dekreten des Präsidenten der Republik: Studien und Dokumente 1940-1945. Brno, Dopineč 2003 (s. 19-75 a 76-99, bibliografie na s. 657-663).

11 V publikaci vzniklé z pověření a s podporou Ministerstva kultury ČR, vydané v poměrně vysokém nákladu a v překladech rovněž distribuované do ciziny (PEŠEK, Jiří – BENEŠ, Zdeněk (ed.): Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahu na našem území v letech 1848-1948. Praha, Gallery 2002), se např. v kapitole o realizaci nuceného vysídlení německého obyvatelstva k otázce „hnacích sil“ tzv. divokého odsunu (na s. 204) uvádí: „Většina prováděných akcí, včetně vysídlování sudetských Němců či jejich zatýkání, byla živelná. Akce byly vyvolány místními náladami a organizovaly je místní úřady“ (Z této formulace není dostatečně jasné, zda se vztahuje jen na květen 1945 nebo na celou etapu „živelného vysídlování“.) Hned vzápětí se však konstatuje, že od počátku „hrála ohromnou, ne-li klíčovou roli armáda“. Přestože si byli autoři nepochybně vědomi toho, že působení různých faktorů na daný proces mělo – v časových relacích tak či onak „posunutý“ – souběh, vyznívá srovnání obou výše uvedených výroků, jež se vztahují k dosti podstatným skutečnostem, přinejmenším rozporně. Otázka role prezidenta Beneše, československé vlády a dalších ústředních orgánů státu při utváření situace v letních měsících pětáctýřicátého roku není přes svou důležitost předmětem speciálního rozboru. Za zmínku také stojí, že text publikace o 265 stranách (bez příloh, ve vydání z roku 2002) je vzhledem k závažnosti problematiky poválečného období rozvržen poněkud disproporčně. Výkladu o realizaci „odsunu“ je vyhrazeno jen 21 stran (tedy necelých deset procent). Okolnost, že prostor pro vylíčení průběhu vysídlovacích akcí není zrovna adekvátní, má za následek některé zkratkovité formulace; pominout rovněž nelze (ve vydání z roku 2002) určitou faktografickou nepřesnost. Texty podobného typu, i když jsou zcela určitě z hlediska svých „mimovědeckých“ funkcí důležité, vznikají mnohdy nikoli na základě vlastního pečlivého a systematického základního výzkumu, ale nezřídka cestou „spojování“ a následného „komprimování“ obecnějších myšlenkových obsahu a interpretačních vzorců s faktografií převzatou odjinud, což se nemusí pokaždé pozitivně projevit v jejich výsledné kvalitě. Někteří autoři sice ve svých pracích k problematice nuceného vysídlení Němců v bezprostředně poválečné fázi připomínají, že „první vyhošťovací akce a opatření proti

německému obyvatelstvu byly ... většinou živelné a spontánní, vyplývající z bezprostředně poválečně atmosféry rozbouřených nacionálních vášní a emocí", přičemž stavějí do popředí postup různých nepravdivých „revolučních formací" (Revolučních gard, partyzánu aj.), ovšem informace o tomto dění ne vždy patřičně doplňují dalšími poznatky o významných zásadách regulární československé armády počínaje červnem 1945 (cit. viz RADVANOVSKÝ, Z.: Konec česko-německého soužití, s. 29). O úloze armády při iniciování a provádění „evakuací" přitom podávají zevrubná svědectví i mnohé prameny lokální proveniencí. Celistvější obraz angažmá československé vlády a dalších rozhodovacích center je již zčásti k dispozici (srv. např. HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 64 n., 141 ad.; KAPLAN, Karel: Pravda o Československu 1945-1948. Praha, Panorama 1990; STANĚK, T: Poválečné „excesy"...). Kaplan v připomenuté publikaci píše: „Divoký odsun byl dílem oficiální vládní politiky a vybičované protiněmecké nálady českého národa. Vláda usilovala o urychleně vyhnání co největšího počtu Němců, bez ohledu na to, nebo právě proto, že velmoci dosud odsun neschválily." (s. 142)

Osm vstupních reflexí

Při práci na předložené studii vycházeli její autoři z několika stěžejních myšlenek o důležitých aspektech a celkové povaze úlohy ústředních státních orgánů během hromadného vysídlení Němců z Československa v etapě od jeho osvobození do podzimu 1945. Vzhledem k celkovému rozsahu textu a jeho technickými důvody vynucenému rozvržení do tří částí, jež vyjdou na pokračování ve třech po sobě následujících číslech Soudobých dějin, považujeme za potřebné již na tomto místě formulovat několik pracovních hypotéz (nikoli snad definitivních tezí), jejichž rozvinutí a ověření bude čtenář moci sledovat ve vlastním výkladu. Jde nám na tomto místě o přehledné nastínění určitých tematických „ohnisek", jež se pochopitelně mohou stát jakýmsi odrazovým můstkem pro případnou diskusi.

1. Posuzování stupně přiměřenosti termínů „divoký", „živelný" nebo „neorganizovaný odsun (transfer)" pro identifikaci nucených migrací osob, jež byly v dané době považovány za Němce, z českých zemí od konce války do podzimu pětáctýřicátého roku není pro nás z hlediska zaměření studie prvořadou otázkou. Přesto je třeba s přihlédnutím k tomu, jaké významy evokují tyto pojmy v českém prostředí, poznamenat, že vlastně navozují dojem, jako by se jimi označované procesy odvíjely převážně nebo téměř zcela mimo dosah kontroly odpovědných ústředních státních orgánů. Poznatky získané studiem dosud ne zcela dostatečně využitých historických pramenů dokládají, že takový předpoklad odpovídá skutečnosti jen v omezené míře. Plánování a řízení tehdejších vysídlovacích akcí „shora" sehrávalo totiž důležitější roli, než jaká mu byla doposud v různých pojednáních na toto téma přisuzována.

2. Hromadné nucené přesuny stovek tisíc lidí z řad „autochtonního" německého obyvatelstva za hranice obnovené republiky nebyly explicitně předvídaný takzvaným Košickým vládním programem ze začátku dubna 1945. Ten ještě počítal s tím, že „neutrální" Němci z řad starousedlíků budou mít po osvobození možnost individuálně optovat pro československé státní občanství. Interně rozpracovávané plány vlády, v nichž se v souvislosti s vystěhováním většiny Němců uvažovalo o použití předválečných norem týkajících se pobytu cizinců nebo obrany státu, nebyly realizovány. Lze považovat za vysoce pravděpodobné, že tomu tak bylo mimo jiné i proto, že před nabytím účinnosti (k 10. srpnu 1945) ústavního dekretu prezidenta republiky o státním občanství Němců a Maďarů (č. 33/1945 Sb.) nebylo zcela jasné, na koho se má pohlížet jako na osoby zbavené československého občanství. Další komplikace by byly navíc spojeny s tím, že podle stávajících předpisů by příslušné úřady musely postiženým osobám vydat o ztrátě státního občanství individuální výměry a poskytnout jim současně možnost odvolání proti takovému rozhodnutí. Jako jediné nástroje realizace masových nucených migrací takzvaně státně nespolehlivého obyvatelstva mohly tedy po „právní" stránce až do doby účinnosti „státoobčanského" dekretu (respektive do okamžiku, kdy se podaří dosáhnout mezinárodního schválení těchto aktů) sloužit pouze podzákonné normy: vládní usnesení, výnosy a směrnice vojenské a civilní správy. Při zohlednění těchto skutečností vystupuje do popředí právě úloha centrálních úrovní rozhodování. Nucené „evakuace"

značného počtu lidí v roce 1945 v té formě, jak probíhaly, postrádaly pevný, ve vnitrostátních zákonných normách (nikoli tedy pouze v aktech podzákonné povahy) výslovně a zřetelně artikulovaný podklad. Jejich realizace přitom neměla před „Postupimí“ a ještě i po ní oporu ani v nějakých na mezinárodním fóru závazně dohodnutých zásadách.

3. Všichni členové československé vlády byli o přípravě, zahájení a průběhu vysídlovacích akcí alespoň v hrubých rysech informováni a buď je výslovně schvalovali nebo (třeba jen mlčky) akceptovali. To však současně neznamená, že někteří z ministrů nebyli v tomto směru aktivnější a jiní zase spíše zdrženlivější. Primát *raison d'état* byl zcela evidentní. Krátce řečeno: o způsobu řešení „německé otázky“ odsunem se v tomto prostředí (ponecháme-li stranou soukromou sféru) nepochybovalo, což se vztahovalo i na „evakuace“ z jara a léta 1945. Přitom se ve vládě několikrát otevřeně hovořilo o tom, že alespoň západní spojenci nesouhlasí se zahájením hromadného vysídlování Němců z Československa před projednáním celé záležitosti na nejvyšší úrovni, tj. na schůzce „velké trojky“. Vláda jako celek zaujímalá vědomě dvojaké stanovisko. Na jedné straně byl ve vnitropolitickém ohledu, s vědomím vstřícnosti a benevolence Sovětů, „transfer pod rukou“ (tedy „načerno“) akceptován a aktivně podporován, na druhé straně pak západním spojencům předkládán jako hotový fakt, a to při současné snaze umenšit jeho význam a dosah, respektive zamlčet s ním spojené komplikace.

4. Ve vládě zastávali radikální postoje v tomto směru především komunisté a národní socialisté, kteří se dožadovali rychlého a masového odsunu Němců za hranice. Představitelé sociálnědemokratické, slovenské demokratické a lidové strany sice vystupovali vcelku opatrněji, ale i oni se v inkriminované době podíleli na stanovení modalit „evakuace“ a s argumenty o nutnosti a prospěšnosti rázného postupu nepolemizovali, i když občas poukazovali na potřebu uklidnit situaci nebo neignorovat úplně zahraniční veřejné mínění. Z úst některých komunistů a sociálních demokratů zaznívala občas i slova připomínající specifické postavení německých antifašistů. Většinou to však nebylo v situacích, kdy se právě hovořilo o vlastních vysídlovacích akcích. K nejrozhodnějším stoupcům a nejagilnějším iniciátorům přímočarého „vyrovnávání účtů“ s Němci v této době bezpochyby patřil ministr národní obrany generál Ludvík Svoboda. Protokoly ze zasedání vlády i další prameny to přesvědčivě dosvědčují. Poněkud umírněnější linie se přidržoval ministr vnitra Václav Nosek, který již vzhledem k charakteru svého resortu byl — stejně jako další pracovníci ministerstva — do tehdejšího dění bezesporu dobře zasvěcen a výrazně se v něm angažoval. Na nejvyšší centrální úrovni bylo ministerstvo vnitra vedle ministerstva národní obrany a armádního velení nejdůležitějším „hnacím motorem“ vysídlovacích operací roku 1945. (12)

5. Nejvýznamnějším činitelem, jenž se uplatňoval v první etapě vyhánění a nuceného vysídlování, se za daných podmínek logicky stala pravidelná československá armáda. Již od 15. května 1945 vydávalo její velení podřízeným útvarům řadu jednoznačných rozkazů k provedení „evakuace“ Němců včetně starousedlíků. Armáda byla ke splnění tohoto úkolu nasazena s plným vědomím hlavy státu a vlády a na pověření nejvyšších státních orgánů se její představitelé také odvolávali. Přes nemalou iniciativu a participaci jiných orgánů a složek (některých centrálních resortů a jejich aparátů, lokálních a regionálních správních úřadů, bezpečnostních formací, různých „revolučních“ ozbrojených uskupení, složených většinou z dobrovolníků, apod.) by se bez vůdčí úlohy armády a prostředků, jež měla k dispozici, jen stěží podařilo v průběhu zhruba čtyř měsíců dostat za hranice kolem sedmi set až osmi set dvaceti tisíc lidí. Zhruba od začátku června pětáctýřicátého roku mělo počínání příslušníků ostatních zbraní vybavených útvarů většinou již jen podpůrný charakter. Šlo zejména o dohled při evidenci a výběru osob a jejich shromažďování, doprovod vysídlenecy kolon a transportů k hranicím, stavění hlídek, asistence při předávání Němců do táborů, střezení těchto zařízení a internačních oddělení soudních věznic a podobně. Při těchto příležitostech docházelo mnohdy ze strany „revolucionářů“ k excesům včetně použití fyzického násilí, což nepochybně přispívalo k vyvinutí psychologického tlaku na místní německé obyvatelstvo. Vzbuzení strachu se přitom nejednou zdůvodňovalo potřebou zvládnout bezpečnostní situaci nebo „připravit“ Němce na akt samotného vysídlení.

6. Orgány civilní správy a exekutivy za postupem lépe operačně připravených, vybavených a po všech stránkách flexibilnějších vojáků zaostávaly a plnou kontrolu nad tehdejšími děním

získávaly de facto až po ukončení hlavní fáze „náporu“ na německé obyvatelstvo. V souvislosti s tím je třeba zdůraznit, že míra vlivu národních výborů (správních komisí) a bezpečnostních sborů na dané poměry byla vzhledem k zvláštnostem lokálních a regionálních podmínek rozdílná a proměnlivá. Jejich angažmá spočívalo v organizačních a administrativních činnostech týkajících se nakládání s lidmi i s jejich majetkem, v aplikaci bezpečnostních opatření různého druhu, ve zřizování a správě internačních zařízení, v zavádění pracovní povinnosti a v přípravě retribuce. Pokud šlo o samotné „evakuace“ Němců, po jejich zahájení v masovém měřítku spočívalo těžiště spolupůsobení místních úřadů převážně ve výběru osob určených k vysídlení. Jejich jednání bylo přitom nejpozději během června 1945 sankcionováno příslušnými normami přicházejícími z „centra“. Současně je třeba připomenout, že podřízené civilní složky zpravidla nebyly v realizaci radikálních kroků směřujících k vysídlení německého obyvatelstva z řady příčin (obava ze ztráty potřebných pracovních sil, ohledy na příbuzenské, sousedské a přátelské vztahy apod.) tak konsekventní jako armádní jednotky, jež na ně často vyvíjely i značný tlak.

7. Československý prezident Edvard Beneš pochopitelně nestál zcela stranou dění. S událostmi souvisejícími s plošným „vyhošťováním“ německého obyvatelstva byl již brzy obeznámen, o situaci v pohraničí i jinde dostával pravidelná souhrnná hlášení. Zůstává však otázkou, zda a do jaké míry věnoval pozornost nejen předkládaným zprávám, ale též různým sdělením k tématu v osobních rozhovorech nebo v korespondenci. Na prvním místě u něj stálo přesvědčení, že odsun většiny Němců z republiky je historickou nutností a státní nezbytností, prioritou v každém ohledu. Jeho chování, interně tlumočené názory i veřejné proklamace, jež měly značnou váhu a ohlas zejména v době bezprostředně po skončení války, o tom svědčily zcela výmluvně a bezesporu přispěly k legitimizaci vysídlovacích akcí v očích převážné části českých občanů. Prezident se ani v těch ojedinělých projevech, jež více přihlížely k potřebě zavést do již započatého procesu větší spořádanost a respektovat současně zájmy Spojenců, neodklonil od základní myšlenky, že otázka dalšího setrvání německého obyvatelstva v republice „vyřízená být musí, a já jsem přesvědčen, že vyřízena bude“ (vystoupení v Plzni 15. června 1945), a že zbývá pouze jediné řešení: „odchod Němců od nás“ (řeč v Mělníku 14. října 1945). V kontextu těchto faktů nemůže přirozeně překvapovat, že s mírnými, na veřejnosti však opravdu jen opatrně formulovanými, připomínkami toleroval též vysídlovací akce z jara a léta 1945. Nejpozději 6. června dal najevo svůj plný souhlas s již uskutečněnými opatřeními i s pokračováním rozsáhlých „evakuací“. Pokud jde o Benešova soukromá stanoviska ke způsobu jejich provádění a vůbec o to, jak je hodnotil po lidské stránce, tak vzhledem k povaze pramenů, v nichž byla jeho pozice při posuzování celé věci jím samotným nebo svědky patřičně stylizována, víme o tom jen velmi málo, ba takřka vůbec nic. Je možné připustit, že se Beneš ve srovnání s klíčovou rolí, kterou sehrál v genezi a prosazení odsunového plánu, nyní záměrně stáhl více do pozadí a nechal konkrétně jednat jiné, přičemž očividně počítal také s faktorem „revoluční“ atmosféry a „lidového hněvu“.

8. Konečně se nám jeví jako důležité poukázat na neadekvátnost některých názorů, přerůstajících někdy až do rozměru legendy, že v případě Československa znamenala postupimská konference „velké trojky“ nějaký bezprostřední předěl v průběhu takzvaného divokého odsunu. Nebylo tomu tak – posuzováno z vnitrostátního hlediska – ani po právní stránce (viz 2. bod), ani časově, ani v žádném jiném podstatném ohledu. Spíše je možno hovořit o tom, že šlo o jakousi cézuru „se zpožděním“. Československá vláda a armáda zpočátku nepomýšlely na to, aby právě v době kulminujících vysídlovacích akcí na přání vyslovené Spojenci ve třináctém článku „Závěrečné zprávy“ z Postupimi tento proces pozastavily. Naopak v něm, spoléhající na blahovůli mocného východního souseda, hodlaly de facto pokračovat a zareagovaly až tehdy, když se i pro Sověty stal další příliv pauperizovaných lidí do Německa neúnosným. Nucené vysídlování po „Postupimi“ neskončilo. V mezidobí do zahájení „organizovaného“ transferu podle plánu přijatého Spojeneckou kontrolní radou pro Německo opustilo české země proti své vůli ještě více než sto tisíc osob. Závěr „divokého“ odsunu se tak přesunul až do podzimu roku 1945.

Předložený výklad je rozčleněn podle chronologických a věcných (s působením jednotlivých zde zmiňovaných institucí spojených) kritérií. První část textu pojednává stručně o nejdůležitějších aspektech geneze plánu na odsun většiny německého obyvatelstva z Československa od roku

1938 do „vyvedení“ brněnských Němců za hranici koncem května 1945. Ve druhé části budeme věnovat zevrubnější pozornost úloze československé armády při provádění vysídlovacích akcí na jedné straně a zahraničněpolitickým souvislostem tehdejších „evakuací“ na straně druhé. Ve třetí, závěrečné části pak budeme sledovat pokusy československé vlády ovlivnit podle vlastních představ průběh již zahájeného vysídlovacího procesu. V popředí našeho zájmu stojí rovněž aktivity Zemských národních výborů v Praze a Brně. Po rozboru otázky, jaký význam měly v kontextu dané tematiky závěry z jednání postupimské konference „velké trojky“, se nakonec pokusíme v ucelenější podobě nastínit kvantitativní (statistickou) dimenzi „divokého odsunu“ v prvních šesti měsících po skončení války.

12 Některé z písemných zpráv, jež byly Noskovi pravidelně zasílány, se nacházejí v dosud ještě nezpřístupněném fondu „Styční důstojníci“ ve VÚA-VHA.

Východiska (od podzimu 1938 do dubna 1945)

Ke genezi myšlenky odsunu

V polovině září 1938 Edvard Beneš vyslal ministra Jaromíra Nečase na tajnou diplomatickou misi do Paříže, aby zde tlumočil jeho náměty na řešení vyhocené československo-německé krize (obvykle jsou označovány jako prezidentův „pátý plán“). V jejich rámci zřejmě poprvé (v kritické situaci pravděpodobně s úmyslem čelit menším zlem zlu většimu) navrhl provést částečné přemístění Němců (v počtu zhruba jednoho a půl až dvou milionů) za cenu současného odstoupení pohraničního území republiky o rozloze asi čtyř až šesti tisíc kilometrů čtverečních Německu. Němečtí demokraté, socialisté a Židé by směli v republice zůstat, de facto by se však museli přesunout do vnitrozemí. Předpokládaný počet německých obyvatel, kteří by měli podle Benešových úvah a názorů některých osob z jeho okruhu Československo v budoucnu tak či onak opustit, se postupem času od roku 1939 měnil, což pochopitelně úzce souviselo s přizpůsobováním koncepce poválečného řešení „německé otázky“ reálné situaci na frontách, aktuálním preferencím spojenecké politiky a vývoji poměrů v okupované vlasti. Prezident při promýšlení různých variant příští úpravy národnostních vztahů ve vlasti (v obecné rovině přihlížel i k širšímu středoevropskému kontextu) vždy počítal s přesuny, respektive „výměnou“ početných skupin obyvatelstva na základě etnických kritérií, kalkuloval však také s různými kombinacemi dílčích kroků. Transfery („vnitřní“ i „vnější“ migrace) spojoval se souběžnými územními ústupky (a rekompensačními zisky), v letech 1940 a 1941 uvažoval dokonce o možnosti poskytnout Němcům v českých zemích za určitých podmínek (k nimž ovšem pochopitelně patřilo také „stěhování“ lidí ve větším měřítku) jistou míru samosprávy v jimi převážně osídlených teritoriích. Tady však narazil na odpor domácího odboje, a proto ustoupil. Kvůli vzájemné nesmiřitelnosti stanovisek a rovněž s ohledem na kritické připomínky odbojářů ve vlasti ukončil Edvard Beneš kontakty s představiteli té části sudetoněmecké sociální demokracie v exilu, kterou vedl Wenzel Jaksch. Tento bezesporu demokrat a antinacista se snažil pro své rodáky získat z československé strany záruky zajištění takového poválečného statutu, jenž byl pro prezidenta — mimo jiné též s ohledem k určitým reziduím tradiční německy národovecké (völkisch) menšinové politiky v Jakschových představách — nepřijatelný.

Zhruba od druhé poloviny roku 1942 lze hovořit o tom, že československá politická reprezentace v Londýně a Beneš osobně začali na problém poválečného transferu pohlížet více zaostřenou optikou jako na jednu z nejvýznamnějších otázek budoucího vývoje, přičemž se podstatně snížil podíl německé populace na obyvatelstvu obnoveného státu stalo prioritou, ať už mělo být provedeno tou či onou formou jejího „přemístění“. Strategickým zadáním se tak napříště stalo — při zohlednění měnících se okolností — dosáhnout maxima možného v tomto směru. Klíčovou roli přitom po celou dobu samozřejmě sehrávaly faktické možnosti realizace prezidentovy ústřední myšlenky, tj. získání mezinárodních garancí pro rekonstrukci republiky v

jejích předmnichovských hranicích. Přes různé peripetie a komplikovaná jednání se v zásadě zdařilo nejen naplnit tento požadavek, ale do konce roku 1943 také získat souhlas (třebaže nikoli závazný, či dokonce nějak smluvně potvrzený) Velké Británie, Spojených států a Sovětského svazu s principem vyřešení složitých národnostních poměrů ve středovýchodní Evropě provedením hromadného transferu německých menšin do poraženého Německa. Na genezi a zpřesňování příslušných plánů měl v československém případě od počátku nemalý vliv tlak, který vykonávaly domácí odbojové síly se záměrem prosadit radikální zásahy do životních podmínek Němců v poválečném Československu (také v tomto prostředí ovšem neměly různé alternativy navrhovaného postupu definitivní podobu a nabývaly na razanci v závislosti na vývoji válečného konfliktu a represích nacistického okupačního režimu).

V jednom z memorand vypracovaných v listopadu 1943, s nímž prezident Beneš přicestoval na jednání do Moskvy a s jehož obsahem seznámil poté i Brity, byl kromě jiných kroků navrhovaných v souvislosti s poválečným „velkým transferem“ oznámen úmysl přistoupit ihned po osvobození republiky k nucenému vysídlení rámcově vymezených skupin tak či onak provinilých Němců. Během rozhovorů se sovětskými nejvyššími činiteli v prosinci téhož roku vyslovil Beneš přání, aby se Československo přesídlením zbavilo nejméně dvou milionů Němců, přičemž se netajil přesvědčením, že čím více jich bude pryč, tím lépe. Moskevského pobytu využil prezident také k tomu, aby s exilovým vedením KSČ projednal řadu problémů týkajících se poválečné obnovy státu včetně řešení menšinových otázek, zejména ve vztahu k Němcům. Přes určité připomínky ze strany komunistů (hlavně pokud šlo o uplatňování takzvaných antifašistických hledisek) se mu v zásadě podařilo získat od nich přitakání ke koncepci, kterou zastával. (13) Jejím jádrem bylo znovuoobnovení Československa, a to v podobě etnicky pokud možno homogenního národního stá-

13 BRANDES, Detlef: Der Weg zur Vertreibung 1938-1945: Pläne und Entscheidungen zum „Transfer“ der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen. München, R. Oldenbourg Verlag 2005 (2., rozšířené a přepracované vydání), s. 14-17,33-38,84-91,150-171,215-230. České vydání (Cesta k vyhnání, 1938-1945: Plány a rozhodnutí o „transferu“ Němců z Československa a z Polska. Praha, Prostor 2002) je překladem 1. německého vydání Brandesovy knihy, proto zde odkazujeme na vydání aktualizované.

tu Čechů a Slováků (o osudu Podkarpatské Rusi neboli Zakarpatské Ukrajiny nebylo zatím rozhodnuto). Prezident a jeho stejně smýšlející stoupenci pak vyvinuli značné úsilí, aby se tomuto záměru dostalo patřičné publicity a aby v jeho duchu předkládané argumenty přijaly za své nejen rozhodující složky odboje doma a v zahraničí, ale také, na což se kladl obzvlášť silný důraz, spojenecké velmoci ve svých plánech pro poválečnou dobu. Poměrně dlouhou dobu a z více příčin zůstávaly při debatách mezi prezidentem a československou vládou na jedné a Spojenci na druhé straně v různé míře otevřené právě problémy spojené s rozsahem a podmínkami transferu německého obyvatelstva. Jestliže zpočátku zdůrazňovala československá strana úmysl přednostně vysídlit ty Němce, kteří se nějak provinili proti státu a českému či slovenskému národu, poté co během roku 1943 dosáhla v tomto směru příznivých výsledků v jednáních na různých úrovních, začala prosazovat (zčásti pod vlivem stanoviska Britů, že aplikace této zásady je z hlediska předpokládané masovosti poválečných nucených migrací poněkud „nepraktická“) požadavek, aby ze země odešli rovněž ti Němci, kteří sice nezachovali vůči republice plnou loajalitu, ale zároveň nepatřili ani do okruhu osob obtížených aktivním podílem na zradě státu, výkonu okupační moci a nacistických represích. Měřítka „viny“ (čím dál výrazněji vnímané v kolektivním smyslu) se stále těsněji spojovalo s nacionálními faktory, jež současně s častěji akcentovanými sociálními aspekty poválečné „národní revoluce“ získávaly při promýšlení poválečných úkolů rozhodující význam. Na podzim 1944 odrazil britský diplomatický zástupce u československé exilové vlády Philip Nichols prezidenta Beneše od toho, aby ve svých plánech ohledně transferu pomýšlel na jeho rozvržení do dvou etap, kdy bezprostředně po skončení války měly být nejprve vyhnány skupiny „provinilých“ a poté ve druhé fázi mělo dojít na organizované vysídlení Němců, kteří se za

války a okupace nechovali zcela loajálně. Místo toho se mělo podle Nicholse uvažovat a jednotně hovořit o zhruba dvou milionech a dvou stech tisících lidí, s jejichž vysídlením se počítá. (14) Oficiální stanoviska k problematice německé minority, která československá vláda předala Evropské poradní komisi (European Advisory Commission — EAC) a v obsáhleji koncipované a detailněji rozpracované podobě na sklonku listopadu 1944 představitelům tří velmocí (a také Francie), se de facto přidržovala této rady. Nyní vycházela z předpokladu, že v republice zůstane po hlavní vině odlivu asi osm set tisíc Němců, kteří by měli být občansky integrováni a etnicky asimilováni. (15) O „revolučním vyhnání“ se již v těchto materiálech nehovořilo, byla zde však nastíněna představa, že přibližně půl milionu Němců z československého státního území po válce v důsledku vzniklé situace uprchne a že poté bude následovat (po dobu dvou let) organizovaný odsun dalšího zhruba milionu šesti set tisíc osob. (16)

Tyto predikce a záměr zbavit Němce kolektivně československého státního občanství (s výjimkou skutečných antifašistů, kteří měli prokázat stálé zachování věrnosti republice), jenž byl poprvé v tak explicitní podobě vyjádřen v memorandu československé vlády z 23. listopadu 1944, zacházely konkrétně v těchto otázkách dále než koncept, který v předchozím roce zformuloval a Spojencům předložil prezident Beneš. Britská a americká strana ve svých co do obsahu téměř identických odpovědích na listopadové memorandum prezentovaly, stručně řečeno, „vyčkávací“ pozici. Západní velmoci poukazovaly na skutečnost, že konkrétnější a závaznější postoj k vysídlovacím plánům bude možné zaujmout až v okamžiku, kdy mezi Spojenci zavládne jednota v názorech také na další aspekty poválečných opatření vůči Německu. Zneklidnění československé strany bylo patrné z naléhání Edvarda Beneše na Philipa Nicholse a další britské politiky začátkem roku 1945, aby se k předloženým návrhům vyslovili zřetelněji a jednoznačněji. Prezident se na okraj zmínil i o tom, že při svém nadcházejícím pobytu v Moskvě projedná eventuálně otázku vysídlení Němců přímo se Sověty a „že to provedeme sami“. (17) V debatách s Brity na toto téma poměrně často v souladu se skutečným stavem věcí argumentoval, že se protiněmecké nálady ve vlasti přiostrňují a že za těchto okolností (též

14 Tamtéž, s. 326. O dvou fázích transferu uvažoval v jednom návrhu ze začátku září 1944 vedoucí studijního oddělení londýnského ministerstva zahraničních věcí (MZV) Jaroslav Císař. Vycházel z toho, že Němci, „kteří se hrubě provinili proti celistvosti ČSR a proti zájmům nebo občanům jejím či Spojených národů“ (podle jeho odhadu společně s rodinami přibližně milion lidí), mají být jako první „vyhoštěni“ v pokud možno nejkratším čase. (Viz VONDROVÁ, Jitka (ed.): Češi a sudetoněmecká otázka 1939-1945: Dokumenty. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994, dok. č. 142, s. 279-293, zde 280.)

15 K různým asimilačním koncepcím ve vztahu k Němcům, kteří zůstali po provedení „transferu“ v českých zemích, a k pokusům o jejich realizaci viz např. ARBURG, Adrian von: Zwischen Vertreibung und Integration: Tschechische Deutschenpolitik 1947-1953 (disertace na Fakultě sociálních věd UK v Praze, připravuje se jako samostatná publikace (113. svazek) ediční řady „Veröffentlichungen des Collegium Carolinum“ v Mnichově).

16 BRANDES, D.: Der Weg zur Vertreibung, s. 330 n.

17 Tamtéž, s. 335-339; VONDROVÁ, J. (ed.): Češi a sudetoněmecká otázka, dok. 148, s. 303-309.

Prehistorie odsunu se začala psát už v době mnichovské krize. Edvard Beneš před odletem do londýnského exilu (foto z publikace Dr. Edvard Beneš ve fotografii: Historie velkého života. Praha, Orbis 1947)

vzhledem k udržení jeho pozice a autority londýnské vlády) je otevřeně a jasně vyslovený souhlas se zásadami transferu naléhavou nutností. Britové se ovšem v tomto směru nehdlati nechat dotlačit k posunu stanoviska. Při svém posledním rozhovoru s Winstonem Churchillem si Beneš od britského premiéra vyslechl dosti důrazné doporučení, aby samostatně, bez vědomí a přítakání Spojenců, v otázce transferu nic podstatného nepodnikal. (18) Zřejmě také z tohoto důvodu Beneš prozatím nepodepsal již v listopadu 1944 vládou akceptovanou osnovu dekretu, jež – v radikálnější podobě než u variant připravovaných od konce roku 1942 exilovým ministerstvem vnitra – počítala s tím, že československé státní občanství bude až na prokazatelné antifašisty odebráno (oduznáno) všem ostatním Němcům." Z postoje britských politiků k jedné z nejdůležitějších priorit Benešova programu pro poválečné období padla na prezidenta bezpochyby určitá tíseň, a tak opouštěl ostrovy v obavách, zda se nakonec Britové „nestáhnou" a jeho koncepci v podobě, která mu byla nejbližší, nepodpoří.

Také úvahy o „revolučním vysídlení (vyhnání)" Němců, jež se mělo odehrát bezprostředně po osvobození vlasti, prošly v londýnských exilových kruzích delším vývojem. V diplomatickém styku se sice na podzim 1944 přestaly vyskytovat, což ale neznamenalo, že v plánování poválečných změn ustoupily zcela do pozadí. Při sledování skutečných cílů a stanovisek československého politického exilu – navíc v tak citlivé záležitosti – je podle našeho mínění třeba přisuzovat větší váhu obsahovému zaměření jeho interních konceptů než názorům a výrazům používaným v diplomatickém „provozu". Je vysoce pravděpodobné, ne-li jisté, že se prezident a jeho spolupracovníci po delší dobu přidržovali ve vztahu k těm hlasům domácího odboje, které již záhy po Mnichovu (respektive březnu 1939) požadovaly nekompromisní zúčtování s „našimi Němci", taktiky „mírnění" či „tlumení" upřílišněného radikalismu, jež byla přiměřená jejich postavení v zahraničí. Současně se více či méně obratně snažili vyvarovat takových vyjádření, jimiž by riskovali nějakou zásadnější roztržku s domácí rezistencí. Tak například Prokop Drtina, člověk Benešovi velmi blízký, sděloval v jedné depeši z roku 1940 domovu zprostředkovaně prezidentův názor, že by se lidem po válce nemělo bránit v tom, aby sáhli k odplatě na Němcích: „...tři miliony Němců ani nevyženeme, ani nepobijeme. Velká většina tu zůstane, a s těmi se něco stát musí. Nás je jenom sedm milionů proti sedmdesáti [milionům] Němců a také oni nejsou schopni nás vyhladit. To však neznamená, že náš lid si nemá vzít odplatu v daném okamžiku. Je nám tu všem jasné, že mu v tom nesmí být bráněno. I Navrátil (Edvard Beneš) to uznává." Vzápětí by se mělo přistoupit k dalším opatřením: „...bude však záležet na Vás doma, aby Němci byli zatlačeni a vytlačeni co nejvíce a co nejdále. S tím se tu počítá, že to hlavní bude doma nakonec a že to bude krvavé, a ne procházka po Václavském náměstí jako roku osmnáct. Jde tedy o tu, aby se docílilo doma co nejvíce." (20) O něco později (v lednu 1942) prezident po poradě s členy exilového kabinetu v memorandu „O otázce hranic ČSR" uváděl, že kdyby byl přijat princip, „že viníci války mezi českými Němci mají odejít v každém případě a bez jakýchkoli dohod a indemnit" (což považoval za „zcela spravedlivé"), činil by počet osob, jež měly „útekem a vypuzením" opustit československé státní území, odhadem tři sta až čtyři sta tisíc. Pokud by se tento plán, v němž se dále uvažovalo o provedení organizovaného transferu v kombinaci s určitými územními ústupky, nedal ve svém celku uskutečnit, navrhoval Beneš zajistit předmnichovské hranice „a nechat prostě průběh událostem revolučním, jež po pádu Německa s jistotou přijdou". (21) S provedením „domácí revoluce" počítala i zvláštní „Studijní skupina" ve struktuře londýnského ministerstva národní obrany, jež byla pověřena plánováním poválečných vojenských opatření včetně zajištění státní hranice a řešení s tím související otázky migrací větších skupin lidí. První ucelenější plán převratu předložila zřejmě v lednu 1942. Československá armáda měla podle něj rychlým úderem zlomit odpor „Sudetáků", obsadit pohraničí, střežit hranice a připravovat odsun Němců. Vycházelo se přitom z představy, že by se armáda mohla na přechodné období rozdělit do dvou částí. První, tvořená rychlými údernými oddíly složenými z příslušníků zahraničních vojenských jednotek, by potlačovala případný odpor nacistických živlů. Druhá část by pak měla za úkol obnovit a zajistit klid a pořádek, přičemž by v jejich řadách působili především záložníci, příslušníci slovenské armády a vládního vojska."

V červenci 1943 „Studijní skupina" vypracovala dokument, o němž se v přítomnosti ministra národní obrany Sergeje Ingra a prezidenta diskutovalo 2. srpna. Byly předloženy čtyři varianty postupu, jenž měl po válce vést k početní redukci německého obyvatelstva. Čtvrtá a nejradikálnější varianta se měla podle všeho uplatnit v případě, pokud by se nedaly provést

první tři varianty (1. transfer asi dvou milionů Němců bez odškodnění za majetek, ovšem se souhlasem velmocí; 2. odstoupení menších částí pohraničního území v kombinaci s vysídlením maximálně devadesáti, přinejmenším však zhruba pětasedmdesáti, procent Němců; 3. výměna Němců za Čechy žijící v zahraničí a Lužické Srby, s předpokladem následné asimilace zhruba milionu Němců, kteří by v republice zůstali). Zcela jistě nerealistická představa, jež měla přispět k dosažení těchto cílů daleko tvrdšími prostředky (4. varianta), kalkulovala s možností, že se československé armádě podaří ve fázi takzvaně řízené revoluce obsadit co nejrychleji předmnichovské hranice a že se během asi jednoho týdne (!) vysídlí z území historických zemí neméně než dva

18 Tamtéž.

19 Ke genezi dekretu o státním občanství Němců a Maďarů srv. JECH, Karel (ed.): Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, dok. 8.1 až 8.4, s. 317-335.

20 VONDROVÁ, J. (ed.): Češi a sudetoněmecká otázka, dok. Č. 42, s. 80, depeše Prokopa Drtiny Vladimíru Krajinovi z 9. 12. 1940.

21 Tamtéž, dok. č. 80, s. 142-146, citace ze s. 144.

22 LICHNOVSKÝ, Milan: Otázky upevňování lidově demokratické moci v západním pohraničí v letech 1945-1946 a úloha čs. armády. In: Historie a vojenství, roč. 9, č. 2 (1960), s. 011-047, zde S. 626

miliony 846 tisíc Němců (a k tomu ještě 649 tisíc Maďarů ze Slovenska a Podkarpatské Rusi a 78 tisíc Poláků ze Slezska), načež v dalším týdnu postihne stejný osud dalších 381 tisíc Němců (nyní mimo jiné i ze Slovenska a Podkarpatské Rusi), vystěhovaných z vnitrozemí železničními transporty. V návrhu se předpokládalo, že každý vysídlenec by si mohl vzít zavazadla v množství a váze, jež bude moci sám unést, přičemž by se transfer uskutečnil z pohraničních okresů do vzdálenosti asi padesáti kilometrů vzdušnou čarou od hranic pěšky, což mělo představovat šedesát až pětasedmdesát kilometrů pochodu. Z ostatních okresů se měli Němci přepravovat přistavenými vozidly (vlaky). (23) Tato koncepce se v některých ohledech přibližovala obsahu a cílům plánu, na němž (podle všeho patrně až do detailů) pracovala v počátcích odboje nejvýznamnější organizace Obrana národa (ON). (24) Prezidentův komentář k návrhům vojáků ze „Studijní skupiny“, o nichž se debatovalo 2. srpna 1943, je zřejmý z následujícího záznamu: „Jde o to, abychom od samého počátku měli pevně v rukách několik význačných bodů v německém území. Ty musíme obsadit a bude žádoucí provádět teror, aby co nejvíce Němců uteklo. Při transferu chci, aby případný transfer byl také řešen z hlediska sociálního. Ponechali bychom si dělníky a rolníky, kdežto středního stavu, buržoazie a kapitalistů bychom se zbavili. Je třeba spojit národní revoluci s revolucí sociální.“ Prezident ale doporučil poskytnout „určité záruky odškodnění formou mezinárodně finanční“, respektive „dát za zůstavený majetek určitou náhradu“. (25) Podle upřesňující koncepce, zhotovené

23 VÚA-VHA, f. Štáb pro vybudování branné moci (ŠVBM), karton (k.) 3, čj. 93/taj.3.odd. 1943, folio 42-81, tajný elaborát „Přesídlování menšin – studie základních možností“, adresovaný prezidentu Benešovi, Londýn 30.7.1943 (včetně pěti příloh). Viz rovněž MAJEWSKI, Piotr M.: Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach. Warszawa, Wydawnictwo DiG 2001, s. 275-277; BRANDES, D.: Der Weg zur Vertreibung, s. 221-223.

24 Jeden z vedoucích představitelů domácího odboje na Moravě Josef Grňa informoval po válce v tisku o tom, že se rezistence velmi brzy rozhodla otázku německého obyvatelstva „revolučně

rozřešiti". Obrana národa „měla nejen generální plán, podle něhož měli Němci během 24 hodin nejkratší cestou opustiti hranice republiky, nýbrž měla vypracovány a připraveny i všechny potřebné podrobnosti. Byly stanoveny přechody hranic pro jednotlivé okresy a byl připraven i nezbytný personál pro provedení prohlídky zavazadel odcházejících Němců. (...) Byly však také připraveny plány pro zajištění a převzetí majetku, včetně potřebných legislativních osnov, tak aby požadavek odsunu Němců mohl býti okamžitě do všech důsledků uskutečněn." (GRŇA, Josef: Nerozumíme si. In: Dnešek, roč. 1, č. 24, (5. 9. 1946), s. 369; autor článku polemizoval s novinářem Michalem Marešem.)

25 VÚA-VHA, f. ŠVBM, k. 3, folio 212, Poznámky z čj. 212 Taj. 1943 (777 Taj. 1943 Voj [enské] kanc[eláře] pres[identa] rep[ubliky]), vloženo do složky čj. 104/taj.3.odd. 1945, Zápis o II. vojenské poradě u presidenta republiky dne 2. srpna 1943; viz též MAJEWSKI, P. M.: Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach, s. 275-277; BRANDES, D.: Der Weg zur Vertreibung, s. 221-223. Pokud jde o sociálněreformní stránky a důsledky vysídlení německého obyvatelstva, vyjádřil se Beneš obdobně jako v uvedeném citátu rovněž při konzultacích s československými komunisty v Moskvě v prosinci 1943 (k tornu KLIMEŠ, Miloš – LESJUK, Petr – MALÁ, Irena –PREČAN, Vilém (ed.): Cesta ke Květnu: Vznik lidové demokracie v Československu, sv. 1. Praha, ČSAV 1965, dok. č. 2, s. 40-59, citace s. 44.

již 3. srpna, by československá vláda za takto provedený bleskurychlý transfer menšin „oficiálně nenesla zodpovědnost, nýbrž by byla postavena před ‚hotovou‘ věc, kterou by pak jen přijala za svoji a uznala de iure". O povaze této „revoluční akce" bylo řečeno, že „nebude znát ani výjimek, ani pardon". (26)

V březnu 1944 předložila „Studijní skupina" další elaborát tykající se průběhu „řízené revoluce", o níž uvažoval prezident a již se vojáci koncepčně zabývali nejintenzivněji, a definovala ji jakožto „údobí násilí, teroru a bez oficiální úřední kontroly, a tudíž i zodpovědnosti ze strany vládních činitelů". Doslova se v materiálu pravilo: „Bude to domácí revoluce proti německému utlačiteli, za niž nemůže býti nikdo činěn zodpovědným." Vzhledem k pozdějšímu vývoji událostí jeho autor předvídavě konstatoval, že rozhodující význam bude mít fakt, či vojenské jednotky vstoupí do Československa jako první. Kdyby na jeho území dorazila nejdříve západní spojenecká vojska, pak by zřejmě podle těchto úvah k „revolučnímu odsunu" nedošlo. Přitom plánovači vycházeli z poněkud zvláštní teze, že při zamýšlených nucených migracích by měli ze země nejdříve odejít ti Němci z řad starousedlíků, kteří se podporou nacistického režimu neprovinili. Počítalo se totiž s tím, že provést rozsáhlejší vysídlení těchto lidí by bylo později obtížné. Teprve ve druhé fázi akce měli v souladu s touto myšlenkou republiku opustit říšští Němci, hlavně představitelé administrativního aparátu, kteří sem přišli po roce 1938, dále němečtí kolonisté, vojáci a ostatní příslušníci ozbrojených formací, nyní již v rámci mezinárodně dohodnutých podmínek. Nakonec měl být systematicky odsunut zbytek německého obyvatelstva. (27) Navrhované pořadí vysídlovacích etap však Beneš do své koncepce nepřevzal. (28)

Jedna z poznámek prezidentova spolupracovníka Jana Opočenského z dubna 1944 však přesto svědčí o tom, že Beneš i nadále uvažoval o mezinárodně nedohodnutém „divokém" odsunu. Opočenský uvádí, že se před ním Beneš vyjádřil v tom smyslu, že by si přál, „abychom ihned vyhnali všechny gestapáky, ordnery, henleinovce, profesory učitele, tedy celkem asi 600.000 lidí". Ostatní Němci by pak byli vystěhováni během pěti let, přičemž Beneš nevylučoval, že by se to dalo provést v kratší době – do dvou let. (29) O týden později řekl prezident v rozhovoru

26 VÚA-VHA, f. ŠVBM, k. 3, čj. 104/taj.3.odd. 1943, folio 155-208, 214 n., elaborát datovaný 3.8.1943 „Transfer menšinového obyvatelstva za eventuel[ní] řízené revoluce" (včetně 11 příloh).

27 Tamtéž, čj. 390/taj.3.odd. 1944, folio 237-310 (s přílohami), zde 239, rukou psaná studie majora Šusty „Transfer menšin v revolučním údobí“ z března 1944; viz též MAJEWSKI, P. M.: Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach, s. 293; BRANDES, D.: Der Weg zur Vertreibung, s. 222 n.

28 VÚA-VHA, f. ŠVBM, k. 3, čj. 458/taj.3.odd. 1944, folio 315-319, „Transfer obyvatelstva v ČSR“, písemný elaborát vyjadřující Benešovy názory, jenž byl 14.4.1944 předán ministrem národní obrany Ingrem Štábu pro vybudování branné moci (3. oddělení).

29 ČECHUROVÁ, Jana – KUKLÍK, Jan – ČECHURA, Jaroslav – NĚMEČEK, Jan (ed.): Válečné deníky Jana Opočenského. Praha, Karolinum 2001, s. 342 n., záznam z 3.4.1944; BRANDES, D.: Der Weg zur Vertreibung, s. 319.

s exilovým ministrem financí Ladislavem K. Feierabendem, že souhlasí i s „nuceným transferem, a brutálním“. (30) V poselství adresovaném domácím odbojovým skupinám 16. července 1944 referoval Prokop Drtina o tom, jak si prezident představuje řešení celého problému a co by se mělo stát, pokud se nepodaří vysídlit maximum Němců na základě patřičných mezinárodních dohod a smluvených pravidel. Jelikož šlo v dané době o nejistou vyhlídku, nemělo se na takové řešení spoléhat a jen nečinně vyčkávat: „Je třeba, abychom si mnoho vyřídili sami ihned v prvních dnech osvobození, aby všech vinných nacistů co nejvíce od nás uteklo ze strachu před občanskou revoltou proti nim v prvních dnech revoluce a aby co nejvíce těch, kteří se budou jako nacisti bránit a klást odpor, bylo v revoluci pobito. Na to stále myslíte a na to musí být připraven celý národ. Mezinárodnímu řešení německé otázky u nás musí předcházet tedy vedle osvobozovacího revolučního hnutí a později i vedle řádných vojenských operací, až bude osvobozena celá naše země a celé území státu vojensky – zejména tedy také pohraniční části, které od nás byly odtrženy Mnichovem – co nejrychlejší obsazení a vyčištění těch výběžků k hranicím, kde byl český živel vždy nejsilnější a kde pak prakticky šel až na pohraniční hory (např. Šumava, jihovýchodně od Chodska, Jindřichohradecko, Znojensko, údolí Dyje a na severu především uhelná pánev duchcovská, kde prakticky český živel byl ve většině již před válkou, dále Jilemnicko a české Podkrkonoší vůbec, německý ostrov liberecký a konečně Zábřežsko a okolí Kralického Sněžníku).“ (31) Ve zprávě z 1. září 1944, která reagovala na Drtinovy instrukce a vyjadřovala mínění domácích odbojových kruhů, stálo: „...rozumíme a bude připraveno vše, aby tímto směrem byly vedeny davové instinkty, nahromaděné k výbuchu pomsty, ostatně zcela přirozeně.“ (32) Poté co se československá strana seznámila s váhavým a přinejmenším zdrženlivým postojem Velké Británie a USA k obsahu jejího memoranda z listopadu 1944, měl Edvard Beneš nikoli méně, ale naopak více důvodů nepouštět variantu poválečné „řízené revoluce“ při řešení „německé otázky“ ze zřetele. V souvislosti s přípravou návratu exilové reprezentace do vlasti údajně mimo jiné poznamenal, že by raději přijel až o dva týdny později, až se lid dostatečně „vybouří“. Později komunistický ministr informací Václav Kopecký prý ve vládě prohlásil, že se v exilu samozřejmě počítalo s „revoluční spravedlností“ a že sám prezident republiky se prý ještě v Moskvě zmínil o tom, „že se prvních čtrnáct dní bude doma řídit“. (33)

V předvečer osvobození

V týdnu od 22. do 29. března 1945, kdy prezident Beneš vedl důležité rozhovory se sovětskými nejvyššími činiteli, paralelně jednali v Moskvě zástupci politických

30 ČECHUROVÁ, J. ad. (ed.): Válečné deníky Jana Opočenského, s. 344 n., záznam z 11.4.1944; BRANDES, D.: Der Weg zur Vertreibung, s. 320.

31 Text Drtinova vzkazu z 16. 7. 1944 viz PREČAN, Vilém (ed.): Slovenské národné povstanie: Dokumenty. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1965, dok. č. 99, s. 242 n.; dále viz

ŠOLC, Jiří (ed.): Edvard Beneš: Vzkazy do vlasti. Směrnice a pokyny československému domácímu odboji za druhé světové války. Praha, Historický ústav AV ČR 1996, dok. č. 83, s. 180-189; VONDROVA, J. (ed.): Češi a sudetoněmecká otázka, pozn. č. 2 k dok. č. 140 na s. 286; srv. též BRANDES, D.: Der Weg zur Vertreibung, s. 321.32 VONDROVA, J. (ed.): Češi a sudetoněmecká otázka, dok. č. 140, s. 285 n., citát ze s. 286, zpráva z domova odeslaná docentem V. Tůmou 1. 9. 1944.

33 HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 65 (oba citáty jsou převzaty z němčiny). Autorka datuje Kopeckého výrok k 27. 8. 1945, toho dne se však žádná (řádná) schůze vlády nekonala. Svůj záměr vrátit se domů až za několik týdnů po skončení války sdělil Beneš již 1. 7. 1943 v důvěrném rozhovoru s londýnskými reprezentanty KSČ (NA, f. 100/24 (Klement Gottwald), sv. 172, arch. j. 1523, folio 22 n., nedatovaná zpráva o rozmluvě s Benešem). K úvahám exilu o možném výbuchu násilností po skončení války srv též KAPLAN, K.: Pravda o Československu, s. 136-138 (autor datuje výše zmíněné vyjádření Kopeckého ve vládě k 27. 8. 1946, tedy o rok později než Hrabovcová – s. 228, pozn. č. 28). Když se na zasedání vlády 20. 5. 1947 debatovalo o „poválečných excesech“, prohlásil ministr vnitra Václav Nosek, že v květnu a červnu 1945 lid prostě vzal „spravedlnost do svých rukou“, a dodal, že i prezident Beneš „počítal již v Londýně s tím, že se tak stane“. Proto mu prý jednou řekl, „že se vrátí do vlasti až po 3 měsících, až si lid vyřídí účty s kolaboranty a Němci“. (NA, f. 100/24, sv. 144, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 20. 5. 1947.)

stran budoucí Národní fronty o programu nové vlády a jejím složení. Jako základ debaty byl akceptován důkladně připravený návrh KSČ. O masovém transferu sudetských Němců, s jehož provedením v principu souhlasily všechny složky československého politického spektra, nebyla ovšem řeč ani v návrhu programu, ani v jeho verzi schválené v Košicích 5. dubna 1945. Tento fakt zřejmě souvisel se stále nejednoznačným postojem Spojenců. V úvodní pasáži dosti obecně formulované osmé kapitoly programu se pouze hovořilo o tom, že „strašné zkušenosti, jichž se Češi a Slováci dožili s německou a maďarskou menšinou“, povedou v obnovené republice k „hlubokému a trvalému zásahu“ – čímž bylo nepřímě naznačeno, jakou cestou se bude nová moc ubírat ve vztahu k neloajálními minoritám. Zatímco těm Němcům, jak bylo v textu oznámeno, kteří zůstali jako antinacisté a antifašisté republice věrni (tato podmínka měla být naplněna, pokud již před Mnichovem aktivně vystupovali proti Henleinovi a na obhajobu československého státu a posléze, po 15. březnu 1939, byli za svůj odpor proti okupačnímu režimu a za věrnost republice pronásledováni, respektive uprchli do ciziny, aby tam pokračovali v aktivním boji za obnovu ČSR), mělo být jejich československé státní občanství potvrzeno, ostatním (pokud je dříve měli) se mělo odejmout. Předpokládalo se však, že pro ně budou moci optovat, přičemž konečné slovo při posuzování každé individuální žádosti měly mít státní úřady. (34) Z práva opce byli vyňati a republiku měli opustit Němci (a Maďaři), u nichž se počítalo s trestním postihem za zločiny proti státu a českému a slovenskému národu, pokud ovšem nepřicházel v úvahu hrdelní trest. „Ihned vykázat“ se měli rovněž Němci (a Maďaři), kteří se do Československa přistěhovali po roce 1938, s podmínkou, že vůči nim nebude zahájeno trestní stíhání (v této kategorii se měla uplatnit výjimka u osob, které pracovaly ve prospěch republiky). (35) Opuštění země se tedy v programu předpokládalo (a žádalo) pouze u osob přistěhovaných po roce 1938, převážně říšských Němců („okupantů“), a v případě starousedlíků pak u těch, kteří budou předtím odsouzeni (ovšem s výjimkou trestu smrti). V programu chybělo posouzení kardinální otázky, co se konkrétně stane s početnou masou lidí, kteří přijdou o státní občanství a nepodají opční žádost, respektive jim bude zamítnuta. Přitom bylo více než jasné, že to bude případ rozhodující části německého obyvatelstva, kterou pak také čeká vystěhování za hranice.

Když byl 24. března navržený text osmé kapitoly po diskusi, jež trvala sotva více než deset minut, redakční komisí beze změny schválen, prohlásil Václav Kopecký, že otázka transferu je tady vlastně vyřešena. Klement Gottwald poznamenal, že tento problém představuje v daném kontextu něco jako „Kolumbovo vejce“. Sociální demokrat Václav Majer podotkl, že v Londýně se sice o transferu často hovořilo, zdá se mu ale rozumné, že nyní tomu tak už není. Když se národní socialista Jaroslav Stránský vyjádřil v tom smyslu, že západní velmoci reagovaly na

československé požadavky v této věci (měl na mysli memorandum z listopadu 1944) „nemastným prohlášením“, dodal Gottwald poněkud ukvapeně (ovšem určitě nikoli bez určitého úmyslu), že Západ vlastně již transfer odmítl, a doložil to poukazem na negativní postoj jeho představitelů k možnosti zařadit tuto otázku do podmínek příměří s Maďarskem. K tomu připojil následující výrok: „Hodně nám pomůže Rudá armáda. Bude ovšem záležet na tom, jak půjde vojenský postup.“ Stránský se ještě zajímal o to, „jak budeme provádět konstrukci viny u německých sedláků“, načež ho Gottwald ujistil: „To vše půjde bez dlouhých okolků.“ A tím byla debata skončena. (36)

Chystanou retribucí se zabývala devátá kapitola. V desáté kapitole vládního programu o národní správě a v jedenácté kapitole o konfiskaci zemědělského majetku a o pozemkové reformě se objevily formulace naznačující, že by se tato opatření měla vztahovat jen na provinilé Němce, kteří svou činností přispěli k rozbití republiky nebo aktivně podporovali okupanty. Nezaujatý a s obsahem předchozích, převážně důvěrných interních jednání o dané problematice neobeznámený čtenář by z pouhého textu vládního programu mohl jen stěží vyvodit závěr, že naprostou většinu německého obyvatelstva v Československu čeká brzké masové vystěhování a prakticky téměř úplná konfiskace majetku bez náhrady. Vzhledem k tomu, že se aktéři následných událostí, především pak někteří představitelé československé armády, již záhy odvolávali na znění vládního programu z počátku dubna 1945, mělo by být na tomto místě jasně a bez obalu řečeno, že tato argumentace značně pokulhávala. Ze samotného textu programu totiž nebylo možné, a to ani po obsahové, ani po formálně-právní stránce, přímočaře vyvodit záměr připravit situaci pro realizaci plošných, hromadných vysídlovacích akcí. (37)

34 Opční akce v tomto smyslu, jež se měla tykat značného počtu osob, se však po válce neuskutečnila. Jen dvěma skupinám příslušníků národnostně smíšených manželství bylo postupně až do roku 1949 umožněno podávat žádosti o znovuzískání československého státního občanství. (Touto otázkou se na více místech blíže zabývá disertace A. von Arburg Zwischen Vertreibung und Integration.) Dokladem toho, že přinejmenším ještě v první polovině dubna pětáctýřicátého roku vláda uvažovala o uplatnění opčního práva, může být dokument schválený jejím předsednictvem 12. 4. 1945. Nesl název „Prozatímní výstavba ministerstva vnitra a plán práce po dobu pobytu na Slovensku“ a uvažovalo se v něm mj. o zřízení zvláštního oddělení resortu „pro optaci ve smyslu vládního programu, odst. VIII“. V tomto materiálu byla ostatně zmíněna jen ta chystaná opatření, jež se přímo odvíjela od zásad formulovaných ve vládním programu (internace a „důkladná očista“ mezi provinilými Němci, zřízení pracovních táborů, okamžité vysídlení lidí, kteří se přistěhovali na státní území po roce 1938). Viz Archiv Národního muzea (ANM), Praha, f. Zdeněk Fierlinger, k. 61.

35 Originály protokolů z březnového jednání o vládním programu viz NA, f. 1 (Archiv dr. Huberta Ripky), sign. 1-117-1. Schválený text vládního programu viz např. Program prvé domácí vlády republiky, vlády Národní fronty Čechii a Slováků: Sběrka dokumentů. Praha, Ministerstvo informací 1945.36 KLIMHŠ, M. ad. (ed.): Cesta ke Květnu, sv. I, dok. č.. 130, s. 380-390, citace ze s. 384 n.

37 Podobné obecné, ne zcela určité, náznakové a k něčemu konkrétnímu definitivně nezavazující formulace ve vztahu k poválečnému osudu Němců obnoveném státě, jaké, obsahovaly příslušné partie vládního programu z dubna 1945, lze v různých obměnách (pochopitelně s při hlédnutím k tak či onak rozdílně kladeným akcentům) vystopovat rovněž v programových dokumentech sociálních demokratů (ČSSD), národních socialistů (ČSNS), komunistů nebo odborových organizací. Totéž je možno v podstatě říci o projevech československých politiků z druhé poloviny roku 1944 a prvního čtvrtletí roku následujícího, jež byly zčásti určeny i pro veřejnost. Objevovaly se v nich zmínky o potřebě definitivně vyřešit „německý problém“, potrestat válečné zločince, provinilé osoby, zrádce a kolaboranty, „očistit“ veřejný život, zbavit se většiny Němců (okupantů i domácích přísluhovačů Henleina, Franka a Hitlera) apod. Srv. k tomu např. KLIMHŠ, M. ad. (ed.): Cesta ke Květnu, sv. 1, s. 333, 335, 338 (ilegálně šířený programový dokument KSČ z ledna 1945), s. 341 (podkladové materiály

SNS pro jednání v Moskvě), s. 344 (Gottwaldova depeše Noskovi a návrh prohlášení se společným stanoviskem Národní fronty), s. 364 (Akční program sociálně-demokratické skupiny v Londýně), s. 374-376 (programový dokument domácích ilegálních odborů).

Nová československá vláda však byla — v souladu s plány připravenými v exilu, s vědomím rozsahu a dosahu výbuchu hněvu českých lidí proti okupantům a Němcům vůbec, jenž byl oprávněně předvídan, i předběžného, třebaže jen ústně a nikoli zcela jasně vyjádřeného, příslibu podpory ze strany Sovětů (z prosince 1943 a března 1945) — pevně odhodlána provést odsun většiny německého obyvatelstva stůj co stůj. Hned po svém zformování chápala a prosazovala tento záměr jako jednu z čelných priorit při naplňování vlastních programových cílů. (38) Spoléhala přitom na to, že za pomoci Sovětů bude možné v této záležitosti postupovat co nejrychleji a postavit pak západní velmoci před faits accomplis. Přestože bylo ve zprávách a komentářích rozhlasového vysílání nebo v textech doma šířených letáků a jiných tiskovin, které tlumočily stanoviska a záměry vlády, ještě patrné zohledňování obecných formulací jejího programu, jejich tón se přiosťoval a názory radikalizovaly. Hlavní problém spočíval v tom, že se sice prosazovala myšlenka rychlého a nekompromisního vypořádání s „okupanty“, „německými tyranů“ a „německými vrahy“, ale otázka, zda se rázný postup má týkat jen osob přistěhovaných do republiky po roce 1938 a Němců, kteří se skutečně nějak provinili, nebo paušálně všech osob, které aktuálně pobývaly v hranicích předmnichovské ČSR a byly považovány za příslušníky německé národnosti, nebyla s konečnou platností zodpovězena. V svolání Košické vlády ze 17. dubna 1945, které odvysílal moskevský i londýnský rozhlas, se mimo jiné uvádělo: „Dejte vyvržiti ze svých srdcí živelné nenávisti vůči německým katanům. Vzpomeňte na všechna hrozná muka během šesti let německé okupace a uvědomte si, že nyní přišla chvíle odplaty za krvavé popravy Heydrichovy, Dalugeovy a Frankovy, za smrt popravených a umučených, za utrpení vězňů, za ponížení zotročených, za slzy a žal tolika nešťastných rodin našeho národa. Jděte účtovat s Němci za všechna jejich zvěrstva a neznejte slitování s německými vrahy. Zúčtujte nemilosrdně i se zrádci národa a republiky!“ (39) Význam takových výzev mohl být přirozeně interpretován velmi široce, což si vláda rozhodně musela uvědomovat. Ostatně, každý si mohl docela dobře představit, že emocemi doslova nabitá atmosféra týdnů na rozhraní konce války a počátku míru nebude zrovna přispívat k diferencovanějšímu přijímání pokynů z oficiálních míst. V úvahu je třeba vzít i to, že jejich plamenné apely byly v etapě před kapitulací Německa nepochybně také součástí psychologické války. Iniciování partyzánských akcí a celonárodního povstání proti okupantům bylo zcela přirozeným a logickým důsledkem stávající situace a vláda své záměry v tomto směru deklarovala dostatečně jasně. Krátce před koncem války se z podnětu náměstka předsedy vlády Josefa Davida v předsednictvu vlády mimo jiné debatovalo o možnosti použít k demoralizaci nepřítele i opatření, jejichž proklamace by měla příznačně vojenský, řízný ráz. Poněvadž Němci vyhrožovali, že budou bránit Prahu jako pevnost, měly být nad hlavním městem, ale též nad celým ještě nacisty okupovaným územím protektorátu, rozhozeny německy psané letáky s textem varujícím, že „každý jednotlivý Němec na území Čech a Moravy bude osobně svým životem odpovědný za škody, které by snad německým běsněním mohly vzniknout v Praze nebo jinde v českých zemích“. Předsednictvo se usneslo pověřit úřadujícího ministra zahraničí Jana Masaryka, aby takový krok dal „sovětským vojenským autoritám na uvážení“. (40) Bylo jen důsledkem dosavadního počínání nacistů, jejich brutality a celkového rozbouření vášní se sklonem k projevům krajního radikalismu, že připravenost k boji s nenáviděnými Němci byla na české straně inspirována výzvami, v nichž zaznívaly hlasy volající po nekompromisním zúčtování. Nemůže proto překvapovat, že se zmobilizovaní muži též pod vlivem takových podnětů, k nimž se pochopitelně připojily i jiné, mnohdy značně různorodé motivy, chopili tam, kde svého protivníka tak či onak dostihli a přemohli, nástrojů odplaty, k čemuž ovšem docházelo zhusta rovněž po skončení bojových střetů. V této souvislosti se jeví jako velmi důležité, že v celé řadě veřejných vystoupení a projevů z této doby (zhruba do poloviny května 1945) chybělo konkrétní a důrazné připomenutí těch pasáží vládního programu, v nichž se mluvilo o vynětí některých skupin Němců z dosahu represivních opatření, a ve většině případů odkazy na tyto pokyny zcela absentovaly. „Loajální Němci“, „individuální vyřizování opčních žádostí“ — to byly pojmy, které se tehdy neobjevovaly ani ve veřejných prohlášeních těch komunistů, kteří dříve v exilu

potřebu diferencovat, řídit se antifašistickými hledisky a podobně nejčastěji (i když nikoli pokaždé zcela důsledně) zdůrazňovali. Provolání KSČ z dubna 1945 „Co dělat, čím začít?“ požadovalo sice okamžité za jištění všech Němců, kteří do země přišli po Mnichovu jako okupanti, a také

38 HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 65.

39 Český odboj a Květnové povstání: Sborník dokumentů 1943-1945. Praha, Svoboda 1973, s. 347 n.; KLIMES, M. ad. (ed.): Cesta ke Květnu, s. 614 n.; SOUKUP, Jaroslav (ed.): Cestou Května: Dokumenty k počátkům naší národní a demokratické revoluce. Duben 1945 – květen 1946. Praha, Svoboda 1975, s. 60-63; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 65. Provolání vlády vzniklo na základě návrhu ministerstva informací pod vedením V. Kopeckého. Původní text viz NA, f. Ministerstvo vnitra – Noskův archiv (MV-N), k. 234.

40 NA, f. ÚPV (Úřad předsednictva vlády) – předsednictvo vlády, k. 1, protokol ze zasedání předsednictva vlády 26.4.1945 (nezpracovaný materiál).

těch osob, které aktivně podporovaly Henleina a nacistický režim nebo se podílely na zločinech proti českému a slovenskému národu, ale z formulací týkajících se uvalení národních správ na majetkové hodnoty a „konečného odčinění Bílé hory“ ve smyslu „navrácení české půdy českému lidu“ bylo současně zcela zřejmé, že se vztahují na všechny, hlavně pak „domácí“ Němce (použité výrazy jako „cizácká německá šlechta“ nebo „potomci pobělohorských lupičů“ na celkovém vyznění výzvy nemohly nic podstatného změnit). (41)

Před začátkem plošných „evakuací“ (květen 1945)

Proklamace politiků

Veřejná prohlášení učiněná ve jménu vlády získala na nové kvalitě od okamžiku, kdy někteří její členové, delegáti nebo zaměstnanci jejího aparátu postupně dorazili do míst ležících na osvobozeném území českých zemí. Nyní se již se skutečnou (a žádoucí) perspektivou řešení „německé otázky“ a s rozsahem i následky těch opatření, jež k němu měla účinně přispět, nedělaly žádné větší tajnosti. Ostatně události se odehrávaly na „otevřené scéně“. V rozjitřených poměrech, navíc za přítomnosti Rudé armády, jejíž mnozí příslušníci nebyli zvyklí řídit se na obsazeném území nějakými útlacitnými ohledy, se v řadách Němců diferencovalo málo nebo takřka vůbec. Zabírání majetku, hromadné zajišťování a internace, zavádění pracovní povinnosti a koneckonců též nucené vysídlování a přesídlování mělo nyní „jedním rázem“ postihnout téměř všechno starousedlé německé obyvatelstvo. Svědčí o tom i první známé, správním orgánům na osvobozeném území Moravy přímo určené pokyny, jež měly současně značný význam i z celostátního hlediska. Vláda šla v tomto směru pod vlivem aktuální situace za svůj vlastní program ještě předtím, než její členové vůbec dorazili odpoledne 10. května 1945 do Prahy, a to s vědomím, že pro nějaké masové vysídlování německého obyvatelstva ještě neexistovaly žádné závazné mezinárodní garance. (42)

V souvislosti s pojednávanou problematikou je nutno mít na zřeteli, že zdaleka ne všechny pokyny zprostředkované mezi centry politické moci a podřízenými instancemi (nebo mezi nimi navzájem) se dochovaly v autentické písemné formě. Mnohé bylo totiž sděleno jen v bezprostředním osobním styku. Zasedání Národního výboru pro Velké Brno, které se konalo 3. května 1945, se jako zástupce československé vlády a armády zúčastnil rovněž nadporučík Bedřich Steiner, jenž se vrátil do vlasti s československými vojenskými jednotkami z východu. (43) V uvedené funkci ústně nastínil svou představu o tom, jak by se mělo postupovat vůči brněnským Němcům. Podle protokolu se o jejich nuceném odchodu nehovořilo. Padla však slova o „koncentraci“ Němců, kterou Steiner považoval za žádoucí i u antifašistů, ovšem

odděleně od ostatních. (44) K prvnímu kontaktu mezi členy vlády a zástupci brněnského národního výboru došlo odpoledne 7. května (NV tehdy plnil i úkoly krátce poté ustaveného Zemského národního výboru v Brně). Ministři obrany, vnitra, průmyslu, spravedlnosti a pošt — generál Ludvík Svoboda, Václav Nosek, Bohumil Laušman, Jaroslav Stránský a František Hála — jednali nejdříve se zástupci národního výboru na radnici. Přítomni byli také náčelník Hlavního štábu (HŠ) ministerstva národní obrany generál Bohumil Boček a na straně „Brňanů“ kapitán Bedřich Pokorný, 3. května jmenovaný velitelem Národní

41 GOTTWALD, Klement: Deset let: Sborník statí a projevů 1936-1946. Praha, Svoboda 1946, s. 265-268; KLIMEŠ, M. ad. (ed.): Cesta ke Květnu, s. 651 n.

42 Na to poukazuje také E. Hrabovcová (Vertreibung und Abschub, s. 65 a 68).

43 Šlo zřejmě o Bedřicha Steinera, který jako příslušník 1. československého armádního sboru bojoval na východní frontě a v prvních dvou poválečných měsících působil v Hlavním štábu MNO. Tento muž byl pak od léta 1945 do konce roku 1948 pověřen výkonem vlivné funkce osidlovacího a pohraničního referenta LN KSČ. (Srv. zprávu v listu Čin, (9. 5. 1945), s. 2. Steiner v ní byl titulován jako „kapitán“.)

44 Archiv města Brna (AMB), f. Sbíрка zápisů o schůzích Národního výboru města Brno a jeho složek (B1/1), k. 40, protokol ze schůze Národního výboru pro Velké Brno dne 3. 5. 1945.

bezpečnostní stráž. „Německé téma“ bylo důležitým předmětem debaty. Nosek vyjádřil uspokojení, že „otázka Němců je v Brně v opaku k jiným městům řešena důsledně“, a pokračoval: „Němci musí být koncentrováni a přidrženi k práci, než bude vyřešena otázka jejich použití v Sovětském svazu, k čemuž má vláda příslib od Sovětů. Aby republika byla vnitřně silná, nutno otázku Němců důsledně rozřešiti, a raději necht zůstane nějaká půda neb podnik ležeti nějaký čas ladem, než aby na nich byla Němcům povolena další činnost.“ Podle „Brňana“ Stránského „nastal nyní okamžik, kdy nutno rozřešiti v Brně pro budoucnost národnostní otázku. Brno neměl nikdo rád, poněvadž Čechům bylo v Brně příliš mnoho Němců, Němcům zase příliš mnoho Čechů. Nyní si Němci řekli o řešení a toto musí být provedeno. S řešením netřeba čekat na vládu, nýbrž naopak vláda očekává, že lid vyřídí tuto otázku sám, a to úplným vyřazením Němců ze všech oborů a také koncentrováním do pracovních táborů.“ Generál Svoboda poznamenal, „že vnitřní bezpečnost republiky vyžaduje, abychom se zbavili Němců a Maďarů, a dosavadní postup národního výboru jest správný“. (45) Pak Svoboda s Noskem promluvili z radničního balkonu k davu, který se shromáždil na Dominikánském náměstí. O obsahu jejich proslovů je známo jen málo (Nosek se údajně vyslovil mimo jiné v tom smyslu, „že už nikdy nebude v naší vlasti německé a maďarské iredenty, náš stát zůstane na věčné časy národním státem Čechů a Slováků“). (46) Za dva dny, 9. května, se Nosek, Stránský, Laušman a Hála opět vrátili do Brna a z radničního balkonu promluvili kolem sedmnácté hodiny k několika tisícům občanů. Smysl pronesených slov odpovídal vyznění nedávných projevů. Podle dobového tisku provázelo obecenstvo nejsilnějším potleskem provolávání slávy Sovětskému svazu, Rudé armádě a Stalinovi, jakož i zmínky o očištění Brna od Němců a zrádců. (47) Citovány byly například Stránského věty: „Dávali jsme v bývalé republice Němcům všechna práva. Odměnili se nám za to nepřátelstvím a bojem. Vidíme, že vedle Němců se nedá žít, nýbrž jen umírat. Tedy žít vedle nich není možno, a proto budeme žít bez nich a po svém. Vybudujeme si českou Republiku, české Brno a založíme zde budoucnost našich dětí.“⁴⁸ Ještě předtím než ministři opustili město, rozloučil se generál Ludvík Svoboda s jeho obyvateli slovy: „Blahopřeji Vám k obnovení svobody a přeji, aby město Brno bylo brzy prosto všech Němců a zrádců.“ (49)

45 Viz Národní obroda, (10. 5. 1945), s. 1 n.

46 Viz tamtéž, (9. 5. a 10. 5. 1945); Rovnost, (8. 5. 1945); Čin, (8. 5. 1945).

47 Rovnost, (11. 5. 1945), s. 1; Slovo národa, (10. 5. 1945), s. 2.

48 Národní obroda, (11. 5. 1945). Podle zprávy uveřejněné v Činu z 10. 5. 1945 Stránský řekl: „Nebudeme žít vedle nich, nýbrž bez nich. Vybudujeme si Brno navěky ryze české.“

49 Čin, (11. 5. 1945). Několik dní předtím mluvil generál Svoboda také na improvizovaném shromáždění v Třebíči, kde mj. sdělil, že Československo „bude zbaveno věrolomného německého obyvatelstva v pohraničí, které bude vysídleno do Německa“ (viz paměti Svobodovy dcery: KLUSÁKOVÁ-SVOBODOVÁ, Zoe: O tom, co bylo. Praha, Mladá fronta 2004, s. 86).

Ministři Laušman a Svoboda navštívili příštího dne (10. května) Jihlavu, centrum stejnojmenného německého „jazykového ostrůvku“. Ještě před vystoupením na svolaném shromáždění lidu diskutovali na radnici se zástupci revolučního národního výboru o možnostech vysídlení zdejších Němců. Laušman radil, aby byli okamžitě zkoncentrováni a dopraveni na bavorské hranice. „Německá otázka“ se podle něj měla v budoucnu řešit i s ohledem na národnostně smíšené rodiny, ovšem „věc protektorátních Němců je jasná“. (50) Generál Svoboda se rovněž zajímal o problém jihlavských Němců a přislíbil, že zajistí k jeho zvládnutí vojenskou výpomoc. Poté, co byli první lidé 13. května vystěhováni ze svých bytů a shromáždění a poté co se národní výbor 15. května rozhodl soustředit všechny Němce z města a okolí do táborových zařízení, dorazil sem 21. května třetí prapor samopalníků čtvrté brigády prvního československého armádního sboru. Následujícího dne se v Jihlavě opět objevil ministr Svoboda a vyzval místní činitele (pravděpodobně po politickém projednání celé záležitosti v Praze a s velitelstvím Rudé armády v Jihlavě), aby „všechny Němce co nejdříve dostali za hranice“. Třidvacátého května byly již na místě další vojenské jednotky. Od 9. června pak byli místní Němci, zadržovaní doposud v táborech, v celkovém počtu přes deset tisíc osob donuceni – zprvu pěšky a posléze také zčásti po železnici – opustit své domovy ve směru k československo - rakouské hranici. (51)

Co do obsahového zaměření a vyznění nelze výše uvedené ústní pokyny či „rady“, předané členy vlády v jejím jménu v Brně a Jihlavě, kvalifikovat jinak než jako zřetelné výzvy k uplatnění diskriminačních opatření, a především k zahájení vysídlovacích akcí ve větším měřítku. Když se v kabinetu 11. května projednával Gottwaldův návrh vládního prohlášení (jeho text pak náměstek předsedy vlády přednesl v rozhlase), zabránily jedině připomínky dalšího místopředsedy vlády, Monsignora Jana Šrámka tomu, aby v textu zůstala formulace, podle níž se mělo „ihned začít s čistkou od Němců“. Podle Šrámka šlo o to, „aby bylo jasné, že tato věc má být řízena národními výbory, aby nevznikly jiné operační útvary“. Vláda ani nadále nevydávala žádné oficiální, závazné pokyny s celostátní působností. Nepochybně však spoléhala na účinnost silně sugestivních slov některých svých členů nebo formulace používané v médiích, a vůbec na iniciativy

50 SCHALLNER, Dieter: Divoký odsun Němců z bývalého soudního okresu Jihlava: Materiálová studie. In: Res historica, roč. 1 (1992), s. 31-14, citace ze s. 35; TÝŽ: Konec soužití: Vysídlení Němců z jihlavského jazykového ostrůvku. (Diplomová práce na Filozofické fakultě UK.) Praha 1993, s. 33-52.

51 JAROŠ, Zdeněk – KŘESADLO, Karel: Jihlavsko v prvních poválečných týdnech. In: Pocta svobodě: Sborník z pracovního setkání historiků a odbojářů k 50. výročí osvobození. Brno, Masarykova univerzita 1995, s. 141-146, zde s. 143 n.; SCHALLNER, D.: Konec soužití, s. 34-36; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 106; SCHIEDER, T. (ed.): Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa, sv. IV/2. Bonn, Bundesministerium für

Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte 1957, s. 433-435; Němci do koncentráku. In: Kladivo a srp, č. 6, (29. 5. 1945,) s. 2.

přicházející „zdola“. (52) Ale nejen to. Když 12. května Zdeněk Fierlinger navrhoval, že by se vláda mohla rozhlasem obrátit na obyvatelstvo a bezpečnostní složky a vyzvat je, aby se upustilo od násilností a „lynčů“ na Němcích (premiérovi bylo předtím sděleno, že se obětí útoku staly také nevinné osoby), byli komunisté Nosek a Kopecký i národní socialista Stránský proti. Podle protokolu svůj názor zdůvodňovali tím, „že taková veřejná výzva není možná, že by zájmy vlády a pokoj v zemi vážně poškodila, nebo mohla alespoň poškodit, že jde o celkem ojedinělé jevy revoluční doby“. Fierlingerův návrh tak „spadl pod stůl“. (53)

Téhož dne (12. května), poté co vláda rezignovala na snahu jasnými slovy odsoudit a zastavit násilnosti páchané na veřejnosti, přibyl z exilu přes SSSR a východ republiky na území historických českých zemí prezident Edvard Beneš. Jeho několikadenní pobyt v Brně byl od doby, kdy v roce 1938 opustil po své abdikaci republiku jako soukromá osoba, i jakýmsi prvním a bezprostředním testem popularity u českého obyvatelstva. Po přijetí na radnici vystoupil prezident, vyzvaný k tomu shromážděným davem, na balkon a pronesl několik příležitostných vět, v nichž mimo jiné zaznělo: „Nyní se dáme hned do práce. A budeme dělat pořádek v městě Brně s Němci a všemi ostatními. (Potlesk.) Můj program je — já to netajím — že otázku německou musíme v republice vylikvidovat. (Potlesk, výborně!) V této práci budeme potřebovat všech sil všech vás.“ Krátce předtím, v projevu před zástupci brněnského národního výboru a zemského národního výboru, použil mimo jiné podobných slov: „Řekli jsme si, že německý problém v republice musíme definitivně vylikvidovat.“ (54) Za dva dny navštívila hlava státu brněnské Kounicovy koleje, bývalou věznicí gestapa, kde bylo týráno a přišlo o život mnoho českých vlastenců (zařízení bylo již od konce dubna 1945 využíváno jako internační tábor pro Němce, zrádce a kolaboranty). Při odchodu Beneš prohlásil: „Je vám jasno a nám všem, že likvidace Němců bude úplná.“ (55) Po příjezdu do hlavního města dne 16. května prezident před shromážděním na Staroměstském náměstí, opět v kontextu naléhavých úkolů obnovy státu, zdůraznil, jak důležitý je radikální postup v řešení „německé otázky“, přičemž ve svých formulacích, pravděpodobně předem připravených, ještě přitvrdil tón. Hovořil totiž o nutnosti „vylikvidovat zejména nekompromisně Němce v zemích českých a Maďary na Slovensku, jak se jen likvidace ta dá v zájmu jednotného národního státu Čechů a Slováků vůbec provést. Heslem naším budiž: definitivně odgermanizovat naši vlast, kulturně, hospodářsky, politicky.“ (56) Po určitém čase, kdy toto téma na veřejnosti nezmiňoval, se k němu vrátil 10. června při slavnostní vzpomínkové akci na počest obětí nacistického masakru v Lidicích. Tehdy již bylo nucené vysídlování desítek tisíc sudetských Němců v plném proudu a armádní velení usilovalo o rozšíření a zintenzivnění těchto „evakuací“. V lidickém projevu, na místě, jež se stalo symbolem nedávného utrpení českého národa pod nacistickým útlakem, Edvard Beneš vyslovil tezi, jež vyjadřovala myšlenku o kolektivní odpovědnosti Němců (tedy i oněch více než tři milionů „československých“ Němců, jejichž prezidentem dříve byl) za rozpoutání války, válečné zločiny, teror a jeho kruté následky: „Činím německý národ jako celek za nacism a všechny jeho zločiny, jimiž se navzdýcky před celou historií lidstva tak smutně proslavil, odpovědným, pokládám za nutné politicky z toho vyvodit důsledky vzhledem k celému státu a dle toho postupovat do budoucnosti. (...) Ale jde o přímou vinu převážně většiny Němců, a proto Němci jako celek jsou odpovědní.“ (57)

52 NA, f. ÚPV - schůze vlády, k. 2, protokol ze schůze vlády 11. 5. 1945 (nezpracovaný materiál). Zmíněnou pasáž Gottwald přednesl téhož dne večer v rozhlase v poněkud oslabené formě a takto ji publikoval i denní tisk: „Nová republika bude státem slovanským, republikou Čechů a Slováků. Němce a Maďary, kteří se tak těžce prohřešili proti našim národům a republice, budeme považovat za zbavené státního občanství a přísně je potrestáme. Národní výbory nechtě začnou s tím ihned.“ (Srv. Národní obroda, (13. 5. 1945), s. 1; Čin, (12. 5. 1945); Rovnost, (12. 5. 1945); též GOTTWALD, K.: Deset let, s. 271-273.) Na zasedání vlády 11. května referoval Nosek rovněž o návštěvě vládní delegace v Brně a Jihlavě, přičemž se mj.

zmínil o tom, že „původně označovalo obyvatelstvo, resp. národní výbor, Němce cedulkami, ale vládní činitelé jim doporučili, aby je raději poslali do pracovních táborů... Obyvatelstvo si přeje hlavně, aby Němci a Madři odešli.“

53 ANM, f. Zdeněk Fierlinger, inv. č. 1250, k. 44; také NA, f. 100/24, arch. j. 1494, sv. 137, protokol z jednání vlády 12.5.1945 v hotelu Alcron (dvě verze protokolu se mírně odlišují). Podle Noska, Stránského a Kopeckého měly k zabránění dalším násilnostem přispět interní cestou vydané pokyny pro bezpečnostní orgány a národní výbory. Nepochybně rozhodněji než vláda se proti brutalitám postavila již 10. května Česká národní rada (ČNR), z jejíž iniciativy rozhlas v tento den v 19 a znovu ve 22 hodin odvysílal veřejnou výzvu s následujícím varováním: „Jakékoliv svévolné činy proti životu a tělu německých příslušníků budou co nejpřísněji potrestány.“ (NA, f. MV-N, k. 238, inv. č. 151, chronologie událostí a hlášení v Praze v prvních dvou dnech po skončení války.) Fierlingerova iniciativa v této záležitosti mohla vzniknout v souvislosti s telefonátem člena ČNR Kuffnera na ministerstvo vnitra z 12. května, jenž obsahoval prosbu jejího předsednictva na ministra Noska, aby rozhlas zveřejnil výzvu k okamžitému upuštění od veřejných inzultací a dalších podobných zákroků proti německému obyvatelstvu, včetně útoků na jejich život, tělesné zdraví nebo osobní svobodu. Kuffner předal text navrženého provolání, v němž byly zmíněny i proklamace ČNR z 10. května. O záležitosti bylo ještě 12. května referováno Františkovi Vyhnánovskému, v té době pověřenému vedením ministerstva, ten se však bez Noskových pokynů rozhodl dále nic nepodnikat. Věc byla 22. května uložena ad acta. (Tamtéž, f. Ministerstvo vnitra - nová registratura (MV-NR), k. 12037, sign. 2516, záznam pro domo sua z 12. 5. 1945.)

54 Citováno podle deníku Čin, (13. 5. 1945), s. 1 n. K Benešovu vystoupení v Brně tamtéž, (12. 5. 1945), s. 1; Národní obroda, (13. 5. 1945), s. 1; Rovnost, (12. 5. 1945), s. 1; tamtéž, (13. 5. 1945), s. 1.

55 an, (15. 5. 1945), s. 1. Uvedený prezidentův výrok směřoval k předsedovi komise pověřené vyšetřováním provinilých brněnských Němců. Benešem pronesené formulace měly na stránkách brněnského tisku nemalou odezvu a byly použity rovněž v titulcích zveřejněných komentářů (srv. Čin, (16. 5. 1945), s. 1; Rovnost, (15. 5. 1945), s. 1; Národní obroda, (15. 5. 1945), s. 1; Slovo národa, (15. 5. 1945), s. 1).

56 Viz Mladá fronta, (17. 5. 1945), s. 2; Nové slovo, (18. 5. 1945), s. 1; Projev presidenta republiky dr. Edvarda Beneše na Staroměstském náměstí 16. května 1945. Praha, Ministerstvo informací 1945, s. 16 n.

57 Viz Svobodné slovo, (12. 6. 1945), s. 1; E. B. národu: Z projevů presidenta republiky dr. Edvarda Beneše v letech 1945-1946. Praha, Zemská rada osvětová 1946, s. 59-61.

Toho času již muselo být představitelům západních mocností jasné, že československý prezident a vláda nastoupili v této oblasti samostatnou cestu a že narozdíl od teoretických úvah o transferu v exilu dospěli nyní k jeho praktické realizaci. Zřejmě rovněž pod vlivem diplomatických demarší (56) upozorňoval Beneš ve svém vystoupení 15. června v Američany osvobozené Plzni na potřebu mírnit rozpoutané vášně a vyzýval „k rozumnému a opatrnému postupu do té doby, nežli se se Spojenci o všech otázkách v této věci dohodneme“. (59) Zůstává ovšem otázkou, zda tato slova nebyla určena v první řadě pro cizinu a přítomné zástupce pátého sboru americké armády a teprve v druhé řadě domácí veřejnosti. Není příliš jasné, proč takto prezident hovořil právě nyní a jak to sám vlastně myslel. (60) Zřetelné „stop“ „evakuacím“, probíhajícím mnohdy za velmi neutěšených podmínek, každopádně ani tato Benešova promluva neobsahovala. Následujícího dne v „husitském“ Táboře přednesl prezident opět nekompromisní stanovisko, které se mělo stát jakýmsi příkazem dne: „Rozhodněme se, že musíme republiku odgermanizovat, všude a ve všem. Přemýšlejte, jak to učiníme. Půjde o odgermanizování jmen, krajů, zvyků – půjde o všechno, co se vůbec odgermanizovat dá. Dnes

přichází pro to doba. Vzpomínejte, co germanizací se nám za ta staletí od dob husitských stalo. Tož heslem naším bude: Všude a ve všem odgermanizovat republiku." (61)

Prezidentovy názory byly téměř všeobecně akceptovány. Edvard Beneš byl považován za naplňovatele a dovršitele Masarykova odkazu a většina českého národa jej hodnotila jako zkušeného politika, jehož postup vůči Němcům nemůže být v rozporu nejen se státními a národními zájmy, ale ani s obecnými demokratickými a humanitními zásadami. Při zvažování těchto okolností nelze vyloučit, že jeho tehdejší postoje mohly u části obyvatelstva vyvolávat dojem, že extrémně tvrdé zásahy proti německým civilistům je možné uvést do souladu s tím, co řekl nebo naznačil, a že „národní revoluce“ připouští také činy, které by se jinak neobešly bez postihu a trestu.

Někteří prezidentovi názorově blízcí politikové nezůstávali při formulaci radikálních výzev a hesel nijak pozadu. Prokop Drtina, jenž si svými projevy pod pseudonymem „Pavel Svätý“ v československém vysílání na vinách BBC z Londýna získal v okupované vlasti značné sympatie, uchopil aktuální problém v řeči ke shromáždění, které uspořádala národně socialistická strana 17. května 1945 v sále pražské Lucerny, s patřičnou razancí: „Soudím, že v naší nové republice by nemělo být

58 Dne 16. 6. 1945 např. londýnský korespondent The New York Times informoval, že britská vláda (díky svým diplomatickým kanálům) a americká vláda (prostřednictvím velitelství třetí armády) údajně zabránily pokusu československého státního vedení vysídlit ze země většinu sudetských Němců. Důvodem k tomuto zásahu byly prý kromě nežádoucího blokování transportních cest také obtíže se zásobováním obyvatelstva v Německu. Zpravodaj poukazoval rovněž na nutnost, aby akce tohoto druhu Československo neprovádělo z vlastního rozhodnutí a samostatně, bez souhlasu velmocí. Ve zprávě se dále uvádělo, že umírněná řeč prezidenta Beneše v Plzni byla ohlasem na britskou demarši. (Viz MacCORMAC, John: U.S., Britain Block Sudeten's Exodus: Order Czechoslovakia Not to Carry Out Plan to Deport 2,000,000 in German Area. In: The New York Times, (17. 6. 1945).) Co se týká oné „demarše“, šlo s velkou pravděpodobností o rozhovor britského velvyslance Philipa Nicholse se státním tajemníkem československého ministerstva zahraničí Vladimírem Clementisem z 12. 6. 1945, v němž Brit vyjádřil rozpaky své vlády nad „vývozem“ Němců z republiky bez kooperace s příslušnými spojeneckými kontrolními orgány. (Viz KUČERA, Jaroslav: „Žralok nebude nikdy tak silný“: Československá zahraniční politika vůči Německu 1945-1948. Praha, Argo 2005, s. 60 a pozn. č. 54 na s. 76; původně vyšlo německy: „Der Hai wird nie wieder so stark sein“: Tschechoslowakische Deutschlandpolitik 1945-1948. (Berichte und Studien, č. 34.) Dresden, Hannah-Arendt-Institut 2002.)

59 Viz Lidová demokracie, (16. 6. 1945), s. 1; Mladá fronta, (16. 6. 1945), s. 1; Svobodné slovo, (16. 6. 1945), s. 1 n.

60 HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 106. V interview pro The Sunday Times z 15. 6. 1945 Beneš uvedl, že většina Němců bude muset republiku opustit a že před jistým časem Spojence o tomto záměru informoval (viz BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, s. 96). Následujícího dne byl 5. sbor US-Army vystřídán 22. sborem z Porýní pod velením generála Ernesta N. Harmona.

61 Viz Mladá fronta, (17. 6. 1945), s. 2; Svobodné slovo, (17. 6. 1945), s. 1 n.

z němčiny dovoleno mluvit více než jen právě tato tři slovíčka: Heim ins Reich! Ale abychom toho cíle dosáhli, musíme začít s vyháněním Němců z našich zemí ihned, okamžitě, všemi způsoby, před ničím se nesmíme zarazit a zaváhat. A každému jednotlivému členu národa zde připadá dějinná odpovědnost. Každý z nás musí pomoci v čištění vlasti. Také armáda musí

pomoci." (62) A k tomu rezolutně doplnil: „Jeden z nás musí z této země pryč – buď Němci, nebo my – ale protože je to země česká a protože my jsme zvítězili, musí pryč oni!" (63) Další zcela nedvojznačná slova přispívající ke žhavení emocí, a to převážně nikoli bez přihlédnutí k jejich účinku, padala tehdy před veřejností při různých příležitostech z úst premiéra Fierlingera a dalších členů vlády – Nejedlého, Majera, Davida, Stránského, Laušmana i Gottwalda. Ve vztahu k menšinové a speciálně „německé otázce" tak bylo někdy s větší a jindy zase s menší dávkou přímočarosti zjevně demonstrováno odhodlání politického vedení státu postupovat rozhodně a bez větších skrupulí." (64)

Je dosti obtížné blíže určit, jaký přímý (a konkrétní) vliv měla sdělovacími prostředky šířená vystoupení státních představitelů a politiků na formování tehdejšího veřejného mínění. V každém případě se s tvrzeními, jež se v nich objevovala, veřejně v principu nepolemizovalo. V případě posuzování otázky vysídlení většiny Němců se tak v této době projevil „národní konsenzus v míře, jež nebyla v českých dějinách zrovna obvyklá". (65) Manifestoval se ovšem přirozeně v různých podobách a s různou intenzitou, nejmarkantněji v prostředí elit a mezi obyvateli velkých měst, méně výrazně pak zřejmě ve venkovských oblastech vnitrozemí. Důkladnější prozkoumání této tematiky (například na základě spisů komunálních správ, soukromé korespondence, místního tisku a podobně) by bylo nesporně velmi žádoucí. Značný počet úředních pramenů a také pamětníci vcelku shodně potvrzují obecnější trend, že čeští starousedlíci žijící v lokalitách (v pohraničí a „jazykových ostrovech") společně s Němci delší dobu, nejednou po celé generace, se zpravidla v první vlně „revolučního náporu" chovali vůči nim zdrženlivěji a že se dokonce za mnohé z nich, především za osoby, jež znali nebo jež jim byly tak či onak blízké, přimlouvali a snažili se jim nějak pomoci. Proto se také nejednou jako „škůdci národa" stávali terčem kritiky ze strany ostatních obyvatel, tisku i řady veřejných činitelů." Zdá se velmi pravděpodobné, že v tehdejší atmosféře by se ani při umírněnějším přístupu elit ke způsobu řešení „německé otázky" nedalo zabránit očekávanému (a zcela pochopitelnému) prudkému vzestupu nacionálního, paušálně protiněmecky zaměřeného radikalismu u velké části české společnosti. V mnoha lokalitách vlastně ani nebylo zapotřebí nějaké z oficiálních míst přicházející stimulace ke spontánně uplatňovaným opatřením v tomto směru. (67) Po zkušenostech a zážitcích ze sklonku třicátých let a z doby okupace bylo pochopitelné, že se dosud převážně skrytě akumulované emoce začaly uvolňovat. Rozhořčení českých lidí proti Němcům a jejich domácím pomahačům bylo podmíněno všeobecně sdílenou nenávistí k okupačnímu režimu a umocňovaly je na sklonku války mimo jiné též dojmy, jež vyvolaly nacisty organizované pochody (transporty) smrti, (68) brutální represe a exekuce, vykonané doslova v posledních okamžicích války, návraty vězňů, kteří podávali svědectví o hrůzách koncentračních táborů, i stále ještě čerstvé zážitky z průběhu závěrečné fáze ozbrojených střetnutí, po nichž na různých místech, především v centrech partyzánských a povstaleckých vystoupení, následovaly odvetné teroristické akce německých jednotek, zejména útvarů SS. Tehdejší nálady se odrážely rovněž v různých výzvách a provoláních odbojových organizací. Článek v ilegálním časopise Pěst se například obracel k mládeži: „Žádáme vyhnání všech Němců z území nové Československé republiky." Leták „Naše desatero" z jara 1945, rozšiřovaný ilegální organizací Rada 3, požadoval zcela jednoznačně: „Stát bez Němců a Maďarů". Objevily se však i určité náznaky diferencovanějšího přístupu k Němcům. Tak například v letáku Národního výboru v Hodoníně se uvádělo, že škůdcem „není ovšem každý Němec a začasť se nepřítel skrývá v osobě, která mluví naším mateřským jazykem a vystupuje jako Čech". (69) Výše uvedené ukázky, z nichž je evidentně patrný charakter společenského klimatu bezprostředně poválečné doby, však neopravňují k vyslovení jednoznačného závěru, že rozhodující faktory, jež toto klima utvářely, působily hlavně a především „zdola".

Ozbrojené síly nastupují

Z hlediska realizace vysídlovací akce sehrávala za dané situace klíčovou úlohu vznikající československá armáda, k jejímž stěžejním úkolům patřilo obsazení pohraničí a zajištění státních hranic. Jádrem ozbrojených sil byly jednotky ze zahraničí: První československý armádní sbor ze Sovětského svazu (včetně první československé samostatné tankové brigády), v polovině května 1945 přejmenovaný na První československou armádu, a Československá samostatná obrněná

62 Nemůžeme žít s Němci v jednom státě. In: Svobodné slovo, (19. 5. 1945), s. 1; DRTINA, Prokop: Československo, můj osud: Kniha života českého demokrata 20. století, sv. 2/1. Praha, Melantrich 1992, s. 63 n.

63 Viz Svobodné slovo, (25. 5. 1945).

64 Srv. blíže STANĚK, Tomáš: Odsun Němců z Československa 1945-1947. Praha, Academia 1991,

s. 59 n.; též např. Stráž severu, 5.6.1945 (projev Zdeňka Nejedlého v Turnově) a 27. 7. 1945 (řeč Václava Kopeckého v Liberci).

65 HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 65.

66 Viz např. Nestydíte se? In: Mladá fronta, (30. 5. 1945); Nejhodnější Němec je mrtvý Němec. In: Svobodné slovo, (29.5.1945).

67 HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 65.

68 V době od června 1945 do července 1947 bylo jen v Čechách otevřeno celkem 124 hromadných hrobů a exhumováno 4636 obětí nacistické zvěle (viz ANDĚL, Josef- BAUTZ. Rudolf FILIP, Ota – KNOBLOCH, Edward (ed.): Hromadné hroby v Čechách: Svědectví a dokumenty, sv. 3. Praha, Ministerstvo informací 1947). Přibližně stejný počet (kolem 4500 exhumovaných těl) uvádí také materiál pražského Zemského národního výboru „Oběti pochodu hladu a smrti“

(NA, f. MV-NR /Válečné hroby/ k. 5251. dokumentace k. čj. 6763-11/3-47-III/b).

69 Viz český odboj a Květnové povstání, s 203, 214 a 178

brigáda ze Západu. „Domáci“ armádu tvořily zpočátku strážní, asistenční a další oddíly mobilizované vyhláškami obnovených nebo nově zřízených posádkových velitelství (pokyny k mobilizaci vydávaly v počáteční fázi rovněž některé národní výbory a „revoluční“ formace). Do těchto útvarů se začleňovaly a zčásti vojenskému velení podřizovaly různé dobrovolnické jednotky, jako již existující nebo právě vznikající partyzánské skupiny. Od začátku června 1945 byly tyto síly na základě vládní vyhlášky z 27. května doplňovány nejmladšími odvodními ročníky s vojenským výcvikem a záložními důstojníky povolnými k výkonu výjimečné činné služby podle paragrafu 27 branného zákona (na celém území republiky trvala takzvaná branná pohotovost státu). (70) Organizačním centrem „domáci“ armády se stalo v Čechách již za květnového povstání v Praze ustavené revoluční vojenské velitelství „Alex“ (krycí jméno generála Františka Slunečka), v jehož čele pak stanul generál Zdeněk Novák, náčelníkem štábu byl podplukovník Raimund Mrázek. Podléhaly mu mobilizované jednotky a posádková velitelství, do jejichž čela se mnohde postavili starší důstojníci, kteří po roce 1939 zůstali ve vlasti a v některých případech (nikoli však ve všech) se zde zapojili do odboje. Velitelství „Alex“ z pověření ministerstva národní obrany připravovalo nástup do pohraničí (severozápadních, severních a severovýchodních Čech), kam ovšem současně pronikaly nebo kde již od sklonku války působily různé ozbrojené oddíly: partyzáni, členové místních bezpečnostních složek z řad tamních Čechů a mnohde i německých antifašistů, příslušníci Národních střeleckých gard a po železnici, na improvizovaných obrněných vlcích předsunuté strážní a bojové skupiny z vnitrozemí. Tyto formace jednaly na základě pokynů či pověření vydaných posádkovými veliteli, místními a okresními národními výbory (správními komisemi), respektive přímo vyššími velitelstvími, ministerstvem národní obrany, ministerstvem vnitra a

Komisi pro vnitřní národní bezpečnost (KVNB) v Praze, jejíž funkci jakožto koordinační bezpečnostní centrály pro Čechy potvrdil 22. května Zemský národní výbor v Praze. Některé oddíly však postupovaly samostatně a počínaly si přitom někdy značně svévolně. Do určených lokalit (Chomutov, Liberec, Svitavsko) byly ještě před polovinou května 1945 vyslány od Prvního československého armádního sboru rovněž speciální motorizované asistenční oddíly, které již v dubnu, kdy byl ještě sbor začleněn do sestavy čtvrtého ukrajinského frontu, obdržely rozkaz překročit slovensko-českou hranici a spolupůsobit při uskutečňování odsunu Němců v historických zemích. (71)

To, co bylo doposud řečeno o smýšlení civilního obyvatelstva, platilo v jistých specifických obměnách také pro příslušníky armády. Významná část jejich špiček chtěla v krizových dnech podzimu 1938 bojovat. O to větší muselo být zklamání z kapitulace politického vedení státu a z toho, co po ní následovalo. Čím více se pak blížila konečná porážka Německa, tím zřetelněji se také v úvahách vojáků — zejména těch, kteří prožili okupaci ve vlasti — dostávala (i z psychologických důvodů) do popředí reálná možnost nekompromisně, s použitím vojenských prostředků, zakročit proti nepříteli a jeho skutečným nebo jen domnělým podporovatelům přímo na československém území. U příslušníků armádních jednotek bojujících na frontách a vracejících se nyní domů sehrávala v tomto ohledu nesporně významnou roli jejich bezprostřední, traumatizující zkušenost s válečnými hrůzami. Na vojáky, kteří přišli s Prvním československým armádním sborem z východu, působilo nejen to, co doposud prožili a viděli za hranicemi Československa, ale zvláště emotivně také to, s čím se setkali při osvobozování vlasti. Náčelník štábu Prvního československého armádního sboru plukovník Bohumír Lomský k tomu s odstupem času řekl: „Je přirozené, že vojska byla vychovávána v nenávisti k Němcům ... a německá zvěrstva je v jejich bojovém odhodlání posilovala. A není tajné, že naše jednotky v SSSR vedly boj pod heslem: nikoho neživte, oko za oko, zub za zub... Poněvadž bylo všeobecně jasné, že musí dojít k odsunu Němců z našich historických zemí, byla přirozená snaha velitelů všech stupňů zbavit se jich při každé vhodné příležitosti. (72) Jeden z důstojníků, jenž byl později vyšetřován v souvislosti s hromadnými popravami Němců v Postoloprtech, uvedl, že před odchodem na toto místo koncem května 1945 dostal spolu s ostatními v Praze instrukce k „vyčištění rayonu“, přičemž tehdejší velitel první divize generál Oldřich Španiel prý prohlásil, že zúčastněným tento úkol „závidí“, a dodal: „Mate zde velkou možnost a pamatujte, že dobrý Němec je mrtvý Němec. Čím méně jich zůstane, tím méně budeme mít nepřátel. Čím méně jich přejde přes hranice, tím méně budeme mít nepřátel. (73)

70 Stav branné pohotovosti státu trval až do 31. 12. 1945. Podle § 57, odst. 2 a 3 zákona č. 131/1936 Sb. o obraně státu byl vyhlášen vládní vyhláškou č. 183/1938 Sb. a ukončen vládní vyhláškou č. 162/1945 Sb.

71 HRABOVEC, E.: *Vertreibung und Abschub*, s. 85 n.; LEGAR, Ivan: *Oddíl zvláštního určení. Praha, Naše vojsko 1987, s. 102*; STANĚK, Tomáš: *Perzekuce 1945: Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1996, s. 20 n.*

72 Archiv Ministerstva vnitra ČR – pracoviště Kanice u Brna (AMV-Ka), f. A 2/1 (Sekretariát ministra vnitra), k. 57, inv. j. 1765 (dále u všech dokumentů z tohoto archivu za číslem kartonu a lomítkem následuje pouze číslo), materiály k vyšetřování případu „Postoloprty-Žatec“, protokol sepsaný s plukovníkem B. Lomským 13. 8. 1947, s. 1-3.

73 AMV-P, f. 300 (Zemský odbor bezpečnosti), k. 27, inv. j. 3 (dále cit. ve tvaru 300-27-3, folio 68), stenografický zápis výpovědí osob předvolaných před vyšetřovací komisí bezpečnostního výboru Ústavodárného národního shromáždění (UNS) v Žatci 31. 7. 1945, výpověď nadporučíka J. Čubky. Srv. rovněž kratší verzi protokolu v AMV-Ka, f. A 2/1, k. 57/1765, folio 29. Generál Španiel později při výslechu 13. 8. 1947 uvedl, že koncem května 1945 před důstojníky pouze řekl, že se za války „v Americe říkalo, že dobrý Němec je jen ten,

kteřý je mrtev". (Tamtéž, výslechový protokol s generálem O. Španielem z 13. 8. 1947; viz též článek ve Svobodném slovu z 29. 5. 1945 s titulkem „Nejhdnější Němec je mrtvý Němec“.)

V daném kontextu považujeme za důležitou okolnost, že útvary pravidelné armády vyslané zpočátku do „jazykových ostrovů“ a poté pohraničních oblastí, aby tam provedly „očistu od nepřátelských živlů“, byly ze značné části složeny právě z frontových bojovníků, zejména z řad Prvního československého armádního sboru, kteří měli za sebou různé krušné zkušenosti a mnohdy sami ztratili své nejbližší příbuzné, přátele a známé v důsledku nacistického teroru. Navíc byli v těchto jednotkách početně silně zastoupeni muži pocházející z Volyně, Podkarpatské Rusi a Slovenska, z nichž mnozí se na jaře 1945 vlastně poprvé ocitli v historických zemích (například v jednotkách, jež dorazily v květnu do Jihlavy, byli převážně Slováci). Rovněž scházející těsnější vztah těchto vojáků, kteří prošli přímým bojovým nasazením, ke zdejšímu obyvatelstvu a kultuře se leckdy podepsal na tom, že se v novém prostředí složitěji orientovali a obtížněji adaptovali na mírové poměry. Pokud šlo o nově formované útvary, panovalo například podle generála Julia Fišery mezi mužstvem velitelství „Alex“ v Kladně sice „bojové nadšení veliké, avšak bojová kázeň chabá. Běřeme-li však v úvahu nesourodost bojových skupin, vytržených z různého prostředí a narychlo daných dohromady, nutno konstatovat, že všichni musili být prodchnuti velkou nenávisť k nepříteli a odhodláním vyhnat ho z našich domovů. (74) Generál Karel Klapálek, velitel Prvního československého armádního sboru, který krátce po příjezdu do Prahy převzal velení první vojenské oblasti, vypověděl v roce 1947, že „pro vojáky v zahraničí bylo samozřejmé, že ČSR bude národním státem Čechů a Slováků, a vedoucí naší devizou bylo, že Němci musí opustit území republiky“. (75) V svolání k vojákům a důstojníkům první československé samostatné tankové brigády, která se zapojila do „vyhošťování“ a dalších zákroků proti Němcům ve Slezsku, mimo jiné stálo: „Zaprvé, budete pomáhat při očišťování našeho krásného pohraničí od Němců. Je to záslužná práce pro celý národ, pro celý stát.“ (76)

O směrnících a pokynech klíčových resortů vnitra a národní obrany, jež se týkaly postupu vůči takzvaně státně nespolehlivému obyvatelstvu v prvních poválečných týdnech, toho stále nevíme příliš mnoho, což přirozeně podmiňuje určitou neúplnost a neucelenost obrazu této etapy. Obzvláště se to týká kompetencí a aktivit ministerstva vnitra. (77) Ministr Nosek řekl později (na podzim 1946) na parlamentní půdě, že po převzetí úřadu v Praze jednal „s nejvyššími činiteli ve státě“ o svých nejnaléhavějších úkolech. Shodli se prý v tom, že bude nejdříve nutné „provést rychlý odsun Němců“, protože se zatím nevědělo, „jak se bude mezinárodní situace vytvářet“. Masová vysídlovací akce se měla tudíž provést pokud možno nejrychleji. (78) Ministr národní obrany Svoboda se krátce po svém návratu do Prahy setkal s generálem Novákem, velitelem „Alexu“, a pověřil jej, aby s jednotkami, jimiž velitelství disponovalo, urychleně obsadil pohraničí, vyčistil tyto oblasti od rozprášených zbytků německé branné moci a zajistil tam klid a pořádek. Přitom měl spolupracovat s útvary Rudé armády a okresními, respektive místními národními výbory. Podle přítomného náčelníka štábu „Alexu“ podplukovníka Mrázka se Svoboda na závěr rozhovoru obrátil na Nováka s „výslovným určením“ vyjádřeným těmito slovy: „Cokoli podnikneš pro zajištění Čech, k tomu ti dávám absolutní plnou moc, za kterou stojím do všech důsledků.“ (79)

To ovšem ještě neznamenalo zahájení okamžitého nástupu československé armády do pohraničí. „Alexu“ doposud podléhaly oddíly v prostoru vymezeném městy Kladno, Unhošť a Beroun (velel jim generál Julius Fišera), skupina podplukovníka Viléma Konvalinky v Mělníku a formace „Slunečko“ („velitelství Sever“) v oblasti Mladé Boleslavi a Turnova, které velel major Karel Cerman. Operační prostor „Alexu“ se zvětšil podřízením posádky v Hradci Králové pod velením generála Josefa Janáčka. (80) Rozkazy „velitelství Sever“ a také plukovníka Vladimíra Hobzy, který stál v

74 Výtah ze závěrečné zprávy generála J. Fišery o činnosti velitelství „Alex“ v Kladně, cit. podle BIMAN, S. — CÍLEK R.: Poslední mrtví, s. 79.

75 AMV-Ka, f. A 2/1, k. 57/1765, výpověď generála K. Klapálka z 9. 8. 1947, s. 3.

76 STANĚK, T.: Perzekuce 1945, s. 25.

77 K významu ústních sdělení z této doby lze na okraj např. uvést, že na 30. květen byl k audienci u ministra vnitra Noska přihlášen vedoucí evakuačního oddělení Národního výboru pro Teplice-Šanov a okolí, jenž chtěl získat konkrétnější instrukce k pokračování již od poloviny května probíhajících vysídlovacích akcí, jež se dosud tykaly především říšských Němců (NA, f. MV-N, k. 254, přihláška k audienci na 30. 5. 1945 pro Hanuše F. Handla, dva dopisy tohoto referenta Noskovi z 28. 5. 1945 a další materiál z května o jeho činnosti). V dalších dnech „evakuace“ v tomto okrese nabrala na obrátkách.

78 Viz KAPLAN, K.: Pravda o Československu, s. 146 (vystoupení V. Noska v bezpečnostním výboru ÚNS 16. 10. 1946).

79 BIMAN, S. — CÍLEK, R.: Poslední mrtví, s. 43. Svoboda se ujal svého úřadu v Praze 13. 5. 1945 a hned vydal první rozkazy (1/(1A-VHA, f. Revoluční gardy (RG), sign. 3/A/1/1, k. 1 (B).)

80 VÚA-VHA, f. 1. vojenská oblast (VO 1), k. 1, čj. 01404, zpráva o postupu velitelství „Alex“ při obsazování Sudet z 21.5.1945; BIMAN, S. — CÍLEK, R.: Poslední mrtví, s. 43.

čele takzvaného krajského vojenského velitelství v Táboře, doložené k 12. a 13. květnu sdělovaly, že „do rozhodnutí MNO nesmí být podnikány žádné bojové akce do bývalého sudetského území“. (81) Velitelství řízené majorem Cermanem vydalo v těchto dnech nařízení, že se němečtí civilisté nemají střílet, ale pouze zatýkat (zajišťovat). Mottem se mělo stát: „Jednat přísně, ale krajně spravedlivě.“ (82) Jak důležité byly v této fázi mnohé ústně předávané pokyny, ukazuje následující příklad. Velitel partyzánské „divize“ „Václavík“ (krycí jméno Jana Ptáčníka z Kuklen u Hradce Králové) odjel 14. května do Prahy za ministry Svobodou a Noskem, od nichž se mu dostalo ústních informací o dalším postupu. Podle svého vlastního tvrzení získal Ptáčník také pověření obsadit a „očistit“ svými muži rozsáhlou oblast od Nového Města pod Smrkem (okres Frýdlant v Čechách) přes Liberec až k Lanškrounu a Moravskému Karlovu. Tento pokyn pak prý osobně předal podřízeným velitelům, mezi nimiž zaujímal přední místo poručík Josef Hýbl-Brodecký v Jablonném v Orlických horách (podléhaly mu oddíly partyzánské brigády nesoucí název „Brodecký“). (83)

Takto lze — stejně jako u jihočeských partyzánů pod velením plukovníka Hobzy nebo mužů podřízených Rudolfovi Rokosovi v takzvané policejní (zpravodajské) skupině v Liberci (působila zde paralelně s ozbrojenci Revoluční gardy pod velením „podplukovníka“ Pavla Hložka (84) — doložit přímé kontakty mezi vládními činiteli, respektive ústředními články státní exekutivy, a „revolučními formacemi“, jež tehdy rozvíjely v Němci osídlených oblastech svou činnost. Je vyloučeno, aby například akce Hobzových čet, které v období od 22. května vysídlily jen z Vitorazska do Rakouska kolem čtyř až pěti tisíc převážně národnostně nevyhraněných autochtonních obyvatel (celkem šlo do 9. června údajně o asi 28 500 vysídlenců z jihočeského a jihomoravského pohraničí), se udály bez vědomí a alespoň rámcové kontroly ústředních orgánů v Praze. (85) Přesuny starousedlíků prováděné Hobzovými jednotkami patřily v českých zemích k prvním svého druhu a svým rozsahem byly určitě vůbec nejvýznamnějším počinem dobrovolnických „revolučních formací“ z období těsně po skončení války. (86) Podobně tomu bylo i se zásahy partyzánů ze součástí „divize“ „Václavík“, operujících v prostoru Orlických hor a Lanškrouna, kteří ve vícero lokalitách tohoto regionu (mimo jiné rovněž v samotném Lanškrouně ve dnech 17. a 18. května) zřizovali takzvané revoluční soudy, jež v nejednom případě skončily popravami „odsouzených“ osob. (87) „Vyčištění“ území od Liberce po

81 VÚA-VHA, sign. 308-61-12, příloha č. 34 (B), rozkaz č. 8 majora Cermana v Turnově podřízeným složkám; BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, s. 44. Již den předtím Cerman okresním vojenským velitelstvím Jičín, Nová Paka, Semily, Železný Brod, Turnov, Mnichovo Hradiště a Mladá Boleslav sděloval: „Poněvadž jest nařízeno vojenských akcí do Sudet zatím nepodnikat, zařídte pozorovací a hlídkovou službu na bývalých protektorátních hranicích anebo i hlouběji za nimi, pokud to situace vyžaduje.“ (Tamtéž, s. 44; VÚA-VHA, sign. 308-61-12, příloha 33 (B); f. 2. vojenská oblast (VO 2), k. 39, čj. 36, rozkaz velitele československého krajského vojenského velitelství v Táboře plukovníka Hobzy veliteli posádky Jindřichův Hradec z 13.5.1945. Hobza uváděl, že je ve stálém kontaktu s ministerstvy obrany a vnitra, od nichž prý ještě téhož dne obdrží příslušné směrnice.

82 Tamtéž, sign. 308-61-12 (B), nařízení, které přinesl desátník Halama, zpravodajský důstojník praporu, od zpravodajského důstojníka „velitelství Sever“ 14. 5. 1945.

83 Tamtéž, sign. 308-8-4 (B), nedatované prohlášení velitele partyzánské „divize“ „Václavík“. Viz rovněž TROJAN, Emil: Tak přísahali... Partyzánský odboj v Orlických horách v letech 1939-1945. Ústí nad Orlicí, Oftis 2002, dok. č. 23, s. 325 n.

84 Srv. STANĚK, T.: Poválečné „excesy“..., s. 159 n.

85 Celkem věrohodně působí dva telegramy, jež našel jeden německý amatérský badatel ve Státním okresním archivu Jindřichův Hradec a ve volném překladu do němčiny v plném znění otiskl v publikaci: HANSLOVSKY, Richard: Dörfer an der südböhmischen Sprachgrenze: Zum Beispiel Wenkerschlag. Ulm, Eigenverlag 2001, s. 260. První telegram byl 27. května 1945 odeslán na ministerstvo národní obrany a obsahuje oznámení o připravenosti „partizánů (!) k vyčištění Sudet“ podepsané jejich velitelem plukovníkem Hobzou. Ten se v něm odvolává na přijatý rozkaz Okresního a Místního národního výboru v Jindřichově Hradci k „vyčištění“ jindřichohradeckého pohraničí ve třech etapách, přičemž počítal s vysídlením první třetiny přítomných Němců již následujícího dne. Odpověď z Prahy na sebe nenechala dlouho čekat. Nikdo jiný než náčelník Hlavního štábu ministerstva národní obrany generál Bohumil Boček telegrafoval Hobzovi již příštího dne souhlas svého resortu s navrženými kroky. Boček si od Hobzy jen vyžádal, aby postupoval v souladu s národními výbory a ponechal na místě potřebný počet německých pracovních sil. Vysídlovací akce Hobzových „partizánů“ poté v okrese Jindřichův Hradec 28. května skutečně začaly. Autoři děkují kolegovi Davidu Kovaříkovi za upozornění na citovaný materiál.

86 VÚA-VHA, f. Ministerstvo národní obrany, hlavní štáb (MNO, HŠ), 1. oddělení, čj. 915 důvěrné, k. 21 (B), hlášení 3. vojenské oblasti (VO 3) z 21.8.1945; HAVLÍK, B.: Perzekuce a odsun Němců na jihozápadní Moravě v letech 1945-1946. In: Vlastivědný sborník Vysočiny: Oddělení věd společenských, č. 12. Jihlava, Muzeum Vysočiny 2000, s. 145-170. K aktivitám Hobzových jednotek na Vitorazsku viz MLYNÁŘIK, Ján: Tragédie Vitorazska 1945-1953: Poprava v Tušti. Třeboň, Carpio 2005, s. 148-183 (na s. 175-179 o osobě plukovníka Hobzy); TÝŽ: Fortgesetzte Vertreibung: Vorgänge im tschechischen Grenzgebiet 1945-1953. München, Herbig 2003, s. 128-166.

87 Vůči chování příslušníků partyzánské „divize“ „Václavík“ (jedné její brigádě velel poručík Josef Hýbl-Brodecký a druhé nadporučík Josef Mísař, posádky měly např. v Těchoníně, Lanškrouně, Karlově a Jablonném v Orlických horách) byly od počátku výhrady. Součástí této formace operovaly v širokém prostoru východních a severovýchodních Čech včetně částí bývalých soudních okresů Zábřeh na Moravě, Šumperk a Moravská Třebová. Kromě „vyhošťování“ Němců prováděli tito partyzáni „čistky“ a iniciovali tzv. revoluční soudy, jež měly za následek větší počet obětí. Poválečné nadsazování údajných zásluh „divize“ může sloužit jako určitá ilustrace tehdejších poměrů. Podle hlášení důstojníka operační skupiny velitelství 3. divize z 25. 5. 1945 byl J. Ptáčník podezřelou osobou, nepodřizoval se rozkazům, jeho oddíly penily a dopouštěly se dalších „nepřístojností“. Síla „partyzánských vojsk“ „Václavík“ byla

odhadována – bez rozptýlených skupin – na zhruba 2300 mužů, k dispozici měly i improvizovaný obrněný vlak „Jiskra svobody“. Politický komisař J. Bořík později uváděl, že jednotky „divize“ měly kolem 5000 mužů, v boji že ztratily 26 příslušníků a „pobily“ prý několik stovek nepřátel. Zabavený majetek v hodnotě několika milionů korun byl údajně odevzdán národním výborům na „zlatý poklad“. (VÚA-VHA, f. VO 1, k. 1, korespondence velitelství 3. divize s velitelstvím 1. čs. armády, č.j. 0352/45 z 25. 5. 1945, a písemnost velitelství 1. čs. armády z 29. 5. 1945, č.j. 0507/taj. 45; Úřední list Republiky československé, roč. 1, č. 52, 19. 7. 1945; k „divizi“ „Václavík“ podrobněji viz TROJAN, E.: Tak přísahali, s. 259-287; SKŘIVÁNEK, Milan: K tzv. lidovému soudu v Lanškrouně v květnu 1945 a jeho dozvuku počátkem padesátých let. In: Pomezí Čech a Moravy: Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy, sv. 2. Litomyšl, Státní okresní archiv Svitavy 1998, s. 133-154.

Svitavy, jehož se ujaly oddíly svazku „Václavík“, bylo předem dohodnuto s generálem Josefem Janáčkem v Hradci Králové: brigáda „Brodecký“ se měla tohoto úkolu zhostit v úseku od Svitav po Broumov, brigáda „Kapitán“ (respektive „Hejtman“) zase v prostoru od Broumova po Nové Město pod Smrkem (velel jí nadporučík Josef Mísař).⁸⁸ Vysídlování početnějších skupin německých starousedlíků tady ovšem podle svědectví pramenů započalo až 30. května, po příchodu jednotek druhého armádního sboru, poměrně záhy však bylo zkomplikováno námitkami místních sovětských a polských vojenských velitelů na druhé straně státní hranice. (89)

Teprve 15. května 1945, po jednání velitele „Alexu“ generála Nováka s veliteli nově vytvořených vojenských oblastí v jeho rámci s centry v Kladně (generál Fišera) a v Hradci Králové (generál Janáček), byly vydány ústřední pokyny k dalšímu postupu – včetně dodatku, jehož obsah musel ještě generál Novák patrně upřesnit v konzultaci s ministrem Svobodou (eventuálně i s jinými vládními místy) a v němž stálo: „Všechny Němce vykažte z území historických hranic. Pro udržení chodu zemědělství a průmyslu (papír, sklo, textilie atd.) ponechte dostatečný počet dělníků a zaměstnanců, kteří se podržují na místě jako cizí dělníci bez občanských práv“⁹⁰ Podle dnešního stavu poznání šlo vlastně o první písemně zachycený vysídlovací pokyn z ústředí. Královéhradecká vojenská oblast zahrnovala prostor zhruba od Hrádku nad Nisou po Králíky a byla rozdělena na jednotlivé úseky (Liberec—Turnov, Jičín, Náchod—Hradec Králové, Vamberk a Svitavy), jejichž rozsah však nebyl stabilní a měnil se. Kladenská oblast byla vymezena od Hrádku nad Nisou k demarkační linii s americkou armádou a tvořily ji nejdůležitější úseky rakovnický, mělnický a lounský. Podřízená velitelství v Lounech (91) a v Mělníku (92) obdržela 16. května zvláštní rozkaz číslo 3 z Kladna, podle něž měl plukovník Procházka od 15. května plnit stanovené úkoly s důrazem na prostor kolem Mostu, Duchcova a Ervěnic, zatímco podplukovník Konvalinka měl rozvinout činnost ve směru na Mělník, Varnsdorf a Českou Lípou. Útvary jednotlivých úseků byly vyzvány, aby zahájily akci ihned, jakmile budou mít dostatek sil na zdoání případných ohnisek odporu podle získaných zpráv. (93) Návrh vyhlášky „velitelství Sever“ v Turnově (major Cerman) z téhož dne předpokládal, že všichni Němci, kteří k 14. březnu 1939 neměli československé státní občanství, budou muset se zavazadly o hmotnosti do třiceti kilogramů během čtyřadvaceti hodin opustit republiku. (94) Větší skupiny říšských Němců, raněných či nemocných osob a válečných zajatců byly z Liberecka „evakuovány“ již mezi 16. a 20. květnem (95) (do konce měsíce se mělo jen z Liberce vystěhovat osm tisíc říšských Němců), (96) od 17. května probíhalo jejich „vykázání“ z okresu Trutnov (97) a do 23. května odtransportování z Teplic-Šanova (šest lazaretních vlaků s 2600 německými zajatci a dvanáct vlaků s uprchlíky, celkem asi dvanáct tisíc osob). (98) Velitelství v Hradci Králové bylo 18. května „Alexem“ pověřeno, aby bylo urychleně obsazeno území Liberecka, Frýdlantska, Broumova a Šluknovského výběžku. (99) Velitel lounského úseku dostal téhož dne rozkaz, aby železniční správa pokračovala v zajišťování dalších tratí – z Mostu do Hrobu, Bíliny a Chomutova, případně až ke Karlovým Varům, a z Vejprtu do Milostína (s podporou „revoluční formace“ praporu „Železo“). (100) Od poloviny května se k oddílům již v pohraničí působícím (mimo jiné partyzánům z převážně komunisty ovládaného uskupení „Pěst“, jednotkám takzvané Zpravodajské brigády, po železnici přepravovaným „tykadlům“ Revolučních gard z vnitrozemí) přiřadily další útvary.

Ministerstvo vnitra vydalo také 18. května ústní pokyn k organizaci takzvaného prvního Pohotovostního pluku Národní bezpečnosti (PP 1 NB), jehož jednotlivé součásti

88 VÚA-VHA, sign. 308-8-4 (B).

89 Srv. např. tamtéž, f. VO 1, k. 48, zprávy 19. pěšího pluku z 6. 6. 1945 a 2. sboru z 11. 6. 1945, zpráva z 1. oblasti na Hlavní štáb MNO z 12. 6. 1945, č.j. 202/taj. 1.odd./45; k. 2, přehledná zpráva z oblasti 2. sboru, příloha č. 3 z 31. 5. 1945; SCHIEDER, T. (ed.): Dokumentation der Vertreibung aus Ost-Mitteleuropa, sv. IV/2, s. 570 n. Velitel operační skupiny 27. pěšího pluku 4. 6. 1945 hlásil, že vydal následující rozkaz: „Zajištění hranic, vyčištění úseku praporu od německých tlup a vystěhování německého obyvatelstva z obcí v úseku“. (VÚA-VHA, f. VO 1, k. 2, hlášení 3. čs. divize na velitelství VO 1 z 6. 6. 1945, č.j. 0405/taj.l.odd./1945.)

90 Tamtéž, k. 1, rozkaz velitelství „Alex“ z 15. 5. 1945, č.j. 45/45 a dodatek z téhož dne. Podle rozkazu „Alexu“ z 18. 5. 1945, č.j. 95/45 pro velitele hradecké a kladenské oblasti mělo být při obsazování pohraničí použito v první řadě „pravidelného vojska“, partyzánské oddíly se měly výhradně soustředit na „čištění území“ (BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, s. 45; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 86).

91 Pod velením plukovníka Vladimíra Procházky a s operačním územím ohraničeným demarkační čarou, městy Bad Schandau a Děčín-Podmokly a tokem Labe.

92 Pod velením podplukovníka Viléma Konvalinky, s operačním územím zahrnujícím východní část Lounska až po Hrádek nad Nisou a dále se rozprostírajícím na jih ve směru na Německé Jablonné, Mimoň, Kuří Vody a Mladou Boleslav. Vymezení operačních území obou velitelství viz VÚA-VIA, f. RG, k. 200, příloha č.1.

93 Tamtéž, příloha č. 3, zvláštní rozkaz č. 3 oblastního velitelství Kladno.

94 Tamtéž, sign. 308-61-12, příloha 38 (B).

95 NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajné (ÚPV--T), k. 308, inv. č. 1635, Úřad národní bezpečnosti (ÚNB) Liberec z 16. 6. 1945.

96 KARPAŠ, Roman ad.: Kniha o Liberci. Liberec, Dialog 1996, s. 390; VÚA-VHA, f. VO 1, k. 2, přehledná zpráva z oblasti 2. sboru, příloha č. 3 z 31. 5. 1945.

97 SCHIEDER, T. (ed.): Dokumentation der Vertreibung aus Ost-Mitteleuropa, sv. IV/2, s. 264.

98 RADVANOVSKÝ, Z.: Konec česko-německého soužití, s. 65. Okresní správní komise v Teplicích-Šanově vydala již 16. 5. směrnice, podle nichž měli do 28.5. všichni říšští Němci opustit československé státní území (tamtéž, s. 63). Zřejmě podle ústních informací vedoucího evakuačního oddělení Národního výboru pro Teplice-Šanov a okolí předaných 30. 5. 1945 tajemníkovi ministra Noska Gríšovi Spurnému pobývalo na Teplicku po skončení války na 40 tisíc říšských Němců, z toho ve městě asi polovina. Do 29. 5. byly „vypovězeny“ po železnici zhruba 4000 a pěšky kolem 8000 osob, v nemocnicích jich zůstávaly ještě asi 2000 a na transport čekalo přibližně 2000 dalších. (NA, f. MV-N, k. 254, rukopisná poznámka G. Spurného.)

99 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 1, č.j. 95/1945, pokyn velitelství „Alex“ pro velitelství Hradec Králové.

100 Tamtéž, č.j. 112/1945, pokyn velitelství „Alex“ pro velitelství úseku Louny (plukovníku Procházce).

byly od 12. června postupně vysílány do větších měst severočeského a západočeského pohraničí, aby vedle dalších úkolů rovněž asistovaly při „evakuacích“ německého obyvatelstva. (101) „Alex“ nařídil 20. května velitelům oblastí v Kladně a Hradci Králové uzavřít až do příchodu finanční stráže hranice a „dovolit vstup na území Československa jen osobám národnosti československé, které se vracejí buď z koncentračních nebo pracovních táborů“. (102) Ve stejný den (tj. 15. května 1945), kdy velitelé oblastí v Kladně a Hradci Králové obdrželi naprosto jasný a nedvojznačný rozkaz k vysídlovacím akcím, jednala o řadě důležitých otázek Vojenská rada při předsednictvu vlády. Na pořad se dostaly i nejbližší úkoly, výstavba a rozmístění branné moci. Náčelník Hlavního štábu ministerstva národní obrany generál Bohumil Boček účastníkům porady sdělil, že byl „vydán rozkaz o vyslání domácích jednotek k zajištění klidu a pořádku v severních Čechách. Jsou tam tři skupiny, jejichž úkolem je: Obsadit severní Čechy a vyčistit je od zbytků německé branné moci, zajistit pořádek a bezpečnost, spolupracovat s velitelstvím Rudé armády, okresními a místními národními výbory, zajistit veškerý materiál zanechaný Němci a vytlačit Němce za hranice.“ Oněmi již vyslanými „skupinami“ zřejmě mínil asistenční útvary, o nichž již byla výše řeč (případně však mohlo jít také o ozbrojence z úseků Louny, Mělník a Turnov). Vojenská rada vzala toto sdělení na vědomí. Z protokolu není zřejmé, zda se o něm rovněž diskutovalo, a není také známo, zda se jednalo též o výše citovaném důležitém rozkaze velitelství „Alex“ z téhož dne. Vládě Vojenská rada doporučila, aby se co nejdříve řešila otázka podřízení dobrovolnických ozbrojených formací jednotnému vojenskému velení. Současně schválila rámcové rozložení jednotek (tehdy již pod označením První československá armáda) podél hranic a jejich začlenění do čtyř vojenských oblastí: 1. Praha, 2. Tábor, 3. Brno a 4. Bratislava. V jejich obvodech se měla zřizovat vyšší velitelství a útvary (sbory, divize). V souvislosti s posláním jednotek První československé armády rada konstatovala, že mají „vyčistiti pohraniční území od Němců a Maďarů a zabrániti jim překročiti pak hranice“. (103) Ačkoliv velitel Českoslo-

101 NA, f. MV-N, k. 129, zpráva o dosavadní činnosti PP 1 NB. Z převážně pražských „revolučních dobrovolníků“ složená tzv. Zpravodajská brigáda (ZB) v síle dvou praporů byla pokynem náčelníka Hlavního štábu MNO generála Bohumila Bočka z 13. 5. 1945 podřízena jako vojenská formace ministerstvu národní obrany. První rozkaz 1. praporu byl datován 17. 5. a první (plukovní) rozkaz celé formace (vydaný štábním kapitánem Jiříkovským) o den později. (AMV-Ka, f. Bezpečnostní složky ministerstva vnitra (A 12), k. 1/8, rozkazy pluku ZB č. 1 z května a června 1945.) Sestavení „pohotovostních oddílů“ Národní bezpečnosti (NB) bylo vedeno snahou zajistit plnou kontrolu pohraničí. Jejich jádro zprvu tvořili příslušníci 1. pluku Zpravodajské brigády pod velením štábního kapitána Jiříkovského, poté nadporučíka Emila Maiwalda. Nábor do jejich řad se řídil zadáním, že přednost mají mít členové Revolučních gard, partyzánských oddílů apod. Po přesunu útvarů PP 1 NB v červnu na Ústecko (jako první dorazila do Trmic 1. rota s velitelstvím 1. praporu) následovalo v červenci rozmístění jednotek v dalších pohraničních lokalitách (Varnsdorf, Liberec, Karlovy Vary, Cheb). Uvádí se, že z několika tisíc zájemců o službu u PP 1 NB, jemuž po reorganizaci velel major Oldřich Kryštof, pozdější hlavní velitel Sboru národní bezpečnosti, bylo odvedeno kolem 1600 mužů (koncem července jich v pohraničí bylo něco přes tisíc). Posléze vzniklo několik operačních oblastí těchto formací. Součástí 2. oblasti ve východních Čechách se staly rovněž přeskupené jednotky „Železo“ a „Toledo“. Vojensky organizované (kasernované) oddíly PP 1 NB, ze značné části motorizované a dobře vyzbrojené, představovaly již tehdy z hlediska komunistů důvěryhodnou sílu, které i v následující etapě věnovali mimořádnou pozornost (v roce 1946 se tento pluk stal základem pro tzv. pohraniční útvary SNB). (Srv. k tomu např. STANĚK, T.: Poválečné „excesy“..., s. 61.)

102 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 1, fonogram velitelství „Alex“ na oblastní velitelství Kladno a Hradec Králové z 20.5.1945; BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, s. 46. Oblastní velitelství Kladno vydalo 22. května opět rozkaz, podle něž se mohly na území republiky přijímat pouze „osoby čs. národnosti“ a naopak propouštět za hranice ty, které „se chtějí vystěhovati nebo byly odeslány po řádné kontrole“. Zabránit se mělo vývozu všech cenností a peněz. Na odebrané

věci měly být vystavovány stvrzenky a na každém hraničním přechodu příslušné „konsignace“. K těmto pokynům se ovšem zpravidla nepřihlíželo (srv. tamtéž, k. 4, velitelství 1. oblasti, čj. 32336 dův./1.odd. 45/evak., hlášení velitelství 13. divize z 6. 11. 1945 o poválečné situaci v prostoru bývalého 36. pěšího pluku.

103 Tamtéž, f. Vojenská rada (VR), k. 1, č. 5/45, protokol z 5. schůze Vojenské rady z 15. 5. 1945, čj. 5/taj. P-1945 a příloha (bod 1 a 2). Schůzi byli přítomni náměstkové předsedy vlády J. David a K. Gottwald, ministr národní obrany generál L. Svoboda, ministr vnitra V. Nosek, státní tajemník na MNO generál Mikuláš Ferjenčík a náčelník hlavního štábu generál B. Boček. Gottwald se dostavil až ke konci schůze. (Viz tamtéž, f. VO 1, k. 1, velitelství 1. čs. armády z 18. 5. 1945, čj. 2311/taj. org. 45.)

venské samostatné obrněné brigády ze Západu generál Alois Liška vládě 22. května 1945 sdělil, že „jsme připraveni, abychom v duchu vládního programu vyčistili čs. vlast od Němců a zrádných živlů“, nebyly jemu podřízené jednotky — alespoň podle zhodnocených archivních pramenů — v roce 1945 do nuceného vysídlování Němců z republiky zapojeny. (104)

Za květnového povstání a pak po osvobození se v Praze utvářely oddíly Revolučních gard, z nichž posléze v součinnosti vojenského štábu Ústřední rady odborů (ÚRO) a Vojenského velitelství Velké Prahy (VVVP) (105) „Bartoš“ vznikly vojensky organizované formace. Jeden ze tří pluků (původně 10. strážní prapor) pod velením plukovníka Emila Borise Boříka byl pod označením pluk RG č. 1 (skupina „Albatros“) vyslán do pohraničí 23. května na základě dohody mezi vojenskými orgány, Zemským národním výborem v Praze a resortem dopravy, reprezentovaným pražským ředitelstvím Československých státních drah. Pluk měl v první řadě zajistit železniční tratě a objekty v severních a severozápadních Čechách všeobecně v prostoru na západ od toku Labe k demarkační linii s Američany, tj. po čáru Loket—Falknov (Sokolov)—Kraslice, současně však výrazně ovlivňoval celkovou situaci na tomto území, což se tykalo i postupu vůči takzvaně státně nespolehlivému obyvatelstvu. Boříkova formace v síle tří praporů zpočátku operačně podléhala „Alexu“ (kladenské oblasti), poté se v místech svého působení řídila pokyny vojenských velitelství, ale též ministerstva vnitra a lokálních mocenských autorit. Jednotky „Albatrosu“ navazovaly na činnost skupin vyslaných do pohraničí v předchozím období (Zpravodajská brigáda, prapor „Železo“ pod velením poručíka Nohy, rota „Toledo“ nadporučíka Káše, předsunutý oddíl Revolučních gard z Prahy aj.), které také postupně střídaly. Kromě tří vlastních praporů, „Železa“ a „Toleda“ měl mít plukovník Bořík k dispozici rovněž partyzánský oddíl „Vpřed“ (velitel Šimek) a čtyři obrněné vlaky. Nepodařilo se mu ovšem získat kontrolu nad partyzány z formace „Pěst“, která neměla jednotné vedení (formálně jí velel Josef Martínek, štáb sídlil v Praze) a byla roztroušena po celé délce hranic až do východních Čech. Jedna ze skupin „Pěsti“ údajně pronikla v síle zhruba sto čtyřiceti mužů až do Saska. (106) Chování partyzánů a příslušníků Revolučních gard bylo často značně neukázněné, vyznačovalo se také krádežemi a někdy i násilnými akty. Množily se stížnosti ze strany úřadů a Čechů z řad starousedlíků i novoosídlenců (německé obyvatelstvo bylo natolik zastrášeno, že námitky vznášelo jen velmi sporadicky). V situačním hlášení kladenského oblastního velitelství z konce května bylo například jednání Revolučních gard v Ústí nad Labem charakterizováno v tom smyslu, že „hraničí ... se zločiny“. (107) Přestože se v některých hlášeních z této doby objevovaly rovněž informace o relativně umírněném (a vcelku prospěšném) počínání příslušníků Revolučních gard, je třeba chápat je v celkovém kontextu, o němž se zmiňovala souhrnná zpráva pro ministra Václava Noska z 12. června. Psalo se v ní, že „revoluční vojenské jednotky odeslané do pohraničí se vesměs neosvědčily, vzhledem k nedostatečnému vojenskému výcviku, chybějící vnitřní sebekázi a naprostému nedostatku smyslu pro hospodaření s národním majetkem“. (108)

Rázné kroky se záměrem dostat z republiky co největší počet Němců, a to nejen říšskoněmeckých příslušníků, ale ve stále širším rozsahu též starousedlíků, činila nadále armáda. Hlavní štáb ministerstva národní obrany vydal veliteli První československé armády generálu Karlu Klapálkovi 22. května 1945 rozkaz, aby se podřízené jednotky přesunuly do pohraničí s cílem zajistit státní hranice, zjednat tam klid a pořádek, chránit státní, obecní i

soukromý majetek československých občanů, pomáhat správním orgánům, eliminovat „zbylého nepřítele“ a oblasti v operačních prostorech divizí „zbaviti od živlů nepřátelských ČSR“. (109) Konkretizaci tohoto nařízení přinesly další operační pokyny. Čtyřicetátého května vydala první a nazítří pak třetí československá divize rozkazy k uskutečnění obecného rozkazu hlavního štábu z 22. května. První divize se měla přesunout v dohledné době do pohraničního pásma severozápadních Čech, třetí divize měla obsadit území od Liberce

104 NA, f. ÚPV – předsednictvo vlády, k. 1, přípis generála Lišky z 22. 5. 1945 (nezpracovaný materiál).

105 Velitelem byl jmenován generál Karel Kutlvašr, náčelníkem štábu podplukovník František Bürger, denní rozkaz č. 1 byl vydán 13. 5. 1945.

106 Srv. VÚA-VHA, f. RG, k. 132, přípravný rozkaz k odchodu pluku RG č. 1 do pohraničního území z 22. 5. 1945, operační rozkaz č. 2 pluku RG č. 1 z 23. 5. 1945 a pokyny zástupce velitele pluku podřízeným jednotkám z téhož dne; k. 133, pokyn velitelství „Alex“ veliteli 10. strážního praporu plukovníku Boříkovi z 22. 5. 1945, čj. 197/45 a sdělení veliteli oblasti Kladno z téhož dne, rozkaz č. 1 velitele pluku RG č. 1 z 23. 5. 1945, zpráva velitele pluku RG č. 1 z 24. 5. 1945, čj. 271-45/vel., hlášení zpravodajského důstojníka pluku poručíka J. Blahníka z 30. 5. 1945 aj. Viz též BIMAN, S.– CÍLEK, R.: Poslední mrtví, s. 43 n.; STANĚK, T.: Perzekuce 1945, s. 20 n.

107 VÚA-VHA, f. VO 1, k. 1, situační hlášení oblastního velitelství Kladno z 28. 5. 1945, čj. 9/45. Uvádí se také, že na německé území se dostali příslušníci jednotky RG vyslané z Prahy v polovině května 1945. Gardisté působili v prostoru Podmokel a obsadili mj. také trať a stanice od Ústí nad Labem až po Hřensko včetně Schöny. Podle některých zpráv tady došlo k masakru německých vojenských rekonvalescentů, těla obětí byla údajně vhozena do Labe (KAISER, Vladimír: Konec války a vyhnání Němců z Ústecka. In: BRANDES, Detlef – IVANIČKOVÁ, Edita – PEŠEK, Jiří (ed.): Vynútený rozchod: Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938-1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou. Bratislava, Veda 1999, s. 169, pozn. č. 45; rovněž VÚA-VHA, f. RG, k. 133, hlášení pluku RG č. 1, čj. 11/zprav. 45 z 22. 6. 1945). Podrobněji k počínání „revolučních formací“ mj. STANĚK, T.: Poválečné „excesy“... (na více místech).

108 VÚA-VHA, f. Styční důstojníci, k. 79, „Informace pro ministra vnitra“, 12. 6. 1945 (B). Srv. také větší počet zmínek o svévolných akcích „revolučních formací“ v přehledu zpráv z pohraničí v etapě do 17.6.1945 od 2. oddělení hlavního štábu (tamtéž, f. MNO, HŠ, 2.odd., čj. 302 a 313/taj. 1945, k. 28 (B)).

109 Tamtéž, f. VO 1, k. 1, rozkaz HŠ MNO z 22. 5. 1945, čj. 6/taj.l.odd.45 veliteli 1. čs. armády. Příloha vymezovala úseky, kde se měla rozmístit 1. československá armáda. Jejím velení měly být s platností od 25. května podřízeny všechny vojenské jednotky a dobrovolnické oddíly včetně útvarů podléhajících dosud velitelství „Alex“. Z podřízení byly vyjmuty pouze formace podléhající přímo ministerstvu vnitra. (Srv. tamtéž, denní hlášení velitelství 1. čs. armády č. 1-7 z 23.– 29. 5. 1945.)

až k Frývaldovu, zejména z hospodářského hlediska důležité Liberecko a Jablonecko. Uvažovalo se rovněž o jejím vstupu do Kladska. (110) K 25. květnu bylo velitelství „Alex“ likvidováno a oblastní velitelství Kladno a Hradec Králové byla podřízena velení 1. československé armády. (111) Ještě krátce předtím vydalo kladenské velitelství „Směrnice pro evakuaci Němců v ČSR“, kde byl stanoven úkol „usměrnit“ jejich vysídlení v celé oblasti tak, „aby ji opustili nejkratším směrem, tj. na sever“. Podána byla rovněž informace o tom, že si americká armáda nepřeje, aby Němci přecházeli na západ od 59. poledníku (myšleno zřejmě u Božího Daru). Pro provedení „evakuace“ z Karlovarska tak přicházela v úvahu jen trasa přes

Ostrov nad Ohří a Jáchymov na Boží Dar a k hranici. (112) Pětadvacátým květnem je datována „Směrnice pro stěhování Němců“ vydaná Okresním národním výborem v Mělníku a velitelstvím „Skupiny Konvalinka“, která patří časově k nejranějším pokynům, v nichž se rozlišovalo mezi různými skupinami Němců, hlavně s ohledem na jejich předpokládané setrvání na československém území, či naopak vysídlení za hranice. V potřebném počtu se měli v zemi ponechat především lidé schopní pracovního využití: ženy ve stáří od třinácti do čtyřiceti roků, zdravé ženy s dětmi ve věku do dvanácti let, pokud se samy nebudou hlásit k vystěhování s hlavou rodiny, a muži ve stáří od čtyřiceti do padesáti roků. Děti ve věkové kategorii od šesti do dvanácti let se měly umístit do zvláštních dětských útulků pod vedením českých školských orgánů se záměrem jejich „převýchovy“. Všechny ostatní osoby německé národnosti měly být zkoncentrovány a vždy po padesáti v nákladních železničních vozech, případně i na říčních člunech nebo koňských povozech, dopraveny za hranice ve směru přes Děčín na Drážďany, podle možností až do Pirny (navrátilcům hrozily za překročení hranice sankce). Osobní zavazadla nesměla vážit více než třicet kilogramů na hlavu, z toho nejvýše pět kilogramů mohlo připadat na potraviny (s vyloučením tuku a másla). Před vyvezením Němců bylo třeba projednat s místními veliteli Rudé armády, zda o ně jako o pracovní síly nemají zájem. Pokud jej projeví, bylo třeba zjistit, kam se má (mimo československé území) jejich transport dirigovat. Sporné případy, pokud šlo o určení národnosti, se měly řešit jednotlivě, příslušníci etnicky smíšených rodin se za hranici zatím vypovídat neměli. Rozdíl mezi říšskými a sudetskými Němci se nedělal. Vysídlení tedy podléhali i starousedlíci, pokud nepatřili do skupin definovaných z hlediska aktuálních národohospodářských zájmů nebo zamýšlené „rečchizace“. Za zmínku nepochybně stojí fakt, že o antifašistech se ve směrnici nehovořilo. (113) K potřebě poskytnout jim v různém rozsahu ochranu se však v některých jiných normách lokální nebo regionální proveniencí z května 1945 přece jen přihlíželo, jak tomu bylo mimo jiné v pokynech Okresního národního výboru ve Znojmě na jižní Moravě z 28. května. (114)

Antifašisté a ti ostatní

V písemných materiálech armádní proveniencí nebyl dosud, alespoň pokud jde o první fázi „evakuace“ Němců, nalezen žádný jednoznačný doklad o podnětech směřujících k vynětí určitých skupin osob z vysídlovacích akcí na základě posouzení jejich loajality vůči československému státu. (115) Poměrně dlouhou dobu takovéto pokyny vydávaly pouze civilní orgány. Zřejmě první z nich, jenž vyšel

110 Tamtéž, k. 2, operační rozkaz č. 124 od 1. divize z 24. 5. a operační rozkaz (bez čísla) od 3. divize z 25. 5. 1945.

111 Tamtéž, operační rozkaz č. 128 1. čs. armády. Obě velitelství obdržela tímto rozkazem rovněž úkol zajistit hranice ČSR a „očistit od živlů nepřátelských“ oblasti označené pro jednotlivé divize pohraničními úseky.

112 Tamtéž, f. RG, k. 200.

113 NA, f. Zemský úřad Praha — Referáty dopravní, průmyslový, pro pozemkovou reformu, pro vnitřní osídlení a správu nepřátelského majetku (ZO-R), k. 877.

114 MARKEL, Martin: Vysídlení Němců z Jižní Moravy 1945-1949. Brno, Vojenská akademie 2002, s. 32. Znojemský ONV toho dne rozhodl, které osoby mají být prozatím z vysídlovací akce z města vyňaty (příslušníci národnostně smíšených manželství, antifašisté a nezbytně potřebné pracovní síly).

115 V jedné publikaci se píše o tom, že v posledních květnových dnech roku 1945 vydal Hlavní štáb MNO směrnice pro činnost armády v západním pohraničí, jež mj. striktně ukládaly všem velitelstvím respektovat práva a svobodu těch německých občanů, kteří zůstali věrni ČSR

(KLUČINA, Petr a kol.: Vojenské dějiny Československa, sv. 5. Praha, Naše vojsko 1989). Dokument obsahující takové formulace se však zatím v archivech nepodařilo nalézt.

„z centra“, obsahoval výnos ministerstva vnitra z 16. května, podle něhož se měly poskytnout jisté úlevy těm osobám, které jednoznačně prokáží, že nezahlavily republiku a že vedly boj na její obranu před Mnichovem i za okupace. (116) Klement Gottwald načrtl nazítří v návrhu vládního nařízení v podstatě shodné podmínky, za nichž mohli němečtí antifašisté obdržet potravinové lístky jako českoslovenští občané. (117) V dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. z 19. května 1945 (s účinností od 23. května) se předpokládala možnost, že také Němci a Maďaři, jejichž majetek měl být paušálně při uplatnění národnostních kritérií postaven pod národní správu, mohou žádat o výjimku z tohoto postupu, ovšem jen v těch případech, pokud „hodnověrně mohli prokázat, že byli obětí politické nebo rasové perzekuce a zůstali věrni demokraticko-republikánské státní myšlence ČSR“ a pokud šlo o žadatele z řad dělníků, rolníků, živnostníků, drobných a středních podnikatelů, úředníků, příslušníků vojenských povolání a osob v podobném sociálním postavení, případně jejich dědice. (118) Později v dekretech o státním občanství a konfiskaci nezemědělského majetku (č. 33 a 108/1945 Sb.) použitá „antifašistická“ definice vycházela ze zásady, že se vztahuje na osoby, jež zůstaly republice věrny a buď vedly aktivní zápas za její osvobození nebo byly nacisty pronásledovány z politických či rasových důvodů. Za první variantu takového přístupu lze považovat příslušná ustanovení ve výnosu ministerstva vnitra z 8. června 1945. (119) Poté se požadavek, aby uznání antifašisté nebyli zařazováni do „evakuací“ a aby se na ně nevztahovala restriktivní opatření uplatňovaná vůči ostatním Němcům, prosazoval již zřetelněji.

Také ve vládě zaznívaly častěji hlasy (Gottwalda, Noska a někdy i Fierlingera) poukazující na nutnost respektovat v tomto duchu vydané předpisy. Ministr Václav Nosek se například v kabinetu vyslovil 29. června proti znění vyhlášky ministerstva výživy, podle níž měli být všichni Němci vyloučeni z přidělu tabáku, i proti pokynům ministerstva národní obrany o jejich vyřazení z dopravy na železnici, v tramvajích a podobně. Jeho názor se prosadil, vláda se usnesla tyto směrnice zrušit a podobná omezení upravit jen „ve vhodné formě cestou administrativní. (120) Z Gottwaldovy iniciativy upozorňovalo předsednictvo vlády 13. července resortní ministry, „že tam, kde dochází k normativním úpravám namířeným proti Němcům a Maďarům, zejména také v oboru finančních a hospodářských opatření, nutno rozlišovat mezi Němci všeobecně a mezi německými antifašisty“. Přirozeně platila dále zásada, že muselo jít o osoby, jež zůstaly věrny republice a aktivně se podílely na boji za její osvobození („v její celistvosti“). (121) Na Němce, kteří „jen“ trpěli pod nacistickým terorem, ale aktivně nebojovali — což také často v důsledku svého zdravotního stavu nebo věku ani nemohli — tedy nebylo zvlášť pamatováno. Svědčil o tom rovněž prezidentem Benešem (s určitými předchozími výhradami) 21. června podepsaný dekret č. 12/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského zemědělského majetku (nabyl účinnosti od 23. června), i když Zdeněk Fierlinger při redakčních pracích nad jeho osnovou žádal provést definitivní úpravu normy tak, „aby loajální a státně spolehliví občané nepřišli ke škodě“. (122) Ministerstvo vnitra zase o něco později (20. července) upozorňovalo národní výbory (respektive správní komise) na potřebu upustit od „jakýchkoliv opatření státně bezpečnostní povahy, která nejsou v souladu s vládním prohlášením z 5. 4. a která svým obsahem jsou v rozporu s prováděním programu vlády“. (123) Od 31. července se měly na základě dekretu prezidenta č. 38/1945 Sb. přísně stíhat všechny případy drancování „nepřátelského“ majetku, v první řadě toho, jenž byl v dané době opuštěn. Armádní velení, jež bylo již 15. června 1945 vládou mimo jiné pověřeno „respektovat“ při realizaci opatření vůči německému obyvatelstvu antifašisty, se poté při setkání ministra Ludvíka Svobody s veliteli vojenských oblastí 17. července shodlo na principu, že při provádění „úplného vystěhování“ Němců lze „pardonovat pouze antifašisty“. (124) Odsunové směrnice vydané se Svobodovým podpisem 2. srpna uváděly v souvislosti s prozatímním vyřazením vyjmenovaných skupin německého obyvatelstva z vysídlovací akce až na posledním místě osoby, které žádaly o zachování či vrácení československého státního občanství (těchto otázek se zásadně dotýkal právě podepsaný ústavní dekret prezidenta o úpravě státního

116 STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa 1945-1947, s. 143; TÝŽ: Perzekuce 1945, s. 60; RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Odsun Němců v letech 1945-1948. In: KAISEROVÁ, Kristina – KAISER, Vladimír (ed.): Dějiny města Ústí nad Labem. Ústí n/L., Město Ústí nad Labem 1995, s. 229-234, zde s. 233; Státní okresní archiv Jablonec nad Nisou (SOkAJablonec n/N.), f. Městský národní výbor (MěNV), k. 3, inv. č. 3, protokol ze zasedání MNV v Jablonci n/N. z 19. 5. 1945 (potvrzení, že Noskův výnos byl v „provincii“ znám).

117 NA, f. 100/24, sv. 137, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 17. 5. 1945; BIMAN, S. – CÍ-

LEK, R.: Poslední mrtví, s. 104; STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa 1945-1947, s. 143. Šlo o vládní nařízení č. 6/1945 Sb. o opatřeních v zásobování obyvatelstva potravinami, s účinností od 23. 5. 1945.

118 Srv. § 24 dekretu č. 5/1945 Sb.

119 BIMAN, S. – CÍLEK, R.: Poslední mrtví, s. 112; RADVANOVSKÝ, Z.: Odsun Němců v letech 1945-1948, s. 232; STANĚK, T.: Odsun Němců z Československa v letech 1945-1947, s. 143; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 108; VÚA-VIIA, f. VO 1, k. 48, čj. 292/taj.I.odd. (výnos MV z 8.6.1945); Mladá fronta, (10. 6. 1945).

120 NA, f. 100/24, sv. 137, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 29. 6. 1945.

121 Tamtéž, f. ÚPV – předsednictvo vlády, k. 1, protokol ze zasedání předsednictva vlády 13. 7. 1945 (nezpracovaný materiál).

122 Tamtéž, f. 100/24, sv. 137, arch. j. 1494, protokol ze zasedání vlády 25. 5. 1945. Prezidenta znění dekretu neuspokojovalo a 12. června navrhl vládě zvážit, zda by se do jeho textu neměla promítnout možnost poskytnout „transferovaným“ Němcům určitou náhradu za majetek zanechaný v republice, jež by se připsala na konto německých reparací. Vláda k tomuto námětu nepřihlédla. (Srv. např. JECH, K. (ed.): Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky, dok. č. 5.4 až 5.6, s. 286-295.)

123 Zemský archiv Opava (ZA Opava), f. Expozitura Moravskoslezského ZNV v Moravské Ostravě (EZNV) 1945-1949, odb.II/B, k. 310, oběžník ministerstva vnitra čj. Z/II-1799/45 z 20.7.1945.

124 VÚA-VI-IA, f. VO 1, k. 49, protokol z 20. 7. 1945, bod VI.

občanství Němců a Maďarů z 2. srpna 1945, č. 33 Sb.).¹²⁵ V celé etapě takzvaného divokého odsunu až do pozdního podzimu pětáctýřicátého roku nebylo nikterak výjimečným jevem, že se mu museli podrobit i nesporní antifašisté, což ovšem pochopitelně záviselo na konkrétních místních poměrech. (126) Přestože ze strany ministerstva vnitra bylo již záhy (s různým důrazem a také s různými výsledky) patrné úsilí o alespoň elementární ochranu německých antifašistů (zdaleka to však neplatilo pro všechny jeho podřízené složky), spočívalo v prvních poválečných měsících těžiště rozhodování o těchto záležitostech především v rukou vojenských činitelů. V jejich pokynech a rozkazech se o antifašistech hovořilo spíše zřídka nebo jen velmi stručně. Co bylo tehdy — mnohdy v rozporu s platnými směrnici — podniknuto vůči většině

ostatních Němců, vztahovalo se současně i na antifašisty: pokud šlo o vlastní akt vysídlení, byla možnost jejich pozdější repatriace československými orgány většinou striktně odmítána.

Činnost Zemského národního výboru v Brně a Praze

Brněnský Zemský národní výbor měl v produkci vlastních norem zasahujících podstatně do životních podmínek německého obyvatelstva ve srovnání s vládou a svým pražským protějškem určitý předstih. Jeho předsednictvo se 16. května na návrh bezpečnostního referenta Karla Smítala jednohlasně usneslo pověřit všechny národní výbory (správní komise) na Moravě, aby ihned zajistily „všechny osoby německé národnosti a národní zrádce“ a aby pro ně zřídily „koncentrační tábory a použily jich pro nutné práce, jako k opravě komunikací a odstraňování škod způsobených válkou“ (127) Již 11. května byla v rámci bleskové akce, v níž lze spatřovat jakýsi předobraz přípravy vysídlení z 30. května, značná část brněnských Němců vystěhována ze svých bydlíšť a nouzově soustředěna ve školách, barácích a dalších uvolněných budovách. Stalo se tak zřejmě v souvislosti s návštěvou Edvarda Beneše ve městě. Práceschopní muži ve stáří od čtrnácti do šedesáti let se měli koncentrovat v pracovních táborech. Pro řadu lidí z první skupiny se pobyt v těchto zařízeních změnil v časově více či méně omezenou, pro osoby z druhé skupiny pak i v dlouhodobější internaci. (128)

Předseda vlády Zdeněk Fierlinger a jeho náměstek Gottwald instruovali osobně 22. května řídicí grémium Zemského národního výboru v Brně o dalších záměrech při řešení „německé otázky“. Stalo se tak poté, co jistý člen ZNV připomněl, „že zásada odstranit ze státu všechny Němce byla jasně řečena panem prezidentem Benešem při jeho projevu v Brně. Je nutné činit přípravy k vystěhování za hranice.“ Jako náznak toho, že ve vládě tehdy ještě nepřevažovala vůle započít s vysídlováním ve větším rozsahu ihned, se jeví Fierlingerova poznámka, že vystěhování Němců naráží na potíže, poněvadž „všechny okolní státy — Polsko, Rakousko a Maďarsko — nechťejí Němců přijmout. Bude nutno vyčkatí mírových rozhodnutí o správě území Německa.“ Gottwald pak přítomné seznámil s přesnější kategorizací Němců a poskytl jim návod, jak s nimi dále naložit. Jeho náměty lze považovat za první známé detailnější stanovisko, jež bylo tlumočeno jménem vlády, k diferencovaným formám zacházení s německým obyvatelstvem. Bez majetku měli být vystěhováni pouze Němci, kteří do českých zemí přišli po roce 1938, pokud se ovšem neprovinili proti zájmům státu nebo nezavinili svým jednáním smrt příslušníků českého národa. V takovém případě měli být stíháni, souzeni a uložený trest měl být vykonán, což platilo i pro „domácí“ provinilé Němce. Osoby, jež nebyly obtíženy závažnější vinou, měly být zajištěny a nasazeny na různé práce, a to bez všech výhod, jichž do osvobození jako příslušníci německé národnosti požívali (jejich postavení mělo de facto odpovídat situaci Židů za okupace). Německý majetek se měl zajistit a svěřit do národní správy Němečtí antifašisté, kteří nesouhlasili s Hitlerovým režimem, vyvíjeli proti němu činnost a přispěli k jeho svržení nebo trpěli v nacistických koncentračních táborech a věznicích, měli být postaveni naroveň ostatním československým občanům, pokud ovšem mohli tyto skutečnosti hodnověrně prokázat. Jak Gottwald v souladu se zněním dekretu č. 5/1945 Sb. uvedl, při převádění německých majetkových hodnot pod národní správu bylo možné u antifašistů učinit určité výjimky. Osoby českého původu, jež se za okupace přihlásily k Němcům (národní „renegáti“), měly být nadále považovány za Němce a podle povahy jejich činů se s nimi mělo nakládat obdobně jako s ostatními německými starousedlíky. U osob ze „smíšených manželství“ se měla respektovat zásada individuálního přístupu. Židé, pokud se hlásili k češtví a jednali jako Češi, měli být považováni za příslušníky českého národa. Židé hlásící se k německé národnosti měli být roztrženi podle svých minulých postojů stejně jako ostatní Němci. (129)

125 Tamtéž, k. 4, důvěrné směrnice MNO z 2. 8. 1945 podepsané L. Svobodou.

126 Viz např. výnos ministerstva vnitra ze 14. 7. 1945 určený ZNV v Praze a Brně s výtkou, že se nedodržují vládní směrnice z 15. 6. 1945 (SOka Jablonec n/N., f. ONV Jablonec n/N., k. 23), a návrh Noskova oběžníku s důrazným upozorněním na potřebu dbát ochrany německých

antifašistů a dosáhnout v této oblasti zlepšení. Návrh z července 1945, předložený Rudolfu Slánskému, nebyl zřejmě schválen. (NA, f. 100/1, sv. 49, arch. j. 374, folio 42.)

127 Moravský zemský archiv (MZA), Brno, f. Zemský národní výbor – Volené orgány a sekretariát (ZNV VOS), k. 58, protokol ze zasedání předsednictva ZNV z 16. 5. 1945.

128 AMV-P, 300-28-4, folio 141, pokyn Velitelství Národní bezpečnostní stráže (NBS) v Brně pro velitele policejních revírů č. 1-13 a Líšeň, „Všeobecné směrnice pro odsun Němců na 3 dny dne 11. 5. 1945“ a dodatek z 13. 5. 1945 (folio 142); SCHIEDER, T. (ed.): Dokumentation der Vertreibung aus Ost-Mitteleuropa, sv. IV/2, s. 438 n.; HERTL, Hanns – PILLWEIN, Erich – SCHNEIDER, Helmut – ZIEGLER, Karl W. (ed.): Němci ven! Die Deutschen raus! Brněnský pochod smrti 1945. Praha, Dauphin 2001, s. 74-77 (česká verze německého originálu Der Brünner Todesmarsch 1945: Die Vertreibung und Mißhandlung der Deutschen aus Brünn. Eine Dokumentation. Schwäbisch Gmünd 1999, 2. vydání). V polovině května bylo také zčásti zkoncentrováno německé obyvatelstvo blízkého vyškovského jazykového ostrůvku (SCHIEDER, T. (ed.): Dokumentation der Vertreibung aus Ost-Mitteleuropa, sv. IV/2, s. 197 n.; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 116; WITTEK, Matthäus: Z Kučerova do Westhausenu / Von Kutscherau nach Westhausen. Vyškov-Wischau, J. Pechová 2004, s. 19 n.).

129 MZA, f. ZNV-VOS, k. 58, protokol ze zasedání rady ZNV v Brně 22. 5. 1945; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 93 n. Gottwaldovým pokynům byla věnována pozornost také v brněnském tisku (Slovo národa, 24. 5. 1945).

Následujícího dne schválila rada Zemského národního výboru v Brně „Prozatímní všeobecné směrnice o Němcích“, jejichž text již 20. května zpracoval a předložil bezpečnostní referent výboru Smítal spolu s velitelem Národní bezpečnostní stráže pro Moravu, novopečeným členem KSČ kapitánem Bedřichem Pokorným. Vysídlení určených skupin Němců se v této verzi směrnic, jež neměly v principu nic měnit na mezitím podniknutých krocích lokálních autorit, nenařizovalo, ale ani nevylučovalo. Těm lidem, kteří se v minulosti nijak zvlášť neprovinili, se nemělo bránit v jejich rozhodnutí vycestovat dobrovolně, „na vlastní pěst“ do Rakouska nebo Německa. Potvrzena byla rovněž na mnoha místech již dříve uplatňovaná pracovní povinnost a koncentrace německých mužů ve věku od čtrnácti do šedesáti let, v případě žen pak pouze pracovní povinnost. Výslovně se z dosahu těchto opatření vyjímaly přestárlé a těžce nemocné osoby, těhotné ženy, rodičky a ženy s dětmi ve věku do šesti let. Totéž mělo platit pro německé ženy a jejich nezletilé děti, pokud byl jejich manželským partnerem Čech, a také pro Češky, jejichž manžel byl Němec nebo Žid, a to s podmínkou, že se v době okupace nijak neprovinily. Na německé manžely Češek se to však vztahovat nemělo. U antifašistů tomu mělo být opačně, splnit se ale musela podmínka, že disponovali potvrzením některé z českých politických stran a že o jejich žádostech o získání takového statutu kladně rozhodla příslušná vyšetřovací komise. (130) Není zcela jasné, zda text datovaný 20. května byl ještě nějak přizpůsoben pokynům zprostředkovaným dva dny poté ústně Gottwaldem. Pozdější Smítalova zmínka při společném zasedání členů rad českého a moravskoslezského zemského národního výboru v Praze by tomu mohla nasvědčovat. (131)

Jaký byl podíl pražského Zemského národního výboru pro Čechy, jenž v některých směrech navázal na aktivity České národní rady, na řešení „německé otázky“ v prvních poválečných týdnech, není příliš jasné. První známá, v písemné podobě dochovaná normativní stanoviska tohoto orgánu pocházejí narozdíl od Brna až z druhé dekády června 1945. Poté co se rada Zemského národního výboru pro Čechy na svém zasedání 17. května zabývala osidlováním pohraničí a urychlením organizace národních výborů, (132) s určitým časovým odstupem (25. května) se mezi jejími členy rozproutila diskuse, z jejíhož zaměření bylo zřejmé, že postup vůči německému obyvatelstvu byl v dané chvíli v jednotlivých částech země značně neuspořádaný. Všeobecně se konstatovalo, že na více místech (jako příklad byl uveden Tábor) jsou bez opory v zákoně instalovány revoluční „lidové tribunály“, které vynášejí i rozsudky

smrti, a že místním úřadům scházejí patřičné informace a jasné direktivy Předseda Zemského národního výboru pro Čechy Josef Smrkovský však oponoval tvrzením, že „směrnice jsou již venku“. Nelze s jistotou říci, zda měl na mysli pouze pokyny týkající se retribuční nebo nějaký jiný, zevrubněji koncipovaný dokument obdobného druhu, jaký před dvěma dny schválil brněnský Zemský národní výbor. Taková norma však zatím nebyla objevena.(133)

„Vyvedení“ Němců z Brna koncem května 1945

Sotva lze považovat za náhodu, že k první skutečně velké a svými následky výjimečné vysídlovací akci v bezprostředně poválečném období došlo právě v moravském zemském hlavním městě Brně, kde představitelé nejvyšších orgánů státní exekutivy sdělili již v první polovině května funkcionářům zdejší i zemské samosprávy nedvojznačné instrukce k zacházení s Němci. I když o povaze těchto kontaktů nemáme stále dostatek věrohodných informací, neznámá to, že bychom mohli jejich vliv z hlediska následujícího vývoje nějak podceňovat. Vzhledem k tomu, že se odbývaly převážně ústní formou, musíme se však současně smířit s tím, že jejich skutečný význam již pravděpodobně nebude možné v úplnosti osvětlit. Přestože brněnské akci byla doposud věnována z různých pohledů nemalá pozornost, lze dosud získané poznatky rozšířit či doplnit o několik nových aspektů, mimo jiné též s ohledem na její politické pozadí nebo míru odpovědnosti za její provedení. Již v této době úřady a osoby s příslušnými kompetencemi vnímaly a hodnotily události v Brně i to, co po nich následovalo, jako určitý precedens nejen v měřítku Moravskoslezské země, ale historických zemí vůbec. Přinejmenším tato okolnost nás vedla k tomu, abychom se u některých momentů znovu pozastavili. (134)

130 MZA, f. ZNV VOS, k. 65, příloha k protokolu ze zasedání rady ZNV v Brně 23. 5. 1945; HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 94 n.

131 NA, f. Zemský národní výbor Praha (ZNV-P), inv. č. 265, k. 217, protokol ze společného zasedání členů rad brněnského a pražského ZNV 21. 6. 1945.

132 BIMAN, S. - CÍLEK, R.: Poslední mrtví, s. 28.

133 NA, f. ZNV-P inv. č. 265, k. 217, protokol ze zasedání rady ZNV 25. 5. 1945. Dne 26. května byla prostřednictvím Československé tiskové kanceláře (ČTK) publikována výzva ZNV pro Čechy, aby si národní výbory (správní komise) neosobovaly právo soudit zajištěné osoby a vynášet rozsudky o vině, jež mnohdy končily popravami, ale aby v první řadě věnovaly pozornost jejich izolaci a zaboru jejich majetku. Působení „lidových tribunálů“, jež měly v době, než vešel v platnost tzv. velký retribuční dekret č. 16 Sb. z 19. 6. 1945, de facto povahu stanných (náhlých) soudů, nařídilo zastavit také ministerstvo vnitra (viz STANĚK, T.: Poválečné „excesy“..., s. 68; MLYNÁRIK, J.: Fortgesetzte Vertreibung, s. 157).

134 Na tomto místě je třeba poznamenat, že mnohé práce obsahující líčení odsunu brněnských Němců koncem května a začátkem června 1945 nejsou věcně zcela vyvážené a že v nich lze vystopovat (na české i německé, resp. rakouské straně) také více či méně zřetelně ideologicky podbarvené akcenty. Serióznější pojednání zase občas trpí tím, že dostatečně nevyužívají relevantní pramenný materiál. (Srv. např. HERTL, H. ad. (ed.): Němci ven! Die Deutschen raus! (textová část); HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 96 n.; NOVÁČEK, Silvestr: Vystěhování Němců z Brna a odsun z jihomoravského pohraničí. Praha, Orego 1996; ŽAMPACH, Vojtěch: Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový ubytovací tábor v Pohořelicích 1. 6.-7. 7. 1945. In: Jižní Morava: Vlastivědný sborník, roč. 32, sv. 35. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 1996, s. 173-239; SOBOTKA, Petr: Odsun Němců z Brna 1945-1947. (Diplomová práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně.) Brno 1997; KOVAŘÍK, David: „Brněnský pochod smrti 1945“: Mýty a skutečnost. In: FAJMON, Hynek - HLOUŠKOVÁ, Kateřina (ed.): Konec soužití Čechů a Němců v Československu: Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005, s. 63-79. Stručně, nikoli však vyčerpávající shrnutí viz též

STANĚK, Tomáš: Verfolgung 1945: Die Stellung der Deutschen in Böhmen, Mähren und Schlesien (außerhalb der Lager und Gefängnisse). (Buchreihe des Instituts für den Donauraum und Mitteleuropa, sv. 8.) Wien, Böhlau Verlag 2002, s. 115-122; TÝŽ: Poválečné „excesy“..., s. 235 n.)

V souvislosti se zničením významné části bytového fondu, špatnými podmínkami v zásobování obyvatelstva, přerušením dopravního spojení, pobytém Rudé armády, přítomností tisíců německých válečných zajatců a uprchlíků z různých míst, navrátilců z pracovního nasazení a nacistických věznic, káznic a koncentračních táborů zavládly v Brně po skončení bojů neuspořádané a dosti napjaté poměry. Reakcí na tuto situaci byla také hesla požadující urychlené a rázné vyřešení „německé otázky“, jež nacházela v řadách českých obyvatel značný ohlas. Nálady, jež se tehdy manifestovaly po celé zemi, nabývaly v Brně mimořádně výrazných forem. Nezanedbatelnou roli přitom hrála i politická konkurence mezi komunisty na jedné a ve městě tradičně silnými národními socialisty na druhé straně. Obě strany se nyní navzájem trumfovaly i na poli nacionální, protiněmecky zahrocené mobilizace. (135)

Již od konce dubna docházelo ve městě k zatýkání a zajišťování Němců, zejména osob považovaných za tak či onak provinilé, a stejně se vedlo i Čechům podezřelým ze zrady a kolaborace. Dočasné, respektive trvalejší soustředění velké části německého obyvatelstva v improvizovaných ubytovacích zařízeních proběhlo již po 11. květnu. Toho dne vydal velitel Národní bezpečnostní stráže kapitán Bedřich Pokorný brněnským policejním revírům rozkaz, aby se ještě večer všichni Němci ve stáří od dvanácti let (de facto však také děti se svými rodiči) shromáždili před svými bydlíšti s tím, že budou údajně na tři následující dny poslání mimo město. Výjimky se měly vztahovat pouze na osoby, jež disponovaly potvrzením vyšetřovacích komisí o své loajalitě. Také tito Němci ale museli večer nastoupit za účelem „kontroly“. (136) Zatím není zcela jasné, co se těmito kroky konkrétně zamýšlelo. Nabízí se možnost, že šlo především o provedení evidence soustředěných osob s cílem vyhledat mezi nimi provinilce, případně vhodné pracovní síly. Vysvětlení lze hledat i v důvodech bezpečnostních, případně „prestižních“, v souvislosti s příjezdem Edvarda Beneše do Brna 12. května. Pravděpodobně však tato opatření byla výsledkem kombinace různých motivů. (137) Na základě studia příslušné dokumentace je možno alespoň konstatovat, že myšlenka shromáždit v rychlém tempu za součinnosti českých obyvatel a bezpečnostních složek početné skupiny Němců a přesunout je v noci z jejich bydlíšť (v daném případě „dočasně“) se objevila již 11. května a byla také téhož dne realizována (podle výpovědí pamětníků byly ženy s dětmi a starší osoby soustředěny v různých veřejných budovách přímo ve městě). Iniciátorem záměru byl zřejmě kapitán Bedřich Pokorný, snažící se využít situace k naplnění vlastních kariérních ambicí. Zatímco z nepřátelských aktivit podezřelí (zatím ještě ani řádně nevyšetřeni) a vůbec práceschopní muži měli zůstat v táborových zařízeních, u ostatních Němců se počítalo s tím, že budou pátého dne, tj. 16. května, opět uvolněni. Mnozí z nich pak při návratu našli své byty a domy již obsazené novými obyvateli, a zůstali tak doslova bezradně stát před zavřenými dveřmi. (138) Svůj užší brněnský domov tak ztratili tito Němci již v polovině května.

V poměrně krátkém čase po první „soustředovací“ akci se dal do pohybu mechanismus opatření (o přemístění „neproduktivního“ německého obyvatelstva na venkov padla zmínka na plenárním zasedání Národního výboru pro Velké Brno 24. května), která vyústila v noci z 30. na 31. květen vysídlením více než dvaceti tisíc brněnských Němců (různé prameny uvádějí i vyšší čísla, například od pětadvaceti do třiceti tisíc), k nimž se přiřadily také početně menší skupiny z obcí ležících jižně od Brna. Masa vysídlenců totiž směřovala v několikakilometrové koloně na jih. Na počátku vlastní realizace „brněnského pochodu“ stál výnos č. 78/1945, který na návrh svého bezpečnostního referenta Karla Smítala schválilo 29. května předsednictvo Zemského národního výboru v Brně. Na základě jeho znění mělo zemské a místní velitelství Národní bezpečnostní stráže neprodleně zařídit „vyvedení“ Němců z města, jež se mělo týkat žen a dětí, chlapců mladších čtrnácti let, mužů starších šedesáti let a práce neschopných osob. Dotyční si mohli s sebou vzít jen tolik věcí, kolik sami unesli, nikoli však cennosti a vkladní knížky. Ostatní Němci, tj. hlavně práceschopní muži, měli být prozatím s označením „N“ na

oděvu soustředění a nasazení na práci, později se rovněž počítalo s jejich vystěhováním z Brna. Z dosahu těchto opatření byli vyňati pouze ti příslušníci německé národnosti, o jejichž ochraně se zmiňovaly „Prozatímní všeobecné směrnice“, schválené Zemským národním výborem v Brně 20. května. (139) Tato podmínka však byla paralelně přijatým usnesením a poté tiskovou zprávou de facto suspen-

135 Srv např. autenticky působící zprávu člena vyšetřovací komise města Brna dr. Jiráska pro ministerstvo vnitra z května 1945 (NA, f. MV-T, k. 436, sign. „Varia“, inv. č. 5178).

136 AMV-P, sign. 300-28-4, folio 141, „Všeobecné směrnice pro odsun Němců na 3 dny dne 11. 5. 1945“ (podepsán 11. 5. kapitán B. Pokorný).

137 Srv. k tomu ukázky z výpovědí pamětníků v publikaci Němci ven!, s. 74-77.

138 AMV-P, 300-28-4, folio 142, dodatek k „Všeobecným směrnícím pro odsun Němců“ (podepsán kapitán B. Pokorný 13. 5. 1945). Podle tohoto dokumentu se měli soustředění Němci přesně evidovat.

139 MZA, f. ZNV-VOS, k. 58, protokol ze zasedání předsednictva ZNV v Brně 29. 5. 1945. Na tomto zasedání referoval předseda ZNV František Loubal o „očistě“ od Němců na Jihlavsku a v okrese Moravská Třebová (svitavský jazykový ostrov). V druhém případě se zmínil o pokynech ZNV pro představitele okresu, aby „očista“ byla provedena rychle a v úplnosti. Na zasedání byla také ustavena tzv. Zemská bezpečnostní komise, jejímž členem se kromě jiných stal i Bedřich Pokorný. Usnesení předsednictva ZNV bylo ještě téhož dne oznámeno Místnímu velitelství NBS v Brně. (AMV-Ka, f. A 2/1, k. 58/1765 (opis opisu); též STANĚK, T.: Poválečné „excesy“..., s. 236.)

dována. (140) Devětadvacátého května také klub národně socialistických zástupců v Národním výboru pro Velké Brno přijal „z příkazu svého politického vedení“ (není jasné, zda šlo o brněnskou nebo pražskou centrálu strany) rezoluci, která požadovala v principu stejně radikální postup jako vedení ZNV. Rezoluce byla odpoledne 30. května na schůzi národního výboru, vedené jeho národně socialistickým místopředsedou Josefem Podsedníkem, schválena. Nekompromisní zásah podle pokynů zemského národního výboru žádala téhož dne delegace závodní rady brněnské Zbrojovky na policejním ředitelství a se stejným požadavkem navštívila také komunistického primátora města Vladimíra Matulu. Došlo i na pohrůzku, že si dělníci v případě otálení mohou s vysídlením Němců poradit sami. Po jednání s policejním ředitelem Josefem Babákem bylo dohodnuto, že akce započne ještě téhož večera. Po následné debatě o organizačních otázkách úředníci policejního ředitelství zpracovali zvláštní vyhlášku, kterou podepsal Matula a jejíž text byl schválen na výše zmíněném mimořádném zasedání národního výboru. Vycházelo se z toho, že „vyvedení“ německého obyvatelstva proběhne ve spolupráci policie, Národní bezpečnostní stráže, asi tři tisíc dělníků Zbrojovky a vojáků Rudé armády, s jejímiž veliteli se měla věc rovněž konzultovat. Zatímco v rezoluci národních socialistů se hovořilo o tom, že ženy s dětmi a muži neschopní práce budou dirigováni do míst, kde je nedostatek zemědělských pracovních sil, objevila se v protokolu ze zasedání národního výboru 30. května vlastně poprvé formulace, že půjde o jejich přesun „směrem k rakouským hranicím“, což však ještě nemuselo automaticky znamenat, že mají úplně opustit československé území. Zvláštní prověřovací komise měly rozhodnout o tom, co se má stát s těhotnými ženami, šestinedělkami, nemocnými a dalšími lidmi vyžadujícími zvláštní péči. Osoby neschopné pochodu se měly naložit na vozidla. Koncentrace se měla vztahovat také na Němce, kteří již podali žádost o vynětí z dosahu restriktivních opatření; jejich jména měla být veřejně ohlášena a v případě, že se za ně zaručí někdo z Čechů, měli být uvolněni. (141)

Téhož dne informoval předseda Zemského národního výboru v Brně František Loubal správní orgány v Pohořelicích, Modřicích, Moravské Vsi, Mušově a Mikulově o tom, že „na rozkaz Národního výboru pro Velké Brno“ mají být brněnští Němci „vyvedeni za hranice města, respektive státu“, a že se přitom předpokládá součinnost Krajské odborové rady (tajemník Josef Kapoun), Národní bezpečnostní stráže a československého vojska. (142) Tento dokument svědčí o tom, že odchod Němců za hranice státu do Rakouska byl jedním z hlavních aktérů považován za reálný, a to ještě před vlastním zahájením „pochodu“. Rovněž 30. května odjela z Brna do Prahy skupina složená z představitelů bezpečnostních orgánů země i města, aby tam s ministrem Noskem a vedoucími funkcionáři jeho resortu v hotelu Alcron projednala „velmi důležité otázky bezpečnosti“. Na základě informací přítomného kapitána Pokorného Nosek delegaci sice navrhl „provést odsun Němců z Brna“, současně však vyslovil přesvědčení, že by měli být internováni „na vhodných místech v pracovních a koncentračních táborech“, a dodal, že „až do rozhodnutí vlády“ by se mělo s jejich odsunem do Rakouska posečkat. Teprve poté se měl brněnský Zemský národní výbor definitivně rozhodnout o provedení akce ve smyslu Noskova doporučení a pověřit Pokorného její koordinací. (143) Kapitán, který se z Prahy vrátil do Brna s určitým zpožděním, prý vyvinul 31. května večer snahu zastavit kolonu vysídlelců putujících ve směru na Mikulov a „rozptýlit“ ji do táborů a po vesnicích. Dopoledne 1. června hlásili Pokorný a Smítal předsedovi ZNV Loubalovi, o čem hovořili s ministrem Noskem. Odsun do Rakouska se bez dosažení dohody s veliteli spojeneckých jednotek zdál nyní obtížně proveditelný, protože by mohl narušit jejich plány s ubytováním mužstva, ale i repatriantů a zajatců, a se zajištěním dopravních komunikací a zásobování. Podle Pokorného a Smítala přicházelo v úvahu uskutečnit odsun pouze do Německa, ale i tak jen za předpokladu, že bude uzavřena závazná dohoda československé vlády se Spojenci o vysídlení Němců po etapách. Skutečnost, že československá armáda nebyla v „brněnské kauze“ jen jakýmsi pozorovatelem, ale naopak činným aktérem, potvrzuje mimo jiné zpráva kapitána Pokorného, že během jeho rozmluvy s Loubalem navštívili úřad předsedy ZNV nově jmenovaný velitel třetí vojenské oblasti generál Zdeněk Novák a velitel pátého sboru, zodpovědný za jihomoravský prostor, kteří prý — narozdíl od zmíněného „vyčkávacího“ stanoviska — obdrželi od generála Ludvíka Svobody zcela opačné rozkazy, totiž „aby pod záštitou čs. armády provedli odsun Němců ihned a rázně“. Tento názor údajně sdílel i ministr spravedlnosti Jaroslav Stránský. Když Pokorný toho dne až večer dorazil do Mikulova, překročila již valná část brněnské vysídlenecké kolony rakouské hranice. Kapitánovi se podle jeho vlastních slov podařilo zastavit asi třetinu odsunovaných osob, jež byly nouzově ubytovány v Pohořelicích, Věstonicích a Dunajovicích. (144) Velitelem pochodového proudu byl major Vilém Pistorius, evakuační referent velitelství třetí vojenské oblasti, a střežili jej vedle příslušníků regulérní armády dělníci ze Zbrojovky a členové bezpečnostních „revolučních formací“.

Ukazuje se, že pokyny z centrálních míst si dosti významnou měrou protiřečily. Rozjitřená atmosféra v Brně spolu s ambicemi místních politiků a postoji velitelských struktur československé armády, v dané situaci již stabilizovaných, přispěly velmi pravděpodobně k tomu, že se v poslední květnový den roku 1945, vlastně navzdory postoji ministerstva vnitra, prosadila myšlenka vysídlit Němce nejen na moravský venkov, ale v masovém měřítku též přes státní hranici do Rakouska. Za dané situace nebylo divu, že se promptně projeví i mezinárodně politické komplikace. Ještě 31. května večer protestoval v Mikulově proti vysídlovací akci u majora Pistoria zmocněnec rakouské vlády V. Figdor, (145) který oprávněně vyslovil pochybnosti o tom, že vysídlelci jsou pouze rakouskými státními příslušníky. (O repatriaci těchto osob se mělo ostatně jednat v Praze až ve dnech 5.-7. června 1945.) Rakouský diplomat dokonce avizoval protest u Američanů a pohrozil odvetnými opatřeními spočívajícími v tom, že by mohli být z rakouského území vypovězeni do ČSR všichni Češi, kteří tam žili, což údajně nebylo v rozporu s míněním některých velitelů západních okupačních jednotek v Rakousku. Další projevy nesouhlasu s odsunem brněnských Němců pak přišly i přímo z Vídně. Bedřich Pokorný se v telegramu zaslaném na ministerstvo vnitra 2. června mimo jiné zmínil, že jeden z členů Okresní správní komise v Mikulově prohlásil, že před čtyřmi dny, když pobýval v Praze, byl na „rozhodujících místech“ (podle Pokorného domněnky u Svobody a Stránského) „ujištěn, že evakuace Němců do Rakouska bude schválena, jenom až se to provede energicky, a hlavně rychle“. Po odchodu Němců prý v Brně do jisté míry povolilo dosavadní napětí, jež — podle Pokorného slov — bylo „uměle vyvoláváno“. Kapitán žádal ministerstvo vnitra o okamžité uvědomění, zda se má do Rakouska přesunout také zbytek

brněnských Němců (asi deset tisíc osob). Návrat vysídlenců zpět do města označil „z politických a prestižních důvodů“ za nemožný. (146)

140 Došlo k tomu patrně proto, že se předsednictvo ZNV 29. května usneslo, aby členové brněnského národního výboru již nadále nepodepisovali Němcům potvrzení o jejich loajálním chování či antifašistické činnosti. List brněnských národních socialistů 30. května oznámil, že až na další je zakázáno vystavovat potvrzení o vynětí z dosahu protiněmeckých opatření a že do té doby vydaná osvědčení ztrácejí platnost (Slovo národa, 30. 5. 1945).

141 AMB, f. B1/1, k. 40, protokol s přílohou ze zasedání Národního výboru pro Velké Brno z 30. 5. 1945; též např. STANĚK, T.: Poválečné „excesy“..., s. 236 n.

142 Státní okresní archiv Břeclav, f. ONV Mikulov, k. 1, oznámení F. Loubala z 30. 5. 1945.

143 NA, f. MV-N, k. 1, čj. 87/1945, telegram bezpečnostního referenta K. Smítala na ministerstvo vnitra z 29. 5. 1945. V delegaci kromě Smítala a jiných byl také B. Pokorný, jejími partnery na jednání v Praze byli zřejmě mj. velitel Generálního velitelství četnictva a policie (posléze transformovaného na Hlavní velitelství SNB) podplukovník Antonín Sameš, zemský velitel SNB pro Čechy podplukovník Karel Veselý-Štainer a vedoucí policejního sektoru ministerstva vnitra František Vyhnanovský.

144 Tamtéž, k. 254, inv. č. 160, telegram B. Pokorného na ministerstvo vnitra z 2. června ve 13.00; tamtéž, k. 227, informace pro pana ministra od Generálního velitelství četnictva a policie z 2. 6. 1945, s uvedením dalších sdělení Pokorného z 2. června 8.30. Vedoucí odboru pro politické zpravodajství ministerstva vnitra („Z“) plukovník Josef Bartík referoval obratem písemně Noskovi, že přijal Pokorného odpolední telegram, a nepřímo potvrdil obsah ministrových pokynů pro brněnskou delegaci z 30. května, o nichž – snad i jako očitý svědek jednání – psal přesně tak, jak hlásil Pokorný. Bartík Noskovi navrhoval vyjasnit, zda stanovisko Svobody a Stránského skutečně odpovídá tomu, v jakém smyslu o něm psal Pokorný. Pokud ano, měla se s prezentovanými, v určitém rozporu stojícími názory seznámit vláda, a teprve poté by byly brněnské orgány informovány o tom, jak se má naložit se zbývajícími Němci. (Tamtéž, zpráva plukovníka Bartíka pro ministra vnitra z 2. 6. 1945.) O tom, že jeho ministerstvo koncem května vyslovilo „v principu“ souhlas s neprodleným odsunem Němců z Brna, se zmínil Nosek 2. června před členy vlády a Slovenské národní rady (tamtéž, f. 100/24, arch. j. 1494, sv. 137, protokol ze společného zasedání vlády a SNR 2. 6. 1945).

145 Pokorný uváděl „dr. Friedera“. Zkomolil tak zřejmě jméno dr. V. Figdora, tehdy prozatímního rakouského konzula v Brně (srv. k tomu HRABOVEC, E.: Vertreibung und Abschub, s. 102).

146 Srv. prameny v poznámce 145.

František Loubal informoval 5. června předsednictvo brněnského Zemského národního výboru o tom, že od 29. května opustilo město přibližně šestadvacet tisíc Němců. Zhruba osmáct tisíc z nich údajně „dobrovolně“ překročilo státní hranici u Mikulova, kolem šesti tisíc Němců bylo zadrženo prozatímně v Pohořelicích a do Brna se podle tohoto sdělení vrátilo dva a půl tisíce osob, na něž se nařízení o odsunu nevztahovala. Nejasnosti panují kolem Loubalovy zmínky, že ministerstvo vnitra zpočátku žádalo, aby „evakuace“ brněnských Němců nebyla vůbec provedena. Podle ní teprve poté, když bylo resortu oznámeno, že většina Němců je již mimo město, přišel z Prahy příkaz, aby se vystěhovaní lidé soustředili ve venkovských lokalitách (tento pokyn připomínal Pokorný ve výše citovaném telegramu). Tehdy se již ovšem podle Loubalových slov velká většina vysídlenců nacházela na druhé straně hranice. Vláda byla pak vyrozuměna o tom, že k „evakuaci“ došlo pod tlakem pracujících, přičemž váhání v této věci by

hrozilo zahájením demonstrací nebo i vypuknutím násilností. Z obsahu slov jednoho z významných aktérů „brněnské kauzy“ jako by vyplývalo, že události ve městě z konce května 1945 probíhaly koneckonců improvizovaně a ve vlastní režii zdejších činitelů, přičemž pražské ministerstvo vnitra bylo postaveno před hotovou věc. Kromě komplikací vyvolaných negativním ohlasem v Rakousku a reakcemi jeho diplomacie zazněly kritické připomínky také ze strany Rudé armády. Major Kovtun z jejího brněnského velitelství činil Loubala osobně zodpovědným za některé škodlivé následky odsunu brněnských Němců pro sovětské jednotky. Za zaznamenání bezesporu stojí fakt, že Loubal v odpovědi na jeden z dotazů v předsednictvu ZNV uvedl, že usnesení Zemského národního výboru v Brně z 29. května vzešlo z „popudu NV pro Velké Brno“. Na zasedání 5. června se dostavil i kapitán Pokorný a oznámil, že dostal od ministra Noska telegram s novými pokyny. Podle nich se návrat vysídlených Němců neměl povolit ani v tom případě, když by rakouská vláda trvala na pohrůžce, že „předá“ všechny v Rakousku usazené a pobývající Čechy do Československa. Tím se ministerstvo vnitra jaksi dodatečně de facto ztotožnilo s provedením „evakuace“ nejméně dvaceti tisíc brněnských Němců. (147)

Vzhledem k někdy rozporuplným informacím o „brněnském pochodu“, jež obsahují relevantní prameny, není v žádném případě snadné stanovit míru politické odpovědnosti subjektů, jež se při jeho přípravě a realizaci angažovaly, za události mající za následek rovněž četné tragédie, zejména pak úmrtí přinejmenším sedmnácti set lidí (s přihlédnutím k delší časové perspektivě mohlo jít o více případů), a to jak ještě na moravské půdě, tak hlavně poté na rakouském území. I když lokální „brněnské faktory“ sehrávaly v kontextu vysídlovací akce velkou a pravděpodobně též rozhodující úlohu, nelze popřít, že různé podněty a zásahy (rozkazy, ústně předávané pokyny a rady, jitření nálad vzletnými projevy a podobně) mocenských center v Praze – včetně špiček armádního velení (148) – měly na tehdejší dění nezanedbatelný podíl. Stále ještě není jednoznačně zřejmé, který z brněnských orgánů byl vlastně hlavním motorem celé akce (dochované prameny poukazují spíše k městskému národnímu výboru). Za prokázanou lze ovšem mít skutečnost, že Václav Nosek a jeho ministerstvo k ní v té podobě, jak se nakonec uskutečnila, přímo nevyzývali, nýbrž spíše naopak se zpočátku snažili „evakuaci“ alespoň pozdržet, respektive omezit ji na jihomoravské území. Je rovněž jisté, že „vyvedení“ Němců z Brna nebylo projednáno na mezinárodní úrovni a že se o jeho přípravě zevrubněji a důkladněji nediskutovalo ani s představiteli Rudé armády. Její brněnské velitelství tak bylo nakonec rovněž konfrontováno s „hotovými skutečnostmi“.

Za zmínku stojí i to, že osobní role kapitána Bedřicha Pokorného ve spádu dobových událostí není zase až tak jasná a jednoznačná, jak ji vidí autoři některých domácích, zejména však německy psaných publikací, i s ohledem na jeho strmou kariéru po osvobození. Pokorný se stal koncem dubna 1945, nepochybně s podporou komunistů (a Sovětů), velitelem bezpečnostních složek v Brně, od poloviny května do začátku července zastával důležitou funkci zemského velitele Národní bezpečnostní stráže (respektive SNB) a poté, co byl (zřejmě i na přímluvu „probenešovského“ plukovníka Josefa Bartíka) povolán na ministerstvo vnitra, působil nejdříve v čele Obranného zpravodajství v rámci odboru „Z“ ministerstva vnitra a po odchodu Bartíka jako přednosta této nejdůležitější civilní zpravodajské centrály, kde se mimo jiné plánovaly akce související s dobovým řešením „německé otázky“. Tyto skutečnosti však ještě nemusí bezpodmínečně znamenat, že jeho nesporně značné angažmá při „evakuaci“ brněnských Němců mělo nějakou výlučnou povahu nebo že při něm byl zcela ústřední postavou. Třebaže vzhledem k jeho životní dráze a skutkům můžeme Pokorného vnímat jako mimořádně odpudivou osobnost, jeho účast na přípravě a realizaci „brněnského pochodu“ není třeba (alespoň na základě současných poznatků) nějak přeceňovat či démonizovat. To, že se Pokorný podle dochovaných záznamů zřejmě pokoušel poněkud korigovat průběh událostí ve smyslu pokynů ministerstva vnitra, jej ovšem odpovědnosti nikterak nezbavuje. Zůstává otázkou, do jaké míry souvisel kapitánův rychlý vzestup s „brněnským pochodem“. Pokud tady určitá vazba byla, nelze zase odhadnout, zda Pokorného povolání do Prahy představovalo jakousi „odměnu“ za iniciativu nebo spíše ocenění jeho ochoty přispět k zvládnutí turbulentní situace podle pokynů ministerstva vnitra. (149)

Chaotické poměry, špatná organizace „evakuace“ brněnských Němců a s ní související dramatické momenty mohly posloužit brněnským i odpovědným pražským centrálním úřadům

jako zdroj poučení pro další počínání. Krátce po brněnských událostech tak byly například správní orgány v relativně velkém „jazykovém ostrovu“ Svitavska varovány Zemským národním výborem v Brně i ministerstvem vnitra (prezidiálním šéfem Holdíkem a Noskovým tajemníkem Gríšou Spurným), aby se nedopustily stejných chyb jako v Brně a vyčkaly s vysídlením Němců až do vydání příslušných vládních směrnic. Svitavští a moravskotřebovští funkcionáři (soudní okres Svitavy byl tehdy součástí správního okresu Moravská Třebová), kteří sledovali (spíše z hospodářských, ale i humanitních ohledů) linii postupného a více organizovaného odsunu, se však ocitli pod velkým tlakem obyvatelstva, a především místních vojenských velitelství. Tak například velitel úseku z České Třebové podplukovník Navara svitavské správní komisi nařídil „provést bezodkladnou evakuaci Němců z našeho území, v době co nejkratší, bez ohledu na všechny náznaky v tisku z prohlášení ministra (!) Gottwalda“ (na mysli měl pravděpodobně Gottwaldovy směrnice pro brněnský ZNV). Jak dosvědčuje zpráva ze Svitav z 3. června, požadovala armádní místa, aby se v celé věci postupovalo „bezohledně a rychle“. Tímto způsobem byla krátce předtím vystěhována většina německé populace ze sousedních okresů Litomyšl a Polička. Ovšem i tak, přes spory civilních a vojenských orgánů, bylo od konce května také ze Svitavska „evakuováno“, respektive — v případě říšských Němců (pravděpodobně bez započtení válečných zajatců) a příslušníků německé národnosti z jiných regionů, kteří se na konci války ocitli právě zde — „repatriováno“, přibližně deset tisíc osob. (150)

147 MZA, f. ZNV-VOS, k. 58, protokol ze zasedání předsednictva ZNV v Brně 5. 6. 1945.

148 Dokumentace VO 3 uložená ve VÚA-VHA poskytuje o genezi a provedení „brněnského pochodu“ z přelomu května a června 1945 jen okrajové informace. Některá nová zjištění by snad mohlo přinést vytěžení potenciálně důležitých materiálů 5. armádního sboru v tomto archivu.

149 Srp. mj. hodnocení E. Hrabovcové, podle níž byl za přípravu a provedení vysídlovací akce nejvíce odpovědný právě B. Pokorný (HRABOVEC, E.: *Vertreibung und Abschub*, s. 98). V podobném duchu a v ještě vyhraněnější formě se s ním můžeme setkat na řadě míst v personifikujících interpretacích z publikace *Němci ven!* V jednom dosud neznámém interním memorandu z 11. 7. 1945 se Pokorný vyslovil v tom smyslu, že by se republika neměla zbavovat práce schopných německých civilistů („nacistických a fašistických elementů“), ale měla by je na dobu jednoho až deseti let využít jako k pracovní povinnosti zavázaných „válečných zajatců“. V souvislosti s tím uváděl, že takový postup byl v zásadě na Moravě sledován od počátku, ale že armáda zasahovala v tomto směru rušivě, když tlačila také na „evakuaci“ nezbytných pracovních sil. Protože však nucená práce podle jeho slov „přece jen zavání antickým otrokářstvím“, měly se podniknout kroky, aby domácí i světová veřejnost byla na takové opatření předem náležitě připravena. (NA, f. MV-NR, sign. B-300, k. 7446, „Pro domo: K řešení německých pracovních sil“, 11. 7. 1945.); o profilu kapitána B. Pokorného v poslední době zevrubněji viz DVORÁKOVÁ, Jiřina: *Bedřich Pokorný – vzestup a pád*. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra, č. 2*. Praha, Ministerstvo vnitra ČR 2004, s. 233-279.

150 NA, f. MV-NR, sign. B-300, k. 7446, čj. 596/1945, zpráva ONV Moravská Třebová– expozitury pro oblast Svitavy z 24. 8. 1945 („Přehledná zpráva: Řešení otázky Němců (!) na Svitavsku od 12. 5. 1945 do 23. 8. 1945“); tamtéž, sign. A 1321, inv. C. 708, k. 296, písemný návrh správní komise ve Svitavách pro ministerstvo vnitra z 3. 6. 1945 („Návrh o bezprostřední organizaci osídlování a evakuování čes. pohraničí“); srv. též SKŘIVÁNEK, Milan: *Odsun Němců ze Svitavska 1945-1947*. Hradec Králové, Historický klub 1995, s. 35-42.

(Soudobé dějiny, Praha 3-4/2005)

Na www.go-east-mission.net vychází v prosinci 2011. Převzato z cs-magazinu z ledna 2011 (www.cs-magazin.com) s povolením.

Část 2 – viz [zde](#)

Část 3 – viz [zde](#)